

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KUMUK TÜRKÇESİNDE İSİM

Neslihan DUMAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hakan AKCA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİBİLİM DALI

ARALIK 2024

KUMUK TÜRKÇESİNDE İSİM

Neslihan DUMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİBİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

OCAK 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Neslihan DUMAN

14.01.2025

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Programı yüksek lisans öğrencisi tarafından hazırlanan “Kumuk Türkçesinde İsim” başlıklı tez çalışması 14/01/2025 tarih ve saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr. Fatma ÖZKAN):	☒	☐
Üye (Doç. Dr. Hakan AKCA):	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Mehmet KARA):	☒	☐

KUMUK TÜRKÇESİNDE İSİM

(Yüksek Lisans Tezi)

Neslihan DUMAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2024

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, Kumuk Türkçesindeki isimlerin yapı, çekim ve semantik bakımdan incelenmesidir. Çalışmanın amacı ise Kumuk Türkçesindeki isimleri inceleyip sınıflandırmak, Kumuk Türkçesindeki isimleri Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışma, *Giriş*, *Kumuk Türkleri* ve *Kumuk Türkçesi*, *İnceleme* ve *Sonuç* olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde, çalışmanın amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. *Kumuk Türkleri* ve *Kumuk Türkçesi* bölümünde, Kumuk Türklerinin tarihi, kültürel yapıları ve dil özellikleri ele alınmıştır. *İnceleme* bölümünde ise Kumuk Türkçesindeki isimlerin yapısı (basit, türemiş ve birleşik isimler), isim çekim ekleri (okluk, iyelik, hl ekleri ve soru ekleri) ve semantik sınıflandırmaları (zel, cins, topluluk, somut ve soyut isimler) incelenmiştir. Çalışmada kullanılan isimler, Kumuk Türkçesine ait metinlerin taranması ve fişlenmesi yöntemiyle elde edilmiş ve bu isimler anlam ve işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca, eş zamanlı ve art zamanlı dil bilgisi yöntemleri kullanılarak isimlerin yapısal ve anlamsal özellikleri detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Elde edilen veriler, Kumuk Türkçesi, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla karşılaştırılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında, on üç farklı Kumukça eserden yararlanılarak basit, türemiş, birleşik, özel, cins, topluluk, somut ve soyut isimler içeren cmler Türkiye Türkçesine aktarılmış ve bu isimlerle birlikte isim yapım ve çekim ekleri de ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. *Sonuç* bölümünde Kumuk Türkçesinde isim konusunda önemli görülen noktalara değinilmiştir.

BilimKodu : 30103
Anahtar Kelimeler : Çağdaş Türk Lehçeleri, Kumuk Türkçesi, İsimler
Sayfa Adedi : 159
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hakan AKCA

NOUNS IN KUMYK TURKISH

(M.Sc. Thesis)

Neslihan DUMAN

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

January 2024

ABSTRACT

The subject of this study is the examination of nouns in Kumyk Turkish in terms of their structure, inflection, and semantic meaning. The aim of the study is to analyze and classify the nouns in Kumyk Turkish, and to examine them comparatively with Old Turkish and Turkish. The study consists of four main sections: Introduction, Kumyk Turks and Kumyk Turkish, Analysis and conclusion. The Introduction section addresses the purpose, importance, scope, and methodology of the study. The Kumyk Turks and Kumyk Turkish section explores the history, cultural structure, and linguistic features of the Kumyk Turks. The Analysis section examines the structure of nouns in Kumyk Turkish (simple, derived, and compound nouns), noun inflectional affixes (plural, possessive, case, and question markers), and their semantic classifications (proper, common, collective, concrete, and abstract nouns). In the study, Kumyk Turkish texts were reviewed, and nouns were extracted using the carding method. These nouns were then classified based on their meaning and function. Furthermore, both synchronic and diachronic linguistic methods were employed to reveal the structural and semantic properties of the nouns. The data obtained were analyzed and compared with their counterparts in Kumyk Turkish, Old Turkish, and Modern Turkish. The study utilized thirteen different Kumyk texts, and sentences containing simple, derived, compound, proper, common, collective, concrete, and abstract nouns were translated into Modern Turkish. In addition, the noun formation and inflectional affixes associated with these nouns were examined in detail. In conclusion part, important points are mentioned about the matter of noun in Kumuk Turkish.

Science Code	: 30103
Key Words	: Modern Turkic Dialects, Kumyk Turkish, Nouns
Page Number	: 159
Supervisor	: Assoc. Prof. Dr. Hakan AKCA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. KUMUK TÜRKLERİ VE KUMUK TÜRKÇESİ.....	3
2.1. Kumukların Tarihi	4
2.2. Kumuk Türkçesi	5
2.3. Kumuk Edebiyatı.....	5
3. İNCELEME	7
3.1. Yapı Bakımından İsimler.....	7
3.1.1. Basit İsimler	7
3.1.1.1. Tek heceli basit isimler.....	9
3.1.1.2. İki heceli basit isimler	22
3.1.1.3. Yabancı dillerden alınan basit isimler	38
3.1.2. Türemiş İsimler	39
3.1.2.1. İsimden isim yapma ekleri.....	41
3.1.2.1.1. +A	41
3.1.2.1.2. +AgAy.....	41
3.1.2.1.3. +AldIrIk	42
3.1.2.1.4.+AlmAn	42
3.1.2.1.5. +ArtkI.....	42
3.1.2.1.6. +Aw	43
3.1.2.1.7. +çA.....	45
3.1.2.1.8. +çAk.....	46

3.1.2.1.9. +çAkI	47
3.1.2.1.10. +çAn.....	48
3.1.2.1.11. +çl.....	48
3.1.2.1.12. +çlk	50
3.1.2.1.13. +çIl	51
3.1.2.1.14.+dAş.....	51
3.1.2.1.15. +dAy.....	52
3.1.2.1.16. +gA	52
3.1.2.1.17. +gılt.....	53
3.1.2.1.18. +ki, +gl.....	53
3.1.2.1.19. +lAy.....	56
3.1.2.1.20. +lAyn.....	57
3.1.2.1.21. +II.....	57
3.1.2.1.22. +...-II ...-II.....	59
3.1.2.1.23. +Ilk.....	59
3.1.2.1.24. +(I)nçl	62
3.1.2.1.25. +rAk	64
3.1.2.1.26. +sIz.....	64
3.1.2.1.27. +suw	66
3.1.2.1.28. +şılt	66
3.1.2.1.29. +şumal.....	67
3.1.2.1.30. +w	67
3.1.2.1.31. +y	67
3.1.2.2. Fiilden isim yapan ekler	69
3.1.2.2.1. -aç.....	69
3.1.2.2.2. -Ak	69
3.1.2.2.3. -Al	71

3.1.2.2.4. -AnAk	71
3.1.2.2.5. -AwUç	72
3.1.2.2.6. -eçi	72
3.1.2.2.7. -ç	72
3.1.2.2.8. -çAk	73
3.1.2.2.9. -çAn	74
3.1.2.2.10. -çIk	74
3.1.2.2.11. -gAk	75
3.1.2.2.12. -gl	75
3.1.2.2.13. -gIç	76
3.1.2.2.14. -gIn	77
3.1.2.2.15. -I	77
3.1.2.2.16. -(I)k	78
3.1.2.2.17. -(I)m	81
3.1.2.2.18. -mA	83
3.1.2.2.19. -mAç	86
3.1.2.2.20. -mAk	86
3.1.2.2.21. -mUq	88
3.1.2.2.22. -(I)n	89
3.1.2.2.23. -(I)nql	91
3.1.2.2.24. -(I)ş	92
3.1.2.2.25. -(X)t	93
3.1.2.2.26. -(I)w	93
3.1.2.2.27. -wUç	96
3.1.2.2.28. -wUk	97
3.1.2.2.29. -wUr	98
3.1.3. Birleşik İsimler	98

3.2. İsim Çekim Ekleri	107
3.2.1. Çokluk Eki: -lAr.....	108
3.2.2. İyelik Ekleri.....	111
3.2.3. Hâl Ekleri	119
3.2.3.1. Yalın hâl: (Ø)	119
3.2.3.2. İlgi hâli: +nX	120
3.2.3.4. Yönelme hâli: -gA	125
3.2.3.5. Bulunma hâli: -dA	127
3.2.3.6. Çıkma hâli: -dAn	129
3.2.3.7. Eşitlik hâli: -çA.....	133
3.2.3.8. Vasıta hâli: İsim + bulan	134
3.2.4. İsimlerde Soru: -mX.....	134
3.3. İsimlerin Semantik Bakımından Sınıflandırılması	136
3.3.1. Özel İsimler	136
3.3.2. Cins İsim	138
3.3.3. Topluluk İsimleri	139
3.3.4. Somut İsimler	139
3.3.4.1. Aile –akraba ilişkileri ile ilgili isimler.....	139
3.3.4.2. Hayvan isimleri	140
3.3.4.3. Bitki isimleri.....	142
3.3.4.4. Coğrafi (yer) jeoloji ve meteoroloji ile ilgili isimler	143
3.3.4.5. Ev içinde ve dışında kullanılan eşyalar ile ilgili isimler.....	144
3.3.4.6. Elbise (giysi) , süs, ziynet eşyaları ile ilgili isimler.....	146
3.3.4.7. Hastalık ve özür isimleri.....	146
3.3.4.8. İnsan ve hayvan organ isimleri.....	147
3.3.4.9. Yiyecek, içecek isimleri	149
3.3.4.10. Renk isimleri	150

3.3.4.11. Yer yön ifadeleri ile ilgili isimler	151
3.3.5. Soyut İsim	151
4. SONUÇ	155
KAYNAKLAR.....	157
ÖZ GEÇMİŞ	159

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklama
DKM	Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi
GB	Gül Bağça
KAD	Kumuk Atasözleri ve Deyimleri
KHY	Kumuk Halk Yomakları
KŞSY	Kumuk Şiirleri (Sarınlr ve Yırlar)
KTa	Kumuk Türklerinin Atasözleri
KTD	Kumuk Türkçesi Deyimleri
KTS	Kumuk Türkçesi Sözlüğü
TDEMA	Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi
TDEMAs	Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi Sekizinci Cilt
TDTEA	Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi (Kumuk Edebiyatı)
TLG	Türk Lehçeleri Grameri
YK	Yırçı Kazak

Diğer Kısaltmalar

AH	Atkay Hacamatov
AHH	Abdulhakim Hacıyev
Aİ	Abdulhüseyin İbrahimov
anat.	Anatomi
AS	Alimpaşa Salavatov
astr.	Astronomi
AU	Ahmet Ustarhanov
BA	Bammat Atayev
bilgiç.	Bilgiç üslubu
bk.	bakınız
deyim.	Deyim

diyal.	Diyalektlerde, ağızlarda, halk ağzında
DLT	Divânü Lügati't-Türk
esk.	Eskimiş
Far.	Farsça
folk.	Folklor, halk edebiyatı
ger-mec.	Gerçek ve mecaz anlamda
harf.	Harfiyen, aynen çevirisi
HD	Hayrulla Davutov
is.	İsim
KA	Kemal Abukov
MA	Mikayil Abukov
MH	Mustafa Hüseyinov
MK	Muhammat Kurbanov
MSY	M.S. Yahyayev
T.	Türkçe
TT.	Türkiye Türkçesi
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
YG	Yusuf Gereyev
zool.	Zooloji

1. GİRİŞ

Tarihin derinliklerinden günümüze dek, tüm olumsuzluklara rağmen Türk toplulukları, dilleri sayesinde birbirinden kopmamıştır. Tarih boyunca yaşanan olaylar, Türk topluluklarının ve devletlerinin karşılaştığı iyi ve kötü deneyimler, hatta dış unsurların müdahaleleri bile ortak paydamız olan Türkçeyi tarih sahnesinden silememiştir. Bu sebeple Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine yapılacak çalışmalar kadar Kumuk Türkçesi üzerine gerçekleştirilecek araştırmalar da büyük bir öneme sahiptir.

Bu çalışmanın konusu; Kıpçak grubuna dâhil edilen Kumuk Türkçesinde isimlerin yapı, çekim ve anlam bakımından incelenmesidir. Bugüne kadar birçok Türk lehçesinde isim üzerine çalışmalar yapılmış olmasına rağmen Kumuk Türkçesinde isim konusu ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu sebeple çalışmamız, daha önce yeterince incelenmemiş bir konuyu ele alması açısından önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Çalışmamızın örneklemini, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (Pekacar, 2011) ile Kumuk Türkçesine ait edebî eserlerin taranması sonucunda oluşturulmuştur. Taranan kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda, Kumuk Türkçesindeki isimlerin yapısı, semantik özellikleri ve metinlerdeki kullanım şekilleri ile sıklıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tezin ana malzemesini, Kumukça şiirler, masallar, hikâyeler, makaleler, atasözleri, deyimler, sözlükler, vaaz kitabı ve gramer kitapları gibi çeşitli kaynaklar oluşturmaktadır. Bu kapsamda, toplam on üç Kumukça eser taranmış olup, bu eserlerin künyelerine tezin kaynaklar kısmında, adlarına ise kısaltmalar bölümünde yer verilmiştir.

Çalışmamız, Kumuk Türkçesine ait metinlere dayanmaktadır ve gerekli görülen durumlarda gramer kitaplarından da yararlanılarak konunun desteklenmesi sağlanmıştır. Tezde, Kumuk Türkçesine ait metinler incelenmiş, bu metinlerdeki isimlerin yapısal ve anlamsal özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, *Giriş*, *Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi* ve *İnceleme* olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde, çalışmanın önemi, konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi ele alınmıştır. *Kumuk Türkleri ve Kumuk Türkçesi* bölümünde ise, Kumuk Türklerinin tarihi, edebiyatı ve Kumuk Türkçesi üzerinde durulmuştur. *İnceleme* bölümü, *Yapı Bakımından İsimler*, *İsim Çekim Ekleri* ve *İsimlerin Semantik Sınıflandırılması* olmak üzere üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde, *Yapı*

Bakımından İsimler alt başlığı altında basit isimler, türemiş isimler ve birleşik isimler incelenmiştir.

İsim Çekim Ekleri bölümünde, Kumuk Türkçesinde bulunan çekim ekleri, çeşitli gramer kitaplarının yardımıyla tek tek ele alınmıştır. Bu çekim eklerinin Kumuk Türkçesindeki örnekleri esas alınarak Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla karşılaştırmalı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve soru eki ele alınmış; her birinin biçimsel ve işlevsel özellikleri ortaya konulmuştur.

İsimlerin Semantik Sınıflandırılması bölümünde, isimler anlam bakımından ele alınmıştır. Bu bölümde, özel, cins, topluluk, somut ve soyut isimler üzerinde durulmuş ve Kumuk Türkçesinde tespit edilen bu türdeki isimler, anlamlarıyla birlikte alfabetik sırayla sunulmuştur.

Çalışmaya, öncelikle kaynak taraması yapılarak başlanmıştır. Kumuk Türkçesi ve isimler hakkında günümüze kadar yapılmış literatür taranmış ve tespit edilmiştir. Ardından, Kumuk Türkçesine ait edebî eserler incelenmiş ve bu eserlerde yer alan isimler, fişleme yöntemiyle elde edilmiştir. Elde edilen fişler yardımıyla isimler incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Çalışmada, eş zamanlı dil bilgisi yöntemi kullanılmıştır.

Kumuk Türkçesi metinlerinden alınan kelime ve cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarılmasında, metinlerdeki anlamlar esas alınmıştır. Kumuk Türkçesine ait metinlerin yanı sıra, Eski Türkçe, Kumuk Türkçesi ve Türkiye Türkçesine dair gramer kitapları ile makaleler gibi bilimsel yayınlardan da yararlanılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim boyunca her zaman desteğini hissettiğim tez danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Hakan AKCA'ya; eğitim hayatımda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen anneme, babama; bu uzun yolculukta her türlü desteğini benden esirgemeyen yol arkadaşım Turan DUMAN'a teşekkür ederim.

2. KUMUK TÜRKLERİ VE KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türklerinin büyük çoğunluğu günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde, geri kalan kısmı Çeçen ve Osetya Özerk Cumhuriyetlerinde yaşayan, Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk kavmidir. (Pekacar, 1997: 2062-2066).

Kafkasya'nın Azerbaycan Türklerinden sonra Türkçe konuşan en kalabalık topluluğu, Kumuklardır. Kökenleri Hazar devletinin yıkılmasından sonra bölgeye yerleşen Türk kavimlerine dayanır. Kumuk Türklerine bakılınca bu kavimlerin Kıpçak kavimleri olduğu görülmektedir. (Akiner, 1995: 129).

Kuzey Kafkasya halk rivayetlerine bakıldığında, kumluk sahadan geldiklerinden dolayı Kumuk adını aldıkları düşünülebilir. Ancak kelimenin gerçek anlamı tespit edilememiştir. (Caferoğlu, 1998: 53). Kafkasya tarih sahnesinde ve kültüründe önemli rolde olan Kumuk Türkleri, günümüzde de Dağıstan toplumları arasındaki önemli yerlerini korumaktadırlar. (Tavkul, 2005: 33).

Kumuklar, günümüzde Dağıstan'ın Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak ve Buynaksk bölgelerinde yaşamaktadırlar. Kumuklar arasında şehirleşme oranı %47'dir ve şehirde yaşayan halk, Mahaçkala, Buynaksk, İzerbaş, Kaspisk, Kızılyar gibi Dağıstan şehirlerinde yerleşmiştir. Dağıstan'ın başkenti Mahaçkala, aynı zamanda Kumukların tarihi merkezi olarak önemli bir yer tutmaktadır. (Aliyev, 1995: 69).

Kumuk Türkçesinin Dağıstan'da yaklaşık 430 bin konuşuru bulunmaktadır. Kumuk çocuklarının büyük bir çoğunluğu Kumukçayı bilmektedir ve dil, tüm yaş grupları tarafından genel iletişim dili olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Kumukça ve Rusça arasında çift dillilik yaygındır. Bu durum göz önüne alındığında, Kumuk Türkçesi "ciddi şekilde tehlikede" olan diller kategorisinde yer almaktadır. (Sarı Koca, 2016: 281).

Dağıstan'da yaşayan Kumuklar, stratejik olarak önemli bir jeopolitik konumda yer almaktadır. Kumukların kuzeydeki komşuları Nogay Türkleri, batıda Avarlar ve Darginler, güneyde ise nüfusu 30 bini aşmayan Tabasasaranlar ile Derbent'te yerleşmiş olan Azeri Türkleridir. Kumuk topraklarında bulunan başlıca nehirler Terek, Sulak,

Ullu-Çay, Hamri-Özen, Şura-Özen ve Manas-Özen'dir. Doğu sınırı ise Hazar Denizi'ne kadar uzanır. (Caferoğlu, 1998: 51).

2.1. Kumukların Tarihi

Kumuk isminin geçtiği en eski kaynak, Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügati't-Türk* adlı eseridir. Bu eserde, Kumuk kelimesinin karşılığı olarak “beylerden birinin adı” ifadesi kullanılır ve ayrıca *kumukla-* fiili de “Kumuk adlı beye mensup olmak” şeklinde açıklanır. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 764). Kumuk adının umık, umu, umı, umık, umu biçimleri de bulunmaktadır. (Bala, 1997: 986). Bu veriler ışığında, Kumuk Türkleri XI. yüzyılda kendi adlarıyla tarih sahnesinde yer almaya başlamışlardır.

Kumuk ülkesi VII. yüzyıldan itibaren Hazar Devletinin sınırları içinde yer almıştır. Kumuk bilim adamları Kumukları Hazar Devletinin kurucuları olarak ifade etmektedir. Hazar Devletinin son başkenti Semender, Kumuk ülkesi sınırları içindeydi. Kumuklar arasında yayılmış olan “Anci-name”, “Derbent-name”, “Karabudaxkent-name” adlı tarihî âbideler, Hazar Devleti devrinden bahseder (Pekacar, 1997: 2062-2066). Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki Kumukların ve Hazarların tarihî ve kültürel bakımından aynı kavimden oldukları düşünülebilir.

Hazar'ın yıkılmasından sonra Kumuklar'ın kurduğu ilk siyasi birlik Şamhallık denilen feodal bir beylik kimliğindeydi. Beyliğin sınırları güneyde Derbend'den kuzeyde Kabartay'a kadar uzanıyordu. (Kurtuluş, 2002: 372). Evliya Çelebi, Seyehatname adlı eserinde bu beyliğin toprakları için Kumuğistan ve Dağıstân-ı Kumuk ifadelerini kullanmıştır. (Seyahatnâme, II, 305).

1813 yılında, diğer Dağıstan veya Kuzey Kafkasya toprakları gibi Kumuk Türkleri de Rusya boyunduruğu altına girmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kumuklar, milli idaresini kaybetmiş ve çarlık rejimi tarafından Kuzey Kafkasya halkları içerisinde kaybedilmeye çalışılmıştır. (Caferoğlu, 1998: 51). Ruslara karşı sürdürülen mücadelenin son fatihi Şeyh Şamil'in 1859'da esir edilmesiyle Dağıstan ve diğer Kafkas bölgeleri hızla Rusların eline geçmeye başladı. Zaten yüzyıllar süren savaşlar Kumukları ve diğer Kafkas kavimlerini yorgun düşürmüştü. 1867'ye kadar bütün Kafkasya'yı istilâ ettiler. (Pekacar, 1997:2062- 2066).

Osmanlı Devleti'nin desteğiyle Dağıstan, 11 Mayıs 1918'de Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığına kavuştu. Kuzey Kafkasya kabilelerinin düzenlediği milli kurultayda Kumuk Türkçesi, bütün Kuzey Kafkasya için birleştirici, ortak bir dil “lingua franka” olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı Kumuk Türkçesinin bölgedeki aktifliğinin fazla olduğunu görmekteyiz. 20 Ocak 1921'de Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine bağlı Dağıstan Özerk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. 1936 Sovyet Anayasası, Kafkasya'nın etnik farklılığını göstermeyen bir siyasî ve idarî bölümlenmeyi belirledi. Bunun sonucunda Kumuk Türklerinin büyük bir kısmı Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, bir kısmı da Çeçen ve Osetya bölgelerinde kalmış oldu. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Dağıstan, Rusya federasyonuna bağlı bir özerk cumhuriyet hâline geldi. (Pekacar, 1997: 2063- 2064).

2.2. Kumuk Türkçesi

Kumukların %99'u, Kumuk Türkçesini ana dil olarak kabul etmektedir. Bunun yanı sıra, Kumuklar arasında Rus dili de yaygınlaşmış olup, nüfusun %74,5'i Rusça bilmektedir. (Hacıyev, 2002: 13). Kumuk Türkçesi Kuzey Kafkasya'da Çeçenlerin, Avarların ve diğer Kafkas kavimlerinin de kullandığı anlaşma dili (lingua franca) olarak karşımıza çıkar. (Benzing, 2012: 165). Dil bilimi uzmanları, genellikle Kumukça'yı Kıpçak Türkçesinin Kıpçak-Oğuz alt grubu içerisinde değerlendirmiş ve fonetik özellikleri bakımından Osmanlıca ile Kazak Türkçesi arasında bir konumda yer aldığını belirtmişlerdir. Ayrıca, coğrafi yakınlık ve tarihi ilişkiler nedeniyle Azerbaycan Türkçesi ile benzerlikler göstermesi de dikkate değerdir. (Kurtuluş, 2002: 373).

Önceleri Arap alfabesini kullanan Kumuklar 1927'de Latin alfabesine geçtiler. 1938'de Kiril alfabesine geçen Kumuklar bugün hâlen bu alfabeyi kullanmaktadırlar. (Kurtuluş, 2002: 373).

2.3. Kumuk Edebiyatı

Kumuk edebiyatı esas olarak 15. yüzyılda yaşamış olan şair Ümmî Kemal ile başlar. Osmanlı devletine de gelen Ümmî Kemal, eserlerini Kumuk Türkçesi ile değil, Osmanlı Türkçesi ile yazmıştır. Osmanlı Türkçesi, ünlü Kumuk şairi Yırçı Kazak'a kadar Kumukların yazı dili olmuştur. (Pekacar, 1997: 2062-2066).

Kumuk edebiyatı, 18. yüzyılda önemli bir gelişim göstererek kendini tanıtmaya başlamıştır. Kumuk Türkçesinin edebî bir dil olarak kullanılmasında Yırçı Kazak'ın etkisi büyüktür. Yırçı Kazak, 1830-1879 yılları arasında yaşamış ve Yeni Kumuk edebiyatının temelini atmıştır. Kumuk Türkleri arasında tanınan Yırçı Kazak, şiirlerinde hak, doğruluk, yiğitlik ve aşk gibi temaları işlemekte, aynı zamanda halkı ezen beyleri eleştirmekten de çekinmemiştir. Bir diğer önemli isim ise Kumuk şairi ve din âlimi Abusupiyan Akayev'dir (1870-1931). Akayev sadece şiirler değil, aynı zamanda dinî eserler de kaleme almıştır. (Pekacar, 1997: 2062-2066).

Kumuk edebiyat ve sanat dergisi olan Tangçolpan, 1917 yılından bu yana yayımlanmaktadır. Dergide yayımlanan şiirler, hikâyeler ve çeşitli sanat yazıları, Kumuk edebiyatının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, 1917 yılında yayımlanmaya başlanan *Yoldaş* gazetesi, yalnızca bir gazete olarak değil, aynı zamanda edebî gelişimin de destekçisi olmuştur. (Pekacar, 1997: 2062-2066). *Yoldaş* gazetesi, günümüzde bile çağdaş Kumuk edebiyatçılarını bir arada tutmaya devam etmektedir. Buna ek olarak, şair Şeyit Hanım Alişeva, Dağıstanlı kadınlar için *Katıllar* adlı bir cemiyetin yayın organı ve *Kargıça* adlı bir çocuk dergisi yayımlamaktadır. Kumuk halk edebiyatı, zengin ürünleriyle kuşaktan kuşağa aktarılmakta ve halk hafızasında canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu ürünler arasında *yır* adı verilen destanî şiirler önemli bir yer tutar. *Yırlar*, estetik ve öğretici açıdan büyük bir öneme sahip şiirlerdir. En tanınmış *yır* şairi ise Yırçı Kazak'tır. Ayrıca, önemli bir nazım şekli olan *sarınlar* da Kumuk edebiyatında yer alır. *Sarınlar*, Türk halk edebiyatındaki mani türünün karşılığı olup, düğünler, eğlenceler ve uygun fırsatlarda doğaçlama ya da ezberden söylenir. (Pekacar, 1997: 2062-2066).

3. İNCELEME

3.1. Yapı Bakımından İsimler

İsimler yapılarına göre basit isimler, türemiş isimler ve birleşik isimler olmak üzere üç kategoride ele alınır:

3.1.1. Basit İsimler

Basit isimler, herhangi bir yapım eki almaksızın kök halinde bulunan ve tek başına bir kavramın anlamını karşılayan kelimelerdir. Bu isimler, çekim ekleriyle birlikte kullanılarak dilde çeşitli işlevler üstlenebilir. Türkçede basit isimler, yapım eki alarak yeni anlamlar kazanmakta ve yeni varlıkların ya da nesnelerin adlarının oluşturulmasında rol oynamaktadır.

Kumuk Türkçesinde basit isimlere geçmeden önce, Türkiye Türkçesinde çeşitli bilim insanlarının basit isimler konusundaki görüşlerine değinilecektir.

Köklerin, anlamlı en küçük dil birimi olduğunu belirten Ergin, bu köklerin hem tek başlarına hem de eklerle birleşerek kullanılabildiğini ifade eder. Türkçe köklerin genellikle tek heceli olduğunu vurgulayan Ergin, kelimelerin büyük çoğunluğunda köklerin tek heceye kadar indirilebildiğini, ancak tek heceye indirilemeyen az sayıda kelimenin de bulunduğunu belirtir. Türkçenin karanlık dönemine ulaşılabilseydi, bu kelimelerin de tek heceye indirgenebileceğinin görülebileceğini öne sürer. Günümüz Türkçesinde ise kelime köklerinin genellikle en fazla iki heceli olduğunu, istisnai olarak yansıma kelimelerde hece sayısının birden fazla olabildiğini ifade eder. Ergin, kökleri isim kökleri ve fiil kökleri olmak üzere iki grupta incelemektedir. İsim köklerini, varlık ve kavramları karşılayan kökler olarak tanımlarken, bu köklerin genellikle tek bir nesneyi ifade ettiğini belirtir. (2013: 106-109).

Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri- Şekil Bilgisi* adlı eserinde isimler konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Korkmaz'a göre basit isimler, kök durumunda bulunan ve bir türetme ekiyle genişletilmeyen, tek kelimedenden oluşan isimlerdir. Eserde, türemiş ve birleşik isimler dışında kalan tüm isimler yalın, yani basit isim olarak değerlendirilir. Türkçede, yabancı dillerden alınmış basit isimlerin de bulunduğu belirtilmekte, bu tür isimler, alındıkları dilde türemiş isim olarak kabul edilseler bile Türkçede herhangi bir yapım ekiyle genişlemedikleri sürece basit isim olarak

değerlendirilmektedir. Belirtilen özellikleri taşıyan tüm özel adlar ve cins adlar yalın ad kabul edilir: *Ali, Aynur, aş, av, yay, kuzu, kütük, Filiz, fişek* gibi. (2017: 247).

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde, kelimelerin bir ya da birkaç heceden meydana geldiğini belirtmiştir. Ek almamış halleriyle bu kelimelerin “lügat kelimeleri” olarak adlandırıldığını ifade etmiş, çekim eki almış kelimelerin ise “gramer kelimeleri” olarak değerlendirildiğini eklemiştir. Sözlük kelimelerinin çoğunun tek heceli olduğuna dikkat çekilmiş ve bu kelimelerin daha basit parçalara ayıramayacağı, bu nedenle “kök” adını aldıkları belirtilmiştir. Ancak, iki ya da üç heceli kelimeler çözümlendiğinde anlamsız birliklerin ortaya çıktığı, bazı tek heceli kelimelerin ise ikiye bölünebildiği örneklerle gösterilmiştir: *ko-ş, ye-n, yu-n, sür-t, ye-m* gibi (1995: 144-147).

Bu örneklerden hareketle, köklerin gerçek sınırlarının belirlenmesinin güç olduğu vurgulanmıştır. Banguoğlu, kökleri *isim kökleri* ve *fil kökleri* olarak ikiye ayırmış, varlıkların niteliğini, durumunu ve ilişkilerini gösteren köklerin *isim kökleri* olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. İsim köklerin, ek almamış yani yalın hâlleriyle anıldığını; *cam, kuş, kalın, sen* gibi örneklerle açıklamıştır.

Ergin, Korkmaz ve Banguoğlu, Türkçedeki isim köklerinin genellikle tek heceli olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Basit isimler, yapım eki almamış, kök hâlinde bulunan, parçalanması ya da daha küçük birimlere ayrılması mümkün olmayan anlamlı en küçük dil birimleri olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, bazı kelimelerde kökü tek heceye indirgemek mümkün olmayabilir.

Bu yaklaşımlar doğrultusunda, Türkçedeki kelime köklerinin çoğunlukla tek heceli olduğu kabul edilse de tek heceli olmayan isim köklerinin de varlığı göz ardı edilemez. Çok heceli kelimelerin de kök olarak değerlendirilebildiği görülmektedir.

Bu çalışmada, taranan metinlerden elde edilen basit isimler; tek heceli basit isimler, iki heceli basit isimler ve yabancı dillerden alınan basit isimler olarak gruplandırılmıştır. Yararlanılan kaynaklardaki bilgiler ışığında basit isimler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Tek heceye indirgenebilen kelimeler üzerinde durulmuş, ancak indirgenemeyen kelimeler de kök olarak ele alınmıştır.

Tarama yapılan metinlerde tespit edilen basit isimler şu şekildedir:

3.1.1.1. Tek heceli basit isimler

Türkçede kelime kökü, bir ses veya ses grubu hâlinde bulunur. Tek sestten oluşan kökler çok azdır. Bunların sesi doğal olarak ancak ünlü olabilir. Köklerin çoğunluğu bünyelerinde birden fazla ses taşırlar. Bünyelerinde birden fazla ses bulunan kökler bir veya birden fazla heceli olurlar. Türkçede kelime kökleri genellikle tek hecelidir (Ergin, 2013: 107). Aşağıda verilen kelimeler tek heceli olsa da bazıları türemiş olabilir. Bu durum etimolojik araştırmalarla belirlenebilir ancak bu çalışmada kelimelerin etimolojisi kapsam dışında tutulmuştur. Bu bölümde, Kumuk Türkçesindeki tek heceli, yani kök hâlindeki isimler alfabetik sırayla, anlamları ve örnekleriyle birlikte sunulmuştur.

A

aç: Aç, tok olmayan.

açnı qarnı toyar, gözü toymas. atas. "açın karnı doyar, gözü doymaz." (KTS: 22).

bular şo geçe aç küyde tunğkatğanlar. "Bunlar o gece aç vaziyette sabahlamışlar." (GB, 117.13).

Açıq avuz aç qalmas. "Açık ağız aç kalmaz." (KTA: 17).

al I: Kırmızı, al.

al bayraq. "al bayrak" (KTS: 29).

Al bulan yaşıl ariv yaraşır, göknü de qoşsa, gözüñ qamaşır. "Al ile yeşil yakışır, mavi de katılırsa gözün kamaşır." (KTA: 47).

al II: Bir şeyin ön kısmı. (İyelik ve hâl eklerini alınca kökünde /dı/ ses grubu türer).

Üynü aldına olturduq. "Evin önüne oturduk." (KTS: 29).

Eşik alğa salıp üyge girgen. "Kapının önüne koyup eve girmiş." (GB, 119.15).

Söz salayım aldıña, kim bacarsa ol alır. "Söz koyayım önüne, kim becerirse o alır." (KTA: 197).

ant: ant, yemin.

antın buzğan. "andını bozan, yemininden dönen." (KTS: 36).

ant etse *vallāhi men camā'at* namaz kıldım dep şo gişini antı yalğan bolmas. "vallahı ben cemaatle namaz kıldım diye yemin etse o kişinin yemini yalan olmaz." (GB, 14.13).

Uruçunu antı da, sayaqnı kantı da egizler. "Hırsızın yemini ile serserinin şikâyeti ikizdir." (KTA: 36).

art: art, arka, arka yan, arka taraf.

art üyde. "arka evde." (KTS: 40).

artı bulan bir *yahşılık et.* "ardından bir iyilik yap." (GB, 42.12).

Gıyevnü yeri eşik art. "Güveyin yeri kapı arkası." (KTA: 122).

at I: at.

at yarış. "at yarışı" (KTS: 45).

atğa zarar busa şo zararlı tölevü artık yükünü salğan gişige bolur. "ata zarar verse o zararın ücreti fazla yükü koyan kişiye olur." (GB, 16.6).

at II: ad, isim.

at koymaq. "ad koymak." (KTS: 45).

mutavaşlıh dep at koyğan özünü mañgalayındağı nür şo yaşnı mañgalayına bargan. "mettuşelah adını koymuş kendi alnındaki nur o çocuğun alnına geçmiş." (GB, 100.6).

ay I: ay.

ay tutuluw. astr. "ay tutulması." (KTS: 50).

şondan dört beş ay getgende kız aytğan hey meni anam meni kırsagımda bir zat terpene dep. "aradan dört- beş ay geçince kız: "Ey anam benim, karnımda bir şey kımıldıyor." demiş." (GB, 82.6).

Altın kekelli, ay mañalaylı ulan busa da gerekme. "Altın kâküllü, ay (gibi parlak) alınlı oğlan ise de gerekmez." (KTA: 50).

ay II: ünl. takdir etme, tasvip etme.

ay, qoççaq! "aferin!" (KTS: 50).

Aman tur, qoy meni, ay pana dün'ya! "Aman dur, bırak beni, ay fani dünya!" (TDTEA, KA, 2).

az: az.

az qaldı. "az kaldı." (KTS: 55).

namaz kılıp az busa da şadağa berip . "namaz kıl, az da olsa sadaka ver." (GB, 42.12).

Xuylunu xuyu az bolur, xuysuznuki savlay yaz bolur. "Huylunun huyu az olur, huysuzunki tamamen yaz olur." (KTA: 228).

bar: var, mevcut.

bir zat bar, tek... "bir şey var, fakat..." (KTS: 60).

allāhnı üstünde borçu bar adamlar tursunlar. "Allah'ın üzerinde hakkı olan insanlar kalsınlar." (GB, 6.13).

Atı bar atlanmas, yeri bar atlanır. "Atı olan atlanmaz, yeri olan atlanır." (KTA: 61).

B

baş: baş, kafa, kelle.

baş awruw. "baş ağrısı." (KTS: 63).

kuşağını ornuna kuşağın da yargan baş artık da bolğan dep. "kuşağının yerine kuşağının kesildiği baş fazlaymış." (GB, 57.14).

Avuzdan çıqğan başğa tiyer. "Ağızdan çıkan başa gelir." (KTA: 67).

beş: sayı is. beş.

beş keren kuş şolay etgen. "kuş beş kere öyle yapmış." (GB, 13.10).

Beş yuxlasam da, bir de tüş görmedim. "Beş uyusam da bir düş görmedim." (KTA: 83).

bet: yüz.

betge-bet. "yüz yüze." (KTS: 71).

beti adamnı beti yimik bolğan kolları adamnı kolları yimik bolğan emcekleri adamnı emcekleri yimik bolğan. "yüzü insan yüzü gibi, elleri insan eli gibi göğüsleri insan göğüsü gibiymiş." (GB, 102.4).

Bet görse, yüz uyalır. "Yüz görse yüz utanır." (KTA: 83).

bir: bir (sayısı).

bir keren. "bir kere." (KTS:74).

bir tavuş gelir. *allāhın üstünde borcu bar adamlar tursunlar allāhuta 'ālādan haqların almağa dep.* "bir ses gelir. Allah'ın üzerinde hakkı olan insanlar kalksınlar, Allahuteala'dan haklarını almaya diye." (GB, 6.13).

Bir çeçek yaz *etmey.* "Bir çiçek yaz yapmaz." (TT. Bir çiçekle yaz olmaz.). (KTA: 85).

boy: boy, endam.

sizin ulanığız yaxşı **boy** salğan. "sizin oğlunuz iyi boy atmış." (KTS: 79).

sogup opurağ etse şo katunğa har arķavu har **boyu** sayın *bir mīng* *yahşılık bolur dep.* "onu örüp elbise yaparsa o kadına enine ve boyuna atılan her iplik sayısınca bin sevap olur." (GB, 87.2).

Boyun bulan *maqтанma.* "Boyun ile övünme." (KTA: 90).

çaç: saç.

çaç eşmek. "saç örmek." (KTS: 95).

kızın arıvlığüne **çaçlarını** *uzunluğuna qarap 'acayip bolğan.* "kızın güzelliğine, saçlarının uzunluğuna bakıp çok şaşırmış." (GB, 106.8).

İsbayı bolmaq **çaçdandır.** "Yakışıklılık saçtandır." (KTA: 136).

çöp: çöp.

çöp-çöpüre. "çöp, süprüntü." (KTS: 107).

mascidni içinden bir uvuç **çöp** *taşlağan gişige uhud tav çaķı řavāb salınır mīzān terezesine.* "mescidin içinden bir avuç çöp atan kişiye Uhut Dağı kadar mizan terazisine sevap konulur." (GB, 15.9).

Özünü gözündeki arqalıqnı görmey, gişini gözündeki **çöpnü** *göre.* "Kendi gözündeki kütüğü görmez, başkasının gözündeki çöprü görür." (TT. aynı). (TT. İğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır.). (KTA: 163).

D

daw: savaş.

Ullu Watan **Daw.** "Büyük Vatan Savaşı." (KTS: 111).

*şahatlarsız **dav** etmege yaramas.* "şahitsiniz, tartışmak uygun olmaz." (GB, 7.2).

*Savutsuz **dav** bolmas.* "Silâhsız savaş olmaz." (KTA: 192).

dört: sayı is. dört.

***dört** ayaqlı.* "dört ayaklı." (KTS: 115).

*aytğan on manatğa on manatğa **dört**.* "on manata dört manat kar veriyoruz, demişler." (GB, 36.5).

***Dört** qol bulan tut.* "Dört elle sarıl." (KTA: 102).

E

er: eş, koca, zevç.

***erge** bermek.* "kocaya vermek, evlendirmek." (KTS: 121).

*meni anam meni esgermey **erge** de bargan dağı meni esgermege gişim de yok.* "Benim anam beni hatırlamıyor, kocaya da varmış, beni hatırlayacak başka kimsem de yok." (GB, 140.6).

*Altın başlı qatından bağır başlı **er** yaxşı.* "Altın başlı kadından bakır başlı erkek iyi." (KTA: 50).

es: hafıza, bellek.

***esge** almaq.* "hatırlamak, hatırına gelmek, aklına gelmek." (KTS: 123).

*Tileymen meni ahlümnü napaqasını kayğısın menden taydır **esde** yok yerden sen mağarızkı ber.* "diliyorum, benim ailemin nafaka kaygısını benden gider. Ummadığım yerden sen bana rızık ver." (GB, 118.7).

***Esnege**n avruv es tabar.* "Esneyen hasta kendine gelir." (KTA: 115).

et: et.

*tuwar **et**.* "et, sığır eti." (KTS: 125).

*bazargā barıp **et** alıp qatununa bişir dep etni de berip.* "et alıp hanımına pişirmesi için eti de vermiş." (GB, 74.8).

*Çalt ögüzni **eti** yoq.* "Hızlı öküzün eti yok." (KTA: 96).

G

göz: anat. göz.

göznü bebeyi. "göz bebeği." (KTS: 142).

kutğarmağa da cennetge şolanı giyirmege de göz yumup açmak kadar zamanda bolur.

"kurtarması ve onları cennete koyması göz açıp kapayacak zamanda olur." (GB, 76.9).

Şaytan gözüne barmaq. "Şeytanın gözüne parmak." (KTA: 200).

gül: gül.

qızıl gül. "kırmızı gül." (KTS: 145).

biyik yaşıl terek köp butaqları bulan genğ yapırakları bulan gül iyisi de bulan özünü yemişi de bulan. "geniş yaprakları olan yüksek, yeşil bir ağaç varmış, gül kokulu, meyvesi de olan bir ağaçmış." (GB, 105.9).

Talanı gülü *taza bolur.* "Yaban gülü (veya kır çiçeği) temiz olur." (KTA: 201).

İ

iş: iş, emek.

iş gün. "iş günü." (KTS: 167) .

sonğ mūsā şo gişiğe iş şolay dep aytğan sonğ şo gişi öz napsına da barı da busurmanlağa da du'ā etegen. "Sonra Hz. Musa o kişiye, durum şöyle diye söyledikten sonra o kişi kendi nefesine de bütün Müslümanlara da dua etmiş." (GB, 9.9).

Eki yarlı bir bolsa, bir bay çaqı iş görer. "İki fakir bir olsa, bir zengin kadar iş yapar." (TT. Bir elin nesi var, iki elin sesi var.). (KTA: 107).

it: it, köpek.

it haplar kerıwan geçer. atas. "it ürür, kervan yürür." (KTS: 168).

itler hattā yıbanağan toy etegen zatlar da alıp gemege mingen. "köpekleri, hatta eğlenecek, şölen yapacak şeyleri de alıp gemiye binmiş." (GB, 105.2).

Elde adam bolmasa, it töbege miner. "İlde adam olmazsa it tepeye çıkar." (TT. Kedinin olmadığı yerde fareler cirit atar.). (KTA: 108).

K

kök: gök, sema.

kök bulan yerni arasında. "gök ile yerin arasında." (KTS: 182).

Abūcahal mal'ūn aytğan hey muḥammad kök yer güçlümü seni allāhınḡ güçlümü.
"Ebucahil melun: "Ey Muhammed, gök yer mi güçlü senin Allah'ın mı güçlü?" (GB, 55.11).

Köknü tüsüne qarama, yerni tüsüne qara. "Göğün rengine bakma, yerin rengine bak." (KTA: 143).

küy: melodi, ezgi, müzik, hava.

biyiw küy. "dans müziği." (KTS: 176).

şondan sonḡ köp zamandan şo küyde birdağı tüş gördüm. "Bundan çok zaman sonra aynı şekilde yine rüya gördüm." (GB, 139.11).

Yalğan ozup, gerti geride qalağan küyler de bola. "Yalan öne çıkıp doğrunun geride kaldığı durumlar da olur." (KTA:230).

M

mal: koyun, koç.

bir olturḡanda bir mal aşay. folk. "bir oturuşta bir koyun yiyor." (KTS: 192).

bir mal soyuḡuz dep birisi aytğan. "bir koç kesiniz, diye emir vermiş." (GB, 26.14).

Maḡalayın terletmegen mal mal bolmas. "Alnını terletmeyen mal, mal olmaz." (KTA: 147).

miḡ: bin.

miḡ keren. "bin kere." (KTS: 201).

dep allāhuta 'ālā şo gişige miḡ yaḡsılıḡ yazar dep. "derse Allahuteala o kişiye bin bin sevap yazar, demiş." (GB, 19.8).

Miḡ keren eşitgenden, bir keren görgen yaxşı. "Bin kere işitenden bir kere gören iyi." (KTS: 10).

nal: nal.

atḡa nal qaḡmaḡ. "ata nal çakmak." (KTS: 205).

Nalçı nal gesmey, aqça gese. "Nalbant nal kesmez, para keser." (KTA: 150).

O

on: sayı is. on.

on karandaş. "on kurşun kalem." (KTS: 213).

şo gişiğe yazar on yahşı 'amal etmaḳnı şavābın on yaman 'amalın da taydırır. "O kişiye on iyi amel etmiş sevabı yazar, on kötü amelini de siler." (GB, 3.8).

Bolur adam on beşinde baş bolur, bolmağanı qırq yaşında da yaş bolur. "Olacak adam on beşinde baş olur, olmayacak adam kırk yaşında da çocuk olur." (KTA: 89).

oṅ: sağ.

oṅ qolu bulan. "sağ eliyle." (KTS: 213).

oṅḡ yanındaḡı malāyik yahşı 'amalların yazğan bir aḡ kitāb çıḡarır. "sağ yanındaki melek iyi amellerinin yazılı olduḡu bir ak kitap çıkarır." (GB, 60.3).

Alḡasağan gişini işi oṅ bolmas. "Acele eden kişinin işi rast gitmez." (TT. Acele işe şeytan karışır.). (KTA: 48).

Ö

ör: üst, yukarı.

örden taba. "üstten, yukarıdan." (KTS: 223).

taydırır on daraca özün örde eter. "siler, kendisini de on derece yükseltir. (GB, 3.9).

Ortaq mal ör bolsun. "Ortak mal yüksek olsun." (KTA: 156).

P

pus: buhar, istim.

pus bulan işleygen nasoslar. "buharla çalışan pompalar." (KTS: 239).

men sen alağan puslanı üstündegi malāyikmen. "Ben senin alacağın nefeslerden sorumlu meleğim." (GB, 59.15).

Qazançı pusundan toyar. "Aşçı buharıyla (veya kokusuyla) doyar." (KTA: 174).

Q

qaḡ: sersemlemiş, sersem.

qaḡ bolup qalmaq. "her türlü anlama kabiliyetini kaybetmek." (KTS: 241).

Qapul ölüm qağ eter. "Beklenmedik ölüm sersemletir." (KTA: 168).

qap: çuval, torba.

qapta salğan bulan sünkü yaşımas. "mızrağı çuvala sokmakla gizlenmez." (KTS: 246).

Qap tigiv de, çarıq tigiv de iş. "Çuval dikmek de, çarık dikmek de iş." (KTA: 168).

qart: ihtiyar, koca, yaşlı, kart.

qart adam. "ihtiyar adam." (KTS: 252).

bir kart katununu görüp şonu yanına bargan song. "yaşlı bir kadını görmüş ve onun yanına varmış." (GB, 37.5).

Qalamı qart da sınar, qartaysa nart da sınar. "Kalemi sert de kırılır, yaşlansa yiğit de kırılır." (KTA: 167).

qoy: koyun.

qoy baqğan semizin aşamas. atas. "koyun yetiştiren semizini yemez." (KTS: 269).

sirivden bir koynu tutğan. "sürüden bir koyunu tutmuş." (GB, 54.15).

Börünü odaman etseñ, hazir bir qoy tiler. "Kurdu baş çoban yapsan, hazır bir koyun diler." (KTA: 91).

S

saw: sağlam, sıhhati yerinde, sıhhatli.

saw adam. "sıhhatli adam." (KTS: 209).

kaçğan song anası karap bağıp kızını sav etgen. "Kaçmış sonra annesi kıza bakıp onu iyileştirmiş." (GB, 50.8).

Sav haqıl yeñmeygen balah bolmas. "Sağlıklı aklın yenmeyeceği belâ olmaz." (KTA: 192).

sol: sol.

sol qol. "sol kol." (KTS: 298).

*bolur **şol** yanındağı malāyik yaman ‘amalların yazğan bir qara kitāb çığarıp şoğar kara dep.* ”sol yanındaki melek, kötü amellerinin yazılı olduğu kara bir kitap çıkarıp ”buna bak”, der.” (GB, 60.5).

***Sol** qoluma sal, oñ qolumdan al.* ”Sol elime ver, sağ elimden al.” (KTA: 194).

söz: kelime, sözcük.

*haķıñğdan **söz** bolğan edi alıp gel dep buyurdu.* ”hakkında söz vardı. Şimdi bana hemen seni alıp gelmemi emretti.” (GB, 112.11).

*Soqurnu özü söylegen **sözü**.* ”Körün özü, konuştuğu sözü.” (KTA: 195).

suw: su.

suw içinde. ”su içinde.” (KTS: 303).

*“kim taza **suv** bulan namaz cuvunmaķnı kāmıl etse aldın etgen günahlarından geçer.* ”kim temiz su ile namaz abdestini tamamlarsa önceden işlediği günahlar affedilir.” (GB, 13.2).

*Söz atası— qulaq, **suv** atası bulaq.* ”Söz atası kulak, su atası bulak.” (KTA: 196).

T

tam: duvar.

***tam** şkaķ.* ”gömme dolap.” (KTS: 319).

*bir gün **tamdan** yürüp barağan bir miya bolğan.* ”bir gün duvarda gezen bir örümcek ortaya çıkmış.” (GB, 51.3).

***Tamda** qulaq, betde göz.* ”Duvarda kulak (yani duvardaki raf), yüzde göz.” (KTA: 202).

taş: taş, taştan.

***taş** üy.* ”taş ev.” (KTS: 325).

*şonu ayağı basılğan **taş** boldu topuraķ boldu.* ”onun ayak bastığı yerler taş olsun, toprak olsun.” (GB, 19.3).

*Tarıqlı **taş** avur bolmas.* ”Gerekli taş ağır olmaz.” (KTA: 201).

taw: dağ, dağlık.

*biyik **taw**. ”yüksek dağ.” (KTS: 325).*

*mascidni içinden bir uvuç çöp taşlağan gişiğe uhud **tav** çaķı savāb salınır mizān terezesine. ”mescidin içinden bir avuç çöp atan kişiye Uhut Dağı kadar mizan terazisine sevap konulur.” (GB, 15.9).*

***Tav** almadan **tav etgenler**, **tari** sığıp **yav etgenler**. ”Dağ almadan dağ yapmışlar, darı sıkıp yağ etmişler.” (KTA: 205).*

ter: ter.

suwuq ter. ”soğuk ter.” (KTS: 330).

*aytar şoğar karağanda korpup **ter** ağar. ”ona bakınca çok korkar, terler.” (GB, 60.6).*

***Terli** terek qurumas. ”Terli ağaç kurumaz.” (KTA: 209).*

til: dil.

***tilin** çığarmaq. ”dilini çıkarmak.” (KTS: 334).*

*amru nahyu etmaķğa va ‘aza naşīhatğa ‘arab **til** şart tügüldür maşala. ”emir ve nehiy yapmak için vaaz ve nasihate Arapça şart değildir.” (GB, 2.7).*

***Til** balah da, nasip de getirir. ”Dil belâ da nasip de getirir.” (KTA: 209).*

toy: düğün.

***toyğa** barsan, **toyup bar**, - aç bolursan qaytğınça. atas. ”düğüne gidersen tok git; dönünceye kadar acıkırsın.” (KTS: 340).*

***itler** hattā yıbanağan **toy etegen** zatlar da alıp gemege mingen. ”köpekleri, hatta eğlenecek, şölen yapacak şeyleri de alıp gemiye binmiş.” (GB, 105.2).*

***Toyçu** **toyçunu** süymes. ”Düğüncü düğüncüyü sevmez.” (KTA: 212).*

tük: saç, kıl.

***tügün** taydırmaq. ”traş olmak.” (KTS: 345).*

*sonġ şo gişini gözünü kirpiklerinden bir **tük** aytar. ”sonra o kişinin gözünün kirpiklerinden bir tüy şöyle der.” (GB,43.1).*

***Tük** işleygen— **tük aşar**. ”Tüy işleyen tüy yer.” (KTA: 215).*

tüp: alt.

deñiz tüp. "deniz altı." (KTS: 346).

ağından kızılından tüzünden tavundan üst yanından tüp yanından bir uvuç topurak alğan. "akından, kızılından, ovasından, dağından, üst yanında, alt yanından bir avuç toprak almış." (GB, 89.1).

Ulanıña qızını tüpden al, qızıñnı örge ber. "Oğluna kızı aşağıdan al, kızını yükseğe ver." (KTA: 217).

tüs: renk.

tüsün alışdırmaq. "rengini değiştirmek." (KTS: 346).

kaburğa yetişdik payhammar toktadı biz de toktadık payhammarnı tüssü alışındı. "mezara geldik. Hz. Peygamber durdu, biz de durduk. Hz. Peygamberin rengi değişti." (GB, 30.10).

Köknü tüssüne qarama, yerni tüssüne qara. "Göğün rengine bakma, yerin rengine bak." (KTA: 143).

tüş I: öğle, öğle vakti.

tüş aş. "öğle yemeği." (KTS: 346).

havānı da arasında gebin kıyğan cum'a gün tüşden sonġ. "Hz. Havva'nın arasında nikah kıymış ve cuma günü öğleden sonraymış." (GB, 94.9).

Qayda quşluq aş aşğan, onda tüş aşğa da alġasay. "Bir yerde kuşluk yemeği yiyen, orada öğle yemeğine de heves eder." (KTA: 173).

tüş II: rüya, düş.

tüş görmek. "rüya görmek." (KTS: 346).

şondan sonġ köp zamandan şo küyde birdağı tüş gördüm. "Bundan çok zaman sonra aynı şekilde yine rüya gördüm." (GB, 139.11).

Tülkü tüşünde de tavuqlar sanar. "Tilki düşünde de tavuk sayar." (KTA: 215).

U

un: un.

buday un. "buğday unu." (KTS: 353).

sorasa un dep aytarman dep. "sorarsa un derim, demiş." (GB, 119.12).

*Qarım bulan **un** tartma.* "Cimri ile un öğütme." (KTA: 170).

Ü

üç: sayı is. üç.

üç kere üç- toğuz. "üç kere üç, dokuz." (KTS: 359).

*Qonaqlıq **üç** gündür.* "Misafirlik üç gündür." (TT. aynı). (KTA: 182).

*Payhammar aytğan **üç** du 'ā bar allāhuta 'ālā özleni kabül.* "PEYGAMBER söylemiş: Allahuteala'nın mutlaka kabul edeceği üç dua var." (GB, 8.11).

üy: ev, konak.

üyge girmek. "eve girmek." (KTS: 360).

*şo qaravaşnı köp süye bolğan şoğar bir **üy** de bergen bir kulluğu da bergen.* "o cariyeyi çok seviyormuş. Ona bir ev, bir de hizmetçi vermiş. (GB, 31.3).

*Qolu uzun qatın, **üyge** yaxşı bolmasa da, mişikge yaxşı bola.* "Eli uzun (hırsız) kadın eve yaramasa da kediye yarar." (KTA: 182).

Y

yar: (sarp) kaya.

*biyik **yar.*** "yüksek (ve sarp) kaya." (KTS: 384).

*tavnu başına alıp çığıp **yardan** salıgız dep.* "dağın başına çıkıp uçurumdan atın demiş." (GB, 126.9).

*Yah **yar** avdarır.* "Azim dağı devirir." (TT. Azimli sıçan duvarı deler.). (KTA: 384).

yaş I: çocuk.

***yaşnı** qolundan tutup yürütmek.* "çocuğu kolundan tutup yürütmek." (KTS: 387).

*şo gün anadan tuvğan **yaş** yimik taza bolur dep.* "o gün anadan doğmuş çocuk gibi temiz olur." (GB, 17.16).

*Aşamağa aş yaxşı, aldatmağa **yaş** yaxşı.* "Yemeye aş iyi, aldatmaya çocuk iyi." (KTA: 58).

yaş II: yaş.

*gözünden **yaş** tökmek.* "gözünden yaş dökmek." (KTS: 387).

bir kuş da bar **yaş** terekden hurma alıp kuruğan terekge taşıy turup. "bir de yaş ağaçtan hurma alıp kurumuş ağaca taşıyan bir kuş vardı." (GB, 45.1).

*Muñu bulan yılasa, soqur gözden **yaş** çığar.* "Acıyla ağlarsa kör gözden yaş çıkar." (KTA: 150).

yes: sahip.

yes bolmaq. "bir şeye sahip olmak." (KTS: 393).

*şo bir apası hañnı **yessi** için minğ apası sadağa etdim.* "o yirmi paralık hakkın sahibi için bin para sadaka verdim." (GB, 48.2).

Savğatlı qonaq— üy **yesi.** "Hediyeli konuk ev sahibi olur." (KTA: 192).

yurt: köy.

yurt xozyaystvo. "tarım ziraat, köy, iktisadiyatı, köy ekonomisi." (KTS: 400).

*karağan başğa yerler görüngen bir ullu **yurt** görüngen.* "farklı yerler görünüyormuş. Büyük bir şehir görünmüş." (GB, 74.12).

Yurt yuvuğun tanır. "Köy yakınına tanır." (KTA: 254).

Z

zek: şiddetli, keskin, tatsız, nahoş.

zek tawuş. "kulak tırmalayan ses." (KTS: 407).

*Tili **zek**, qolu bek, allah salğan ullu emmek.* Dili keskin, eli sıkı, Allah'ın verdiği büyük acı. (KTA: 210).

3.1.1.2. İki heceli isimler

Tek hece düzeyine inemediğimiz bazı kökler, daha eski dönemlere gidildiğinde tek heceye kadar indirilebilir. Eski Türkçede bile tek heceye indirilemeyen az sayıdaki kökün, daha önceki karanlık dönemlere ulaşılabilirdiği takdirde tek heceye indirilebileceği söylenebilir. Bu sebeple Türkçede kelime köklerinin aslında tek heceli olduğunu kabul etmek mümkündür. Günümüzde bile Türkçede birden fazla heceli kökler oldukça azdır ve genellikle iki hecelidir, ikiden fazla heceli kökler ise neredeyse yok denecek kadar azdır (Ergin, 2013: 107). Bu bölümde, ilk bakışta köküne ulaşılamadığı için basit kabul edilen, ancak etimolojik incelemelerle türemiş olduğu

belirlenebilen iki heceli isimler, anlamları ve örnekleriyle birlikte alfabetik sırayla ele alınmıştır.

A

abat: adım.

her abatında. "her adımında." (KTS: 21).

tizilgen ariv üyüne girse har abatnı alğan sayın tayağım. "dayalı döşeli güzel evine girerse her adım attığında bastonunu." (GB, 123.7).

Şo sayalı, biraz oylaşıp, Paşav agav tüşden tülge abatlandı. "O yüzden biraz düşünüp, Paşav dayı rüyadan gerçek hayata atladı." (TDTEA, MA,15).

ağa: ağabey, büyük erkek kardeş.

ağa-ini. "erkek kardeşler." (KTS:26).

atamnıki yokk dep payhammar aytğan ağalarınġnı inilerinġni günahlarından geçer. "babamında yok." Deyince peygamber: ağabeylerinin, erkek kardeşlerinin günahları affedilir." (GB, 5.13).

Aç gelgende— ağağa, güç gelgende— buğağa. "Aç gelince ağaya, güç gelince boğaya." (KTA: 41).

ala: alacalı, muhtelif renklerde, çeşitli renklerde, karışık renkli.

ala göz. "ela göz(lü)." (KTS: 29).

bir ala atğa da minip. "ala bir ata binmiş." (GB, 36.13).

Qast bulan qala bolur, qastsız iş ala bolur. "Azimle kale olur, azimsiz iş bozulur." (KTA: 171).

altın: ger-mec. altın.

altın adam. "altın adam." (KTS: 33).

pasād işler uçun hali men busurman boldum mağa altun gümüş tarık tügül. "fesat işler için, artık ben Müslüman oldum, bana altın, gümüş gerekmez." (GB, 71.16).

Adamnı edebi altından artıq. "İnsanın edebi altından kıymetli." (KTA: 44).

ana: ana, anne.

ana til. "ana dili." (KTS: 34).

ata ana avlādını etgen du 'ā payḥammar ümmetine etgen du 'ā yimik bolur. "ana babanın evladına ettiği dua, peygamberin ümmetine ettiği dua gibi olur." (GB, 8.14).

Esde de yoq, pusda da— gölek süye anası. "Akılda da yok, fikirde de; gömlek ister anası." (KTA: 114).

ara: ara, aralık, boşluk.

Moskva bulan Mahaçqalanı arası. "Moskava ile Mahaçkala' nın arası." (KTS: 37).

'anḳā' aytğan sulaymānnı da meni de arabızda seni ḥaḳıñğdan söz bolğan. "anka: "Hz. Süleyman'la benim aramda senin hakkında söz vardı." (GB, 112.10).

Eşek de, at da tebinse, eki arada buzav yazıq bolur. "Eşek ile at tepinirse ikisinin arasında buzağıya yazık olur." (KTA: 116).

arqan: halat, urgan.

arqan bulan baylamaq. "urganla bağlamak." (KTS: 40).

ḳulağın yarıp arḳan bulan süyrep rasūlğa alıp gelgen. "kulağını kesip bir urganla sürükleyerek Hz. Resul'e gelmiş." (GB, 57.12).

Arqannı köp uzatsa üzülür. "İpi çok uzatırsan kopar." (KTA: 56).

ata: baba, peder.

ata-ana. "ana baba." (KTS: 45).

ata ana avlādını etgen du 'ā payḥammar ümmetine etgen du 'ā yimik bolur. "ana babanın evladına ettiği dua, peygamberin ümmetine ettiği dua gibi olur." (GB, 8.14).

Altın üyden can tatlı, namussuzğa ata-anadan mal tatlı. "Altın evden can tatlı, namussuza ana babadan mal tatlı." (KTA: 51).

avul: mahalle, semt.

ol bizin avuldan. "o, bizim mahalleden." (KTS: 48).

hali men busurman busam meni üy ahlüm avul. "şimdi ben müslüman olsam ailem mahalle komşularım beni kınarlar." (GB, 41.10).

İçgen adam ayıqğınça bütün avulğa paça. "Sarhoş adam ayılınca kadar bütün köye paşa." (KTA: 133).

awuz: ağız.

awuz boşluğu. "ağız boşluğu." (KTS: 49).

avzun öbe turup sen de payhammar öpgen avuznu öpsenġ yahşı dep. "öperken kaç kez gördüm. Sen de peygamberin öptüğü ağız öpsen iyi olur demiş." (GB, 136.3).

Açılmağan awuz baldan tatli. "Açılmayan ağız baldan tatlı." (KTA: 42).

B

bala: çocuk, bebek yavru.

balam. "yavrum." (KTS: 59).

bolğan sonġ sulaymān aytğan şo bala senden bolğan dep. "sonra Hz. Süleyman: " Bu yavru sendendir demiş." (GB, 111.8).

Balalı qarğa (tavuq) toyunmas. "Yavrulu karga (veya tavuk) doymaz." (KTA: 73).

balıq: balık.

balıq may. "balık yağı." (KTS: 59).

şonu konaqlığına bar dep şo balıq barıp aytğan hey sulaman bugün men sağa konaqman dep. "misafirliğine git diye emretmiş, balık gidip Ey Süleyman bugün ben sana misafirim demiş." (GB, 121.14).

Sıyr yıl sıdırılmasa, balıq yıl bayıcaqsa. "Sığır yılında kesilmezsen, balık yılında zenginleşeceksin." (KTA: 194).

beşik: beşik.

beşik yırlar. "ninniler." (KTS: 71).

'ankā çomulup beşikden yaşnı alıp havāğa çıkğan. "anka dalıp beşikten bebeği alıp havaya çıkmış." (GB, 103.12).

Tuvmağan yaşğa tuv beşik. "Doğmayan çocuğa süslü (harfiyen bayrak) beşik." (TT. Doğmadık çocuğa don biçilmez.). (KTA: 214).

börü: kurt.

qart börü. "yaşlanmış kurt, ihtiyar kurt." (KTS: 81).

*bir hūru kız da bergenmen dep hikāya bir **börü** varıp sirivden bir koyunu tutğan. ”bir huri kızı da verdim, demiş HİKAYE bir kurt gidip sürüden bir koyunu tutmuş.”* (GB, 54.14).

***Börü** aç bara busa da, toq bara deyler. ”Kurt aç olsa da tok görünür derler.”* (KTA: 91).

buday: buğday.

***buday un.** ” buğday unu.”* (KTS: 81).

***buday** gelgen şo budaynı bizge sat dep. ”buğday gelmiş, o buğdayı bize sat, demişler.”* (GB, 36.3).

*Ağacı yoq— quru yağar, aşığı yoq— **buday** aşar. ”Ağacı yok, kuru yakar; ekmeği yok, buğday yer.”* (KTA: 46).

Ç

çomuç: kepçe. (KTS: 106).

*Oymaq ölçep suv tökgen, **çomuçun** çomup alar. ”Yüzükle ölçüp su döken, kepçesini batırıp alır.”* (KTA: 158).

*payhammarnı havzundan **çomuçlar** bulan içer. “peygamberin havuzundan kepçelerle içer.”* (GB, 53.10).

çudu: börek.

*bişlaq **çudu.** ”peynirli börek.”* (KTS: 107).

*Çarasızğa kim aşamay bişlaq **çudu.** “Çaresizlikte kim yemez peynirli börek.”* (KTA: 97).

D

daray: tafta, bir tür sert ipekli kumaş.

***daray** gömlek. ” ipek gömlek.”* (KTS: 110).

***daray** opuraqlar da giyip alğasap bara turup. ”ipek elbise giymiş, aceleyle gidiyordu.”* (GB,36.14).

*Anasına baq, qızın al; **darayına** baq, bezin al. ”Anasına bak, kızını al, kenarına/kıyısına bak, bezini al. (KTA: 9).*

E

eki: sayı is. iki.

eki günñü birinde. "iki günde bir." (KTS: 118).

eki raka 'at namaz kılğan zamanda allāhuta 'ālā aytar dep aytğan. "iki rekat namaz kıldığı zaman Allahuteala şöyle der, demiş." (GB, 11.13).

Söylesem bir, söylemesem eki xayır. "Söylesem bir, söylemesem iki hayır." (KTA: 196).

elli: sayı is. elli.

ellige yuwuq. "elliye yakın." (KTS: 120).

ma'nāsın da oylaşğan ay özünü kadarı elli mîng yıl bolğan kıyāmat günde degen *ma'nāsın da oylaşğan.* "manasını da düşünmüş, (yani süresi elli bin yıl olan kıyamet günü) olan manasını düşünmüş." (GB, 73.14).

El ayıbı elli yıldan cuvulmas. "Halkın ayıbı elli yılda temizlenmez." (KTA: 107).

erşi: uygunsuz, edepsiz, pis.

erşi iş. "yakışık almaz iş, uygunsuz iş." (KTS: 122).

gişi 'omar bolmaqnı bilip kolları bulan başın tutup vay erşi bolğanman. "kişinin Hz. Ömer olduğunu anlayınca elleriyle başını tutmuş, eyvah edepsiz oldum." (GB, 38.7).

Haqıllığa haq berip de erşi işni etdirme qıyın. "Akıllıya para verip çirkin işi yaptırmak zor." (KTA: 128).

G

game: gemi.

yelken game. "yelkenli gemi." (KTS: 134).

Allāhnı iznusu bulan game toқтаğan şo ulan gemedan başını çığarıp karağan bir ullu avlaqğa urunup. "Allah'ın izniyle gemi durmuş. Oğlan gemiden başını kaldırıp bakmış, (gemi) büyük bir adaya çarpıp durmuş." (GB, 105.6).

Gemede gameçi bulan uruşma. "Gemide gemici ile kavga etme." (KTA: 120).

gerti: gerçek, doğru.

gerti söz geri kalmas. atas. ”doğru söz geri kalmaz.” (KTS: 135).

*görüne dep payhammar aytğan **gerti** bugün erten men şolayman dep.* ”peygamber gerçekten bugün sabah ben öyleyim demiş.” (GB, 3.5).

*Yalğan aytdıñ aldatdıñ, **gerti** aytdıñ— yallatdıñ.* ”Yalan söyledin, kandırdın; doğru söyledin, yaktın.” (KTA: 229).

giççi: küçük.

giççi üy. ”küçük ev.” (KTS: 137).

*Gertisin süyseñ **giççiden** sora.* ”Gerçeğini istersen küçükten sor.” (KTA: 120).

gişi: kişi, kimse, şahıs, fert.

*bir **gişi**.* ”biri, birisi.” (KTS: 137).

*Allāhuta ‘ālā yanından gelegen **gişi** bugün mağa gelip aytdı.* ”Allahuteala'nın yanından gelen kişi bugün bana gelip (şöyle) söyledi.” (GB, 3.6).

***Gişige** beregen zatıñnı tegenek yağın ber.* ”Başkasına verdiğin şeyinin dikenli tarafını ver.” (KTA: 121).

*Cumağa **gölek**, ayğa şalbar.* ”Haftaya gömlek, gelecek aya şalvar.” (KTA: 95).

gümüş: gümüş.

gümüş sahat. ”gümüş saat.” (KTS: 146).

***gümüş** busa söylemey turmağ altındur dep imām şāpi ‘ī.* ”gümüşse konuşmamak altındır demiş İMAM ŞAFİ.” (GB, 24.1).

*Qamuşlu yer— **gümüşlü** yer, miyalı yer— huyalı yer.* ”Kamışlı yer, gümüşlü yer; örümcekli yer, belâlı yer.” (KTA: 167).

İ

igit: yiğit, kahraman, alp.

*Rossiyanı **igiti** degen at berilgen Abdulhakim sizmisiz?* ”Rusya Kahramanı unvanı verilen Abdulhakim siz misiniz ?” (KTS: 162).

*Atanı **igitligi**— ulanğa namus.* ”Babanın yiğitliği oğluna yük (yani onu taşıması gerekir).” (KTA: 61).

İğit ne at oynatar, ne de yer Һarmap yatar. "Yiğit ne at oynatır, ne de yeri elle yoklayıp durur." (KAD, 1457, 145).

ini: küçük erkek kardeş.

yılama, inim, yılama. "ağlama, kardeşim, ağlama." (KTS: 164).

inilerinġni gunahlarından geçer dep. "erkek kardeşlerinin günahları affedilir, demiş." (GB, 5.14).

İnivüne ağavu t bek alıp apsa, yat gişiler ne alıp abar? "Kardeşine ağabeyi t fekle saldırırsa, eller neyle saldırır?" (KTA: 135).

iyis: koku.

iyis sabun. "tuvalet sabunu, g zellik sabunu." (KTS: 169).

misk iyis yayılır ins n da cin de şolaġa 'ac ib bolup  arar. "misk kokusu yayılır, insan da cin de onlara hayran olarak bakar." (GB, 17.1).

K p to taġan suv iyis bolur. "ok bekleyen su kokar." (KTA: 145).

K

kanzi: merdiven.

taş kanziler. "taş merdiven." (KTS: 175).

yigirma yıl da 'ib dat etermen dep kanzilerden t ben baġıp. "yirmi yılda ibadet ederim merdivenlerden aşıġı doġru." (GB, 84.5).

k r k: fırın, ekmek fırını.

k r qge barmak. "fırına gitmek." (KTS: 183).

ullu anabızni k r k  y n  ortasına yarı  sebeley. "b y k annemizin ekmek evinin ortasına ışık saçar." (TDTEA, BA, 4).

Xamurnu s nk de bişir, k r kde  z  de bişe. "Hamuru teknede pişir, fırında kendisi de pişer." (KTA: 226).

L

laqır: konuşma, sohbet, laf.

o ne laqırdır sen etegen! "ne biçim laf o." (KTS: 187).

Aç qursağ köp laqırnı süymes. “Aç karın çok lâfı sevmez.” (KTA: 42).

M

manat: manat, ruble.

yüz manat. ”yüz ruble.” (KTS: 193).

manat hayır bereyim dep song yüz altmış manatğa satıp aqçanı da alıp baraganda
”manat kâr vereyim demiş Hz. Ali deveyi yüz altmış manata satıp parayı da alıp
gitmiş.” (GB, 35.3).

Kepeksiz manat bolmas. ”Kuruşsuz lira olmaz.” (KTA: 142).

O

oçar: erkeklerin boş vakitlerini vakit geçirdiği yer. (genellikle sokağa bakan
sıra, peyke veya duvar diplerindeki taşların üzerinde).

Oçarlağa çıqğan edim üyümnden, / Çağıra dep xabar geldi biyimnden. ”Oçarlara çıkmış
idim evimden/ Çağırıyr diye haber geldi beyimden.”. (KTS: 212)

Körükñü oçarı külkülü bola. ”Fırının oçarı (yani fırın önü sohbetleri) eğlenceli olur.”
(KTA: 145).

Heli men oçarlağa barıp gelip bilmeymen. ”Şimdi ben toplantılara gelip
gidemiyorum.” (KŞSY, 31).

orun: yer.

boş orun. ”boş yer.” (KTS: 217).

ornumda bolursan dep ‘ahd etgen. ”yerime geçeceksin diye söz vermiş.” (GB, 100.9).

Yamanlını özün bolmasa, ornun tüy. ”Kötünün kendini olmazsa yerini döv.” (KTA:
233).

Ö

öktem: mağrur, gururlu, kibirli.

öktem cawap. ”gururlu cevap.” (KTS: 222).

men öktem boldum allāh meni adamlar öktem bolağan yerde eksik etdi dep. ”ben
kibirli oldum, Allah beni, insanların kibirli olduğu yerde alçalttı demiş.” (GB, 27.12).

Öktemlikni artından xorluq yürür qıdırıp. "Kibirin arkasından zelillik gezer." (KTA: 159).

özen: nehir, ırmak.

özen suw. "ırmak suyu, nehir suyu, çay suyu." (KTS: 226).

gün kirinmege özgenge bargan kiringen çomulğan çömülüp. "günü yıkanmak için nehre gitmiş, yıkanmış, suya dalmış, suya dalıp" (GB, 75.13).

Özen de özekden ağa. "Irmak da yatağından akar." (KTA: 162).

P

paça: kral, sultan, hükümdar, padişah, çar.

paça qatın. "kraliçe, çariçe." (KTS: 227).

zamanda allāhuta 'ālā aytar limen'i-lmülkü'l-yevm ay hali bugün paça kimdir mülk negedir dep. "zaman Allahuteala"(limen'i-lmülkü'l-yevm), yani artık bugün hükümdar kimdir, mülk kimindir der? (GB, 77.7).

Paşmanlıq paçağa da gelir. "Keder sultana da gelir." (KTA: 165).

Q

qaban: domuz.

biçilgen **qaban**. "kısırlaştırılmış erkek domuz." (KTS:239).

Qabanğa atğan oq bolsun. "Yaban domuzuna attığın ok olsun." (KTA: 166).

Oşamay mı avlaqdağı qabanğa? Az avlaqda adamları taşa etip. "Benzemez mi otlaktaki domuza, dar boğazda adamlarını taşa tutan?" (YK, 114/21).

qabat: kat.

dört **qabat**. "dört katlı." (KTS: 239).

Baydan aqça alsan, eki qabat tölersen. "Zenginden para alırsan iki katıyla ödersin." (KTA: 80).

qanat: kanat.

qanat qaqqmaq. "kanat çırpmaq." (KTS: 244).

*etip sōṅ şo uyanı içinde özü emçek de berip **kanatını** túbünde kızını saklağan.* ”sonra o yuvanın içinde kendisi meme verip kanadının altında kızı saklamış.” (GB, 103.16).

*Maqtançıq er— **qanatsız** quş.* ”Övüngen er, kanatsız kuş.” (KTA: 147).

qara ger- mec. : kara, siyah.

qara boyaw. ”siyah boya.” (KTS: 247).

*bolur şol yanındağı malāyık yaman ‘amalların yazğan bir **qara** kitāb çıǵarıp şoǵar kara dep.* ”sol yanımdaki melek, kötü amellerinin yazılı olduğı kara bir kitap çıkarıp ”buna bak”, der.” (GB, 60.5).

*Pitneçini sözüne **qara**, özüne qarama.* “Fitnecinin sözüne bak, kendisine bakma.” (KTA: 165).

qarğa: karga.

*ala **qarğa.*** ”ala karga.” (KTS: 250).

*Şo halk da görsün men de göreyim dep kuşları kartı **karğağa** da buyurğan sen ‘anķā’ bulan bar ayrılmay birçe gelme de gel dep.* ”bu halk da görsün ben de göreyim demiş, kuşların yaşlısı kargaya da “Sen ankayla birlikte git ayrılmadan birlikte gel” diye emretmiş.” (GB, 112.5).

*Oxumay molla bolğan, çoqumay **qarğa** bolğan.* ”Okumadan molla olmuş, gagalamadan karga olmuş.”(KTA: 157).

qazan: kazan.

qazan tüp. ”kazanın dibindeki tortu.” (KTS: 258).

*giyip üyüne bargan qarasa otğa ilingen **kazan** da bar.* ”giyip evine gitmiş, bakmış ki ateşe asılmış kazan var.” (GB, 75.16).

*Qazançı qaynamasa, **qazan** qaynamas.* ”Aşçı kaynamazsa kazan kaynamaz.” (KTA: 175).

*Qılığı qısğanı işi de **qısğa.*** ”Ahlâkı kısanın işi de kısa.” (KTA: 177).

qurux: sırk.

quruxğa baylamaq. ”sırığa bağlamak.” (KTS: 273).

*insānlar minip gezeyler dep kız aytğan şo **ķuruķnu** başındağı ne zātđır.* ”insanlar binip gezerler demiş kız şu direğın başındaki nedir demiş.” (GB, 109.13).

S

sari: sarı.

sari yapıraq. ”sarı yaprak.” (KTS: 288).

*bir ulu tav da bar özünü tūsü za ‘pirān yimik **sari**.* ”büyük bir dağ varmış, rengi safran gibi sarıymış.” (GB, 105.8).

***Sari** mayğa ne söz bar?* ”Sarı yağa söz yok .” (harfiyen sarı yağa ne söz var?). (KTA: 191).

sawğat: hediye, armağan.

sawğat etip bermek. ”birine bir şeyi hediye olarak vermek, hediye etmek.” (KTS: 289).

*etgen **savğat** mağa yetişdi dep muħtaşār ravzu'r-rayāķīn.* ”verdiğin hediye bana ulaştı dedi.” (Muhtasar Ravzu'r-Reyahin). (GB, 140.12).

***Savğatğa** berilgen zat ömürlükge saqlanağan hisapđır.* ”Hediye verilen şey ömür boyu saklanan hesaptır.” (KTA: 192).

segiz: sayı is. sekiz.

segiz ay. ”sekiz ay.” (KTS: 291).

*tapdıķ dep đuhā namznı ĉink sıylısı **segiz** raka ‘atđır.* ”bulduk DUHA namazının en kıymetlisi sekiz rekâttır.” (GB, 16.2).

*Berme baqsa egiz-egiz, alma baqsa **segiz-segiz**.* ”Verecek olsa ikiz ikiz, alacak olsa sekiz sekiz.” (KTA: 82).

sıyr: inek.

***sıyr** sawup bilmeygenge abzar qınır.* atas. ”inek sağamayana avlu eğri gibi görünür.” (KTS: 295).

*bulağa aytğan vay **sıyr** tay kızılaymu dep.* ”bunlara hayret, hiç inek tay yavrular mı demiş.” (GB, 49.15).

***Sıyr** ağaĉlıqğa girse, bōrü günahsız.* ”Sığır ormana girerse kurt suçsuz.” (KTA: 193).

soqur: kör.

soqur ögüz özü barır xasapğa. atas. ”kör öküz kendi gider kesime.” (KTS: 299).

šo kiseni de alıp getgen sonġ bir soqur gişi gelgen. ”o keseyi de alıp gitmiş. Sonra kör bir kişi gelmiş.” (GB, 33.10).

Birevleni gözü soqur, birevleni özü soqur. ”Kimilerinin gözü kör, kimilerinin özü kör.” (KTA: 86).

Ş

şayı: beş kapilik, beş adet kapik.

eki şayı. ”on kapik.” (KTS: 310).

almağa şonu altı şayığa satğan şo yerde bir şadağacı gelgen. ”elbiseyi altı paraya satmış, oraya bir dilenci gelmiş.” (GB, 34.12).

T

tabun: grup, heyet, takım.

tabun tabun bolup. ”grup grup, takım takım.” (KTS: 317).

hey gunahlı bolğan cahennem ahlüler dep kıçgırıp bir tabun cennetge bağıp yürür. ”ey günahkâr olan cehennem ehli, diye seslenerek bir grup cennete doğru yürür.” (GB, 81.2).

Tabunnu taziyatın tergemege tarıq tügül. ”Sürünün taziyesini vermek gerekmez.” (KTA: 201).

tawuq: tavuk.

tawuq et. ”tavuk eti.” (KTS: 327).

bir gün haccāc bir bigen tavuq yibergen qaravaşğa. ”bir gün haccac, cariyeye pişmiş bir tavuk göndermiş.” (GB, 31.7).

Balahı tavuq haylı bolur. ”Civcivli tavuk dikkatli olur.” (KTA: 73).

tawuş: ses, seda.

ayaq tawuş eşitildi. ”ayak sesleri işitildi (veya geldi).” (KTS: 326).

bir tawuş gelir allāhnı üstünde borçu bar adamlar tursunlar. ”bir ses gelir Allah'ın üzerinde hakkı olan insanlar kalsınlar.” (GB, 6.13).

Oyga batıp, ulla sari taşga tiklenip toqtagan Rahim özünü atın eşitgende, tavuşga bagıp buruldu. “Düşüncelere dalarak büyük sarı taşa gözlerini diken Rahim, kendi adını işitince sesin geldiği yöne doğru döndü.” (TDTEA, MH, 1).

temir: demir.

temir qapular. “demir kapılar.” (KTS: 329).

sonġ ekisi de bir temir tokmak bulan urarlar. “sonra ikisi de demir bir tokmakla vururlar. (GB, 61.10).

Taza temirler arasında tot temir de yırtıllay. “Temiz demirler arasında paslı demir de parlar.” (KTA: 206).

terek: ağaç.

terekni yapıraġı. “ağacın yaprağı.” (KTS: 331).

aytġan palān yerge bar dep mūsā şo yerge barsa bir terek tübünde bulaġ da bulan. “falan yere git demiş Hz. Musa oraya gidince bir ağacın altında bir ırmak da varmış.” (GB, 33.6).

El nalat berse terek de qurur. “Halk lânet ederse ağaç da kurur.” (KTA: 109).

töbe: tepe.

biyik töbe. “yüksek tepe.” (KTS: 340).

ne töbe yok germekge salġan gün yimik bolġan dünya. “ne tepe var, dünya germeye (?) koyduğu gün gibi olmuş.” (GB, 78.8).

Yaxşılıqnı gömülgen yeri— yalġan töbe. “İyiliğin gömüldüğü yer, yalan tepesi.” (KTA: 243).

tüye: deve.

tüyeġe minip, başın yaşıırġanday. deyim. “deveye binip başını gizleyen gibi.” (KTS: 347).

sūratına da girip bir tüye de bulan gelip aytġan yā ‘alī şo tüyeni menden satıpal dep. “kılıġına girip bir deveyle gelip: “Ey Ali, bu deveyi benden satın al.” demiş.” (GB, 34.14).

Analardan osal tuvğan ulannı tüyelege minip çıqsa it xabar. ”Korkak doğan oğlanı, develere binip çıksa köpek kapar.” (KTA: 51).

U

uwuç –uçu: avuç.

bir uwuç. ”bir avuç.” (KTS: 356).

mascidni içinden bir uvuç çöp taşlağan gişige uhud tav çaķı şavāb salınır mizān terezesine. ”mescidin içinden bir avuç çöp atan kişiye Uhut Dağı kadar mizan terazisine sevap konulur.” (GB, 15.9).

uya: yuva.

quşnu uyası. ”kuş yuvası.” (KTS: 356).

üstünde bir ‘acayıp uya etgen genğ etip yımışak. ”üstüne geniş, yumuşak ve büyük bir yuva yapmış.” (GB, 103.15).

Uyada bir ölgünçege, qırda miñ ölgen qolay. ”Yuvada bir kere ölmektense dışarıda bin kere ölmek yeğ.” (KTA: 220).

X

xali: halı.

xali soqmaq. ”halı dokumak.” (KTS: 369).

Dum tügöl, xali tügöl, dün'yanı malı tügöl. ”Kilim değil, halı değil; dünyanın malı değil.” (KTA: 102).

Y

yağ: yaka, kenar, sahil, kıyı.

yol yağada. ”deniz kıyısında.” (KTS: 378).

Yaşı bulan bir қатun gişini alıp getirip taşlamaға otnu yağasına eltgende artın yerli tartılған. ”çocuğu olan bir kadını atmak için ateşin kenarına getirdiklerinde geriye doğru çekilmiş.” (GB, 128.6).

Ullu yurtnu yağası— giççi yurtnu ortası. ”Büyük köyün kenarı, küçük köyün ortası.” (KTA: 218).

yaman: kötü, fena.

yaman iyis. "kötü koku, pis koku." (KTS: 380).

şo gişiğe yazar on yaḥşı 'amal etmaḳnı şavābın on yaman 'amaln da taydırır. "O kişiye on iyi amel etmiş sevabı yazar, on kötü amelini de siler." (GB, 3.8).

At yamanı tavğa üyür. "Atın kötüsü dağa dost." (KAD, 59)

yaḡı: yeni.

yaḡı haberlar. "yeni haberler." (KTS: 382).

etegen 'amallarına bir yaḡı kağız yazar aḥşam kağıznı bükler. "yapacakları amellerine yeni bir kağıt yazar, akşam kağıdı kıvrır." (GB, 5.4).

Yaḡı da yaḡı, bir yamalğan da yaḡı. "Yeni de yeni, bir kez yamayan da yeni." (KTA: 238).

yelke: boynun arkası.

yelkesine minmek. ger-mec."ensesine binmek." (KTS: 391).

Yelkesine minmek. "Birinin dalına binmek, zulüm etmek." (KTD: 116).

yeḡil: ger-mec. kolay.

yeḡil iş. "kolay iş, hafif iş." (KTS: 392).

Söz avur, iş yeḡil. "Söz ağır, iş hafif." (KTA: 196).

yetti: sayı is. yedi.

yetti yıllık plan. "yedi yıllık plan." (KTS: 394).

Yetimni yetti qursaḡı bolur. "Yetimin yedi karnı olur." (KTA: 249).

yılan: ger-mec. yılan.

buwma yılan. "boa yılanı." (KTS: 395).

sonḡ barıp kuruğan terekge minip ḡaradım bir soḡur yılan. "sonra gidip kurumuş ağaca çıkıp baktım, kör bir yılan var." (GB, 45.2).

Yerden yılan gümüşegenni ibile. "Yerden yılanın geviş getirdiğini bilir." (KAD: 269).

yürek, -gi: yürek, kalp.

yürek awruw. "kalp hastlığı, kalp krizi." (KTS: 402).

*bulan yada **yürek** bulan yada özge sanlar bulan bir gunah etsenġ sonu artı bulan bir yahşılık et.* ”kalbinle ya da başka uzuvlarıyla bir günah işlersen mutlaka onun ardından bir iyilik yap.” (GB, 42.11).

Kara yürek. “1. Namertlik, 2. Namert adam, birisine kötülük eden adam, taş yürekli.” (KTD: 118).

3.1.1.3. Yabancı dillerden alınan basit isimler

Erbay, *Kumuk Türkçesinin İlk Grameriyle İlgili Tespitler* adlı makalesinde, yabancı dillerden alınan kelimelerin, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, Kumuk Türkçesinde de yaygın olarak Arapça ve Farsça kökenli olduğunu belirtmiştir. Bu kelimeler, Kumuk Türkçesinde ses değişimlerine uğramış olmakla birlikte, sistemli bir değişim gözlemlenmemektedir. Yabancı kelimeler, Kumuk Türkçesine üç ayrı dönemde girmiştir (2012: 67). Kumuk Türkçesindeki Arapça alıntı kelimelerdeki son ses /u/ meselesi ve Türkçe-Arapça ilişkileri, Pekacar (2000: 1465-1473) tarafından incelenmiştir. Bu konuda söz konusu çalışmaya başvurulabilir.

Çalışmamızda tespit edilen farklı dillerden ödünç alınan bazı basit isimler şunlardır:

A

accal: Ar. ecel, ölüm zamanı.

*onu **accalı** yetgen.* “onun eceli gelmiş.” (KTS: 22).

*men seni **acalınġnı** üstündegi malāyıklen.* “ben senin ecelinden sorumlu meleğim.” (GB, 60.1).

Accalġa talav yimik, gün betde yatıp turaġan devlege urunup ġala. “Birden yağma gibi gün yüzüne çıkan devlerle çarpışmış.” (DKM: 49).

B

bayan: Ar. beyan, açıklama.

bayan etmek. “beyan etmek, açıklamak.” (KTS: 66).

*bermege koyġāan du‘ālanı da **bayān** etip aytġan zamanda.* “cevap vermek için bıraktığı duaları da açıkladığı zaman.” (GB, 8.7).

C

can: Far. can.

canı-qanı bulan. “canla başla.” (KTS: 89).

de kıymacaķman dep peyķhammar aytķan cān çıķmaķnı. bazarında til tutulķanda üstüne dört malāyik gelir. “de bırakmayacaķım Hz. PEYGAMBER şöyle buyurmuş: Can çıkacaķı zaman, dil tutulduğunda dört melek gelir.” (GB, 59.7).

Can sıylı opurakdan. “Can değerlidir elbiseden.” (KAD: 96).

D

dua: Ar. dua.

dua oxumaq. “dua okumak, dua etmek.” (KTS: 115).

Payķambar da öz başına dua etgen. “Peygamber de kendisi için dua etmiş.” (KTA: 165).

Duası qabul bolsun. “Duası kabul olsun.” (KŞSY: 159).

H

haraqı: Ar. rakı.

haraqı şişe. “rakı şişesi.” (KTS: 153).

Haraqıdan ari bol, bir balahķa salar ol. “İçkiden (rakıdan) uzak ol, bir belāya salar o.” (KTS: 130).

3.1.2. Türemiş İsimler

Türkçe, Altay dil grubu içinde sondan eklemeli bir dil olarak yer almaktadır. Yeni kelimeler türetilirken, kelime kök ve gövdelerine yapım ekleri eklenerek oluşturulur. Yapım ekleri, kelimelerin kök veya gövdelerinde herhangi bir ses değişikliğine yol açmaz. Türkçede dört farklı yapım eki bulunmaktadır. Bu ekler, isim ve fiil kök veya gövdelerine eklenerek türemiş isimleri oluşturur. Ancak, bu çalışmada yalnızca isimlere eklenen yapım ekleri üzerine odaklanılacaktır.

Ergin, eklerin tek başına anlam taşımadığını, yalnızca köklerle birleşerek yeni kelimeler türettiğini ifade etmektedir. Varlıkların isimlerini, kökler tek başına karşılayamadığı için eklerle genişletir. İsim ve fiil köklerine yapım ekleri eklenerek türemiş isimler oluşturulur (2013: 114).

Ergin, yapım eklerini dört gruba ayırmaktadır:

1. **İsimden isim yapma ekleri:** İsim kök ve gövdelerinden yeni isimler türetilir. Örneğin, *taş-lık* (–lık eki).
2. **İsimden fiil yapma ekleri:** İsim kök ve gövdelerinden fiiller türetilir. Örneğin, *baş-la-* (–la- eki).
3. **Fiilden isim yapma ekleri:** Fiil kök ve gövdelerinden isimler türetilir. Örneğin, *al-ı-m* (–m eki).
4. **Fiilden fiil yapma ekleri:** Fiil kök ve gövdelerinden fiiller türetilir. Örneğin, *gez-i-n* (–n- eki) (2013: 122).

Korkmaz, isim kök veya gövdelerine yapım eki eklenerek kurulan ve yeni bir varlık ya da kavramın ismini karşılayan kelimelere türemiş isimler denildiğini ifade etmektedir. Tüm dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de kök hâlinde bulunan kelimeler, tüm kavramları karşılayamaz; bu sebeple isimlerden ve fiillerden yeni sözcükler türetilir. Türemiş adlar, yeni anlamlar kazanmakla birlikte, türedikleri isimlerden ve fiillerden anlam olarak uzaklaşmazlar; anlam ilişkisi devam eder. Korkmaz, türemiş isimleri addan türemiş adlar ve fiilden türemiş adlar olarak iki kategoride ele almıştır. (2017: 250).

Banguoğlu, bir dilin kelime hazinesini milli sermaye olarak görmekte ve kelime yapımını ise milli üretim olarak adlandırmaktadır. Kelime yapımı, dilde üretim ve birleşim olarak iki şekilde karşımıza çıkar. Üretim, kök, köken, alıntı ve birleşik kelimelerden yapılır. Banguoğlu, “Çekim ekleri bir yana, Türkçenin üretim eklerini geldikleri köklere ve yaptıkları tabanlara göre iki yönlü sınıflarsak dört türlü üretim ekimiz olduğu meydana çıkar.” diyerek, Türkçede yapım eklerini dört sınıfa ayırmaktadır:

1. **İsme ek isim ekleri:** –ci, –lik, –siz (örneğin, *deniz-ci*, *taş-lık*, *dil-siz*).
2. **İsme ek fiil ekleri:** –e, –se, –le (örneğin *kan-a-mak*, *su-sa-mak*, *diş-le-mek*).
3. **Fiile ek isim ekleri:** –me, –gin, –it (örneğin, *dol-ma*, *ol-gun*, *geç-it*).
4. **Fiile ek fiil ekleri:** –in, –dir, –ele (örneğin, *döv-ün-mek*, *an-dır-mak*, *serp-ele-mek*). (1995: 149).

Dilimizde isim türetme işlemi iki farklı yolla gerçekleşmektedir. İlk yol, isim kök veya gövdelerine eklenen yapım ekleriyle isim türetilmesidir. İkinci yol ise fiil kök ve

gövdelerine eklenen yapım ekleriyle isim türetilmesidir. Türemiş isimler, isimden isim yapma ekleri ve fiilden isim yapma ekleri başlıkları altında incelenecektir.

3.1.2.1. İsimden isim yapma ekleri

İsimden isim yapım ekleri, isim kök veya gövdelerine eklenerek türemiş isimleri meydana getirir. Türkçede birçok isimden isim yapım eki bulunmaktadır. Bu bölümde Kumuk Türkçesindeki isimden isim yapım ekleri örneklerle açıklanacaktır.

3.1.2.1.1. +A

İşlek olmayan bir ektir. Bu ek, -a ve -e olmak üzere iki biçimde görülür. (Pekacar, 2007: 964).

erk+e: Sevgili, gözde. (erk “Saltanat, kudret, iktidar, gücü yeterlik” DLT). (TLG: 964).

*Ulanıñnı **erke** etme, geliniñni yönkütmе.* “Oğlunu nazlı alıştırma, gelinini şımartma.” (KTA: 217).

uç+a: kuyruk sokumu. (TLG: 964).

xab+a: Bakır güğüm; maşrapa. (TLG: 964).

*- Suv sama iç, - dep qatın **xabaga** çapdı.* ”- Su bari iç, - diye kadın sürahiye koştı.” (TDTEA, MA, 8).

*Xanın qızını qolu **xaba** tutğanda qabarğan.* “Hanın kızının eli güğüm tutunca kabarmış (veya nasır bağlamış).” (KTA: 226).

xum+a: Büyük, çamurdan yapılmış kâse (xum ”Kum; toz”). (TLG: 964).

*Arardan, çalları tolğan hayvanları da **xumalar** bulan qaymaq, çapçaqlar bulan bişlaq, dorbalar bulan yün bere.* “Ahırlar, ağıllar dolusu hayvanları; çanaklarla kaymak, fiçılarla peynir, çuvallarla yün verir.” (TDTEA, MA, 6).

3.1.2.1.2. +AgAy

İşlek bir ek değildir.

sol+ağay: solak. (TLG: 964).

Seni süymeygenler mağa: solagay bolşevikni anası da bara dep, mağa eşitdirip aytalar. “Seni sevmeyenler bana Solak Bolşeviğin annesine bakın diye işiteceğim şekilde konuşuyorlar.” (TDTEA, AH, 17).

3.1.2.1.3. +AldIrIk

İşlek olmayan bir isimden isim yapma ekidir.

göz+eldirik: gözlük. (TLG: 964).

Giççi de ende, gözeldiriklerin çeçmese, beti görünmey de qala. “Öyle küçük ki, gözlüklerini çıkarmasa yüzü görölümeyebilir.” (TDTEA, MH, 2).

gözlerine gözeldirik salmaq. “gözlerine gözlük takmak.” (KTS: 143).

yüz+eldirik: sedef otu. (TLG: 964).

3.1.2.1.4.+AlmAn

Örnek olarak iki niteleme sıfatında tespit edilmiştir. (Pekacar, 2007: 964). İşlek olmayan bir ektir.

baş+alman: düzensiz, dağınık; keyfince davranan”. (TLG: 964).

caç+alman: uzun kıllı, uzun tüylü (çaçal ”Kıllı, tüylü”). (TLG: 964).

3.1.2.1.5. +ArtkI

İşlek olmayan bir ektir. -artqı, -ertki olmak üzere iki şekli vardır. Daha çok hayvan isimlerinde görülür. (Pekacar, 2007: 965).

çeñ+ertki: çekirge. (TLG: 965).

Ay şavлага yüzüp üynü cabarı qalaygan aqçalıq yimik yırtılay, hatta körüknü yapsarlarına girip yaşmğan çenertkiler de görüne. “Ay ışığında yüzen evin zemini, kalaylanmış güğüm gibi parıldar, hatta ocağın yarıklarına gizlenmiş çekirgeler bile görünür.” (TDTEA, BA, 4).

Yerde çengertgiler biri biri bulan öçeşegendey gürülleyler. “Yerde çekirgeler birbirleriyle yarışır gibi vızıldıyorlar.” (TDTEA, HD, 12).

ges+ertki: kertenkele. (TLG: 965).

Munda bir gesertgi, yılan da munda. “Burada bir kertenkele, yılan da.”
(TDTEA, AH, 5).

qum+artqı: ölmeden önce son yudum. (TLG: 965).

3.1.2.1.6. +Aw

Ek Eski Türkçede –agu/ -egü olarak görülmekteyken zamanla değişime uğrayıp +Aw şekline dönüşmüştür. Çok işlek olmamakla birlikte genelde sayı isimlerine eklenerek topluluk ismi oluşturur.

bir+ew: biri, birisi, bir kişi. (TLG: 965).

Birevlege qarap pikir et, birevlege qarap şükür et. “Birilerine bakıp fikir et, birilerine bakıp şükür et.” (KTA: 86).

Bir kulağından girip, birevü kulağından çıkmak. “Dikkatsiz dinlemek, dikkate almamak” (KTD: 112).

Kitābları berer birevleni onğ yanlarından birevleni şol yanlarından sonğ allāhuta ‘ālā özünü adlusu bulan hukmu eter. “Kitapları verir, bazılarını sağ yanlarından, bazılarını sol yanlarından sonra Allahuteala kendi adaleti ile hükmeder.” (GB, 80.12).

Absiyahgentde, yaşullu, erqatın üylerde birev de qalmay, barı da bazar maydanga yürüy, oramoramda birevler ari çaba, birevler beri çaba. “Absiyahgent'te yaşlı genç, erkek kadın, evlerde bir kişi kalmadan hepsi pazar meydanına yürür, sokaklarda birileri öteye, birileri beriye koşuşur.” (TDTEA, Aİ, 3).

Gülqız-Qayda, birev de yoq çu! “Gülqız -Nerede, kimse yok ki!” (TDTEA, AS, 3).

Birev panarnı mağa yuvuq etip tutdu. “Birisi feneri bana yaklaştırarak tuttu.” (TDTEA, AH, 25),

Qardaşlar ekenge bulanı haqında birev de yaman zat oylamay. “Kardeşler gibi görüldüklerinden, bunlar hakkında hiç kimse kötü şey düşünmez.” (TDTEA, MSY, 3).

Artımdan qarap birev mağa: "Vanya!" ne de "Mişa!"- dep qıçırsa, neger oşar?" Arkamdan bakıp birisi bana "Vanya!" veya "Mişa!" diye bağırsa neye benzer?" (TDTEA, BA, 2).

Dağı birevge de hacatlı yerim yoqqa göre, teberip meni qart gişiğe berip qoydular. "Artık kimsenin bana ihtiyacı kalmayınca, atıp beni yaşlı birisine veriverdiler." (TDTEA, MA, 5).

Bu uzun hız birevnü atası bolmaga gerek. "Şu uzun çizgi, birinin babası olmalı." (TDTEA, MH, 4).

Birev masxara sama etmegenmi? "Birisi Şaka yapıyor olmasın?" (TDTEA, AHH, 4).

Tek birev-birevden ozmay qartlaga yetişerbiz... "Ama birbirimizi geçmeden ihtiyarların yanına varırız..." (TDTEA, HD, 7).

Banp birevleni almda qulluqçu bolurman. "Gidip birilerine hizmetçi olurum." (TDTEA, MK, 3).

Bir-birevge isingende, bazıp söyleygen bolganda bir gezik: "Birbirimize ısındığımızda, cesaret edip söylediğimde bir kez." (TDTEA, AU, 5).

dört+ew: dördü, dört kişi. (TLG: 965).

eke+w: ikisi, iki kişi. (TLG: 965).

Ekev birevnü teñiri. İki kişi, bir kişinin tanrısı. (KTA: 105).

Ol, amalsız, on bir yaş tapgan, tek, barı da qızlar bolgan, şolanı da toguzavu ölüp, ekevü qalğan. "O, zavallı, on bir çocuk doğurmuş, fakat hepsi de kız olmuş. Onların da dokuzu ölüp ikisi kalmış." (TDTEA, MA, 5).

Üstündegilerden birisi atnı ere de turup quva, birevü ekev busa yırlay gele. "Üstündekilerden birisi ayakta atı dehliyormuş, öteki ikisi türkü söyleyerek geliyor." (TDTEA, KA, 2).

üç+ew: üçü, üç kişi. (TLG: 965).

Seni yimik üçev de bir-birine tiymey öterdey gen köpürden dögerme ne bolgan?! “Senin gibi üç kişinin birbirine değmeden geçebileceği kadar geniş köprüden yuvarlamak ne demektir?!” (TDTEA, AHH, 5).

Ekev-üçev bulan kütülegen iş, - deymen. “İki, üç kişiyle yapılacak bir iş , - dedim.” (TDTEA, AU, 5).

3.1.2.1.7. +ça

Hem çekim hem de yapım eki olarak kullanılan bir ektir. Dil ve lehçe adları türettiği örneklerde yapım ekidir. Ekin ayrıca eşitlik ve karşılaştırma işlevleri de vardır.

Bu yapım ekinin Kumuk Türkçesindeki fonksiyonları ve kullanım örnekleri şunlardır:

1) Sıfat ve hâl zarfı türünde kelimeler yapar.

ayrı+ça: bilhassa; ayrıca, tek başına, münferiden. (TLG: 965).

başğa+ça: başkaca, kendine özgü. (TLG: 965).

bir+çe: birlikte, beraber. (KTS: 75).

Hey meni kulum sen za ‘îp bolmağ bulan birçe sen mağa türlü türlü ‘ibādatlar etding. “Ey benim kulum, sen zayıf olmakla birlikte bana türlü türlü ibadetler ettin.” (GB, 11.14).

mun+ça: bunca, bu kadar. (TLG: 965).

altmış manat hayırnı da alıp üyge gelgende pāṭimat ayığan munça. “Atmış manat karını da alıp eve geldiğinde Hz. Fatıma bu kadar.” (GB, 35.6).

oña+ça: ayrı, tek, müstakil. (TLG: 965).

Ortaq ögüzden oñaça (yaman) tana yaxşı (buzav qolay). “Ortak öküzden kendi veya tek danan (kötü buzağı) yeğ (iyi). (TT. Ortaklık öküzden başka/ başlı başına buzağı yeğdir.)” (KTA: 156).

öztöre+çe: keyfince davranan. (TLG: 965).

öztöreçe (iş gören) adam. “Kendi bildiğince davranan adam, bildiğini okuyan adam.” (KTS: 226).

kısğa+ça: kısaca; kısa. (TLG: 965).

şon+ça: şunca, onca, o kadar, o kadar çok (sayıca veya miktarca). (KTS: 312).

-Ya, **şonça** tilegen edim, cavap yazmay bozartıp qoydun, - dep toğuşdum. ”-
Ya, o kadar istemiştım, cevap yazmadan bekletip durdun, - diye takıldım.”
(TDTEA, AU, 5).

- Yağari inibiz, biz çi sağa **şonça** tiledik, su bulakğa tiyme dep, hali suvnu
yırakdan taşıma tüşecek, - dey. ”- Canımız kardeşimiz, kuyuya elini
sokmamayı rica etmiştık, şimdi suyu uzaktan taşımak gerekecek, -
demişler.” (DKM: 104).

2) Dil ve lehçe isimleri yapar.

qumuq+ça: Kumukça. (TLG: 965).

rus+ça: Rusça. (TLG: 965).

Türk+çe: Türkçe. (TLG: 965).

orus+ça: rusça.

*Men olar bar üyge tepsi alıp girgende, Zaynulabid qırıyndagı birevge
orusça söylep tura edi. ” Ben onların olduğı eve tepsi ile girdiğimde
Zaynulabid, yanındaki birisiyle Rusça konuşuyordu.” (TDTEA, AH, 21).*

3) Eklendiğı sözcüğe küçültme ve benzerlik anlamı katarak küçültme ismi ve benzerlik
ismi yapar.

xal+ça: Küçük halı. (TLG: 965).

yaşıl+ça: sebze, zerzevat. (TLG: 965).

3.1.2.1.8. +çAk

İki şekilli olarak kullanılır: -çaq, -çek. Hem isimlere hem de fiillere gelebilir. Daha çok
alet ve karakter isimlerinde görülür: *boyunçaq* “tasma”, *tağımçaq* ”(boyna takılan) süs,
ziynet”, *oyunçaq* “oyuncak”, *gökçek* “güzel” (Pekacar, 2007: 965).

çıra+çaq: İyice pişmiş, iyice yumuşamış (KTS: 104).

gök+çek: güzel. (TLG: 965).

*‘azrā’ıl kıçğırır assalāmu ‘aleyke hey **gökçek**. “azrail, Esselamu aleyke hey
güzel insan.” (GB, 78.15).*

qayır+çaq: Killi kum (KTS: 256).

qoç+çaq: mert, erkek. (KTS: 266).

*Qara opuraqlar giye, **koççaq** ulannı ölümüne barı da honşular yas eteler.*
“Karalar giymiş, cesur oğlunun ölümüne bütün komşular yas tutmuşlar.”
(DKM: 204).

***Qoççaqı** ne qayğı, ne süyünç örçükdürmes.* “Cesuru (veya yiğidi) ne kaygı, ne sevinç etkilemez.” (KTA: 182).

tawuq+çaq: tan vakti, şafak, seher; tan yeri (KTS: 326).

Bu ek, fiillere de gelebilir:

em-çek: 1) meme, göğüs (*kadınlarda*) // meme -(s)i, göğüs -(s)i; **emçek içegen yaş:** süt çocuğu, memedeki çocuk (KTS: 120).

yelpin-çek: *bot.* yabani hindiba (KTS: 392).

3.1.2.1.9. +çAkI

Ek ünlü uyumuna girmez, tek şekilli olarak kelimelere eklenir. Görevi /-çA/ eki gibidir. “Kadar” anlamına gelen *çaqı* kelimesi bazı kelimelerde kalıplaşarak ek haline gelmiştir. Kelimeden kalıplaşarak ek haline gelmesi ünlü uyumuna girmemesini de açıklamaktadır: **munçaqı** “bunca, bu kadar, bu kadar çok”, **neçaqı** “kaç; ne kadar”, **onçaqı** “Onca, o kadar, o kadar çok”. (Pekacar, 2007: 965).

ne+çaqı: kaç; ne kadar. (TLG: 965).

*şo budaynı bizge sat dep ‘oşmān **neçaqı** hayır beresiz.* “O buğdayı bize sat demişler. Hz. Osman: Ne kadar kar veriyorsunuz diye sormuş.” (GB, 36.3).

***Neçaqı** erkinlikde bolsañ da, topuraqdan ayrılma.* “Ne kadar rahat olsan da topraktan ayrılma.” (KTA: 153).

*Papax **neçaqı** ulla busa da, tübünde bir baş tabarsan.* “Kalpak ne kadar büyük olsa da altında bir baş bulursun.” (KTA: 164).

on+çaqı: onca, o kadar, o kadar çok. (TLG: 965).

*Meni ülkemdegi kızıl sıyırları barısın da cıyıp savsam da, **onçaqı** süt bolamı?*
- *dep, Kıyışkgöz şah açuvlana.* “Ülkemdeki kızıl sığırların hepsini toplayıp sağdırsam bile bu kadar süt olmaz, - diye Kıyışkgöz padişaha hiddetlenmiş.”
(DKM: 182).

şun+çaqı: Bu kadar, böyle. *Şunçaqı gen bar baylıqdan ayrılıp.* “Böyle zenginliklerden ayrılıp.” (TDTEA, AS, 4).

3.1.2.1.10. +çAn

İşlek bir ek değildir. Ek, söylendiği kişiye o sığata sahip olma anlamı katar.

boy+çan: boylu boslu. (TLG: 965).

boyçan qarqalı adam. “Boylu boslu adam.” (KTS: 80).

oy+çan: düşünceli, dalgın. (TLG: 965).

süyüw+çan: sevgi dolu. (TLG: 965).

tabur+çan: seçkin, seçme. (TLG: 965).

3.1.2.1.11. +çl

Eski Türkçe ve Çağdaş Türk lehçelerinde en sık kullanılan eklerden biri olan bu ek, Kumuk Türkçesinde de yaygın kullanılmaktadır. Bu ek, eklendiği isme meslek anlamı veya o meslekle uğraşan kişi anlamı katar. Bütün ses uyumlarına uyar. Kumuk Türkçesinde ek ünsüzünün tonlu biçimi yoktur. Türkiye Türkçesinde ise ek ünsüzünün tonlu biçimleri kullanılmaktadır.

Pekacar, ekin tonlu biçimlerinin az da olsa kullanıldığını tespit etmiş ve şu örnekleri vermiştir: *yal’ğançısı, idarecisi, homuzçu, yardımçı, alimçi, satamçı, tilençi, yabançısı, ğurtçu, ğınacı* (1986: 110).

Ekin Kumuk Türkçesindeki işlevleri şunlardır:

1) Meslek ve meslekle uğraşan kişi ismi yapar.

ara+çl: aracı; dünürcü. (TLG: 965).

av+çu: *Avçu aytğan kayıp gelmes dep.* “Avcı, o geri dönüp gelmez, demiş.” (GB,18.5).

balıq+çl: balıkçı. (TLG: 965).

Balıqçılar şossahat Terik yagaga çabalar, qayıqların onarıp suvga salıp, suvnu ağımnı bulan barıp Dilbarnı süyegin tabalar, süyekni çıkarıp, Terik yagaga salalar. “Balıkçılar hemen Terik kıyısına koşarlar; kayıklarını

hazırlayıp suya indirip, suyun akış yönünde gidip, Dubar'ın cesedini bulurlar.” (TDTEA, Aİ, 3).

basmaq+çı: kunduracı. (TLG: 965).

em+çi: otacı. (TLG: 965).

koy+çu: çoban. (KTS: 269).

Baciv -Sağa itim inansın, bõrünü qoyçu etgen de yimik. (Gete). “Baciv -Sana köpeğim inansın, kurdu çoban yapmış gibi (Gider).” (TDTEA, AS, 7).

sirivden bir qoynu tutğan sonġ koyçu gelip çıġarıp alğan. “Sürüden bir koyunu tutmuş. Sonra çoban gelip koyunu kurtarmış.” (GB, 54.15).

qulluq+çu: hizmette bulunan, memurluk yapan. (KTS: 271).

Qoy, xalqlar söylesinler: Molla Nasrutdinni qatını har kimge qulluqçu bolup tura dep. “Bırak, insanlar söylesinler: Nasreddin Hocanın karısı kimlere hizmetçi olmuş diye.” (TDTEA, MK, 3).

saqlav+çu: bekçi, muhafız. (KTS: 288).

Meni quyruqsuz saqlavçum da semirip, lavlay turup, teşigine haran girdi. “Benim kuyruksuz bekçim de semirmiş, sallanarak deliğine güçlkle girdi.” (TDTEA, YG, 2).

sawdüger+çi: tüccar. (KTS: 289).

Tek ol sawdügerçi tügül. “Ama o tüccar değil.” (TDTEA, MA, 6).

tuwar+çı: çoban, sığırtaç. (KTS: 344).

Tuvarçını ulanına munda yer yok,- deyler. “-Defol yanımızdan! Çobanın oğluna burada yer yok, - demişler.” (DKM: 58).

yazıv+çu: yazar, edip. (KTS: 391).

Nege tügül, men o zaman yazıvçu da tügül edim, özümde gelecekte ne hüner çığacaqı da, ozoqda, bilmey edim. “Çünkü ben o zamanlar yazar değildim; benden gelecekte nasıl bir hüner çıkacağına, elbette, bilmiyordum.” (TDTEA, MSY, 1).

yır+çı: şarkıcı. (TLG: 965).

yırlav+çu: türkücü.

Qaragöz, tileymen, tüzün aytsana dep başladı arekden yırlavçu.
“Karagözlüm, yalvarırım doğruyu söyle diye başladı uzaktan türkücü.”
(TDTEA, HD, 12).

yüzüw+çü: yüzükçü. (TLG: 965).

2) Bir kişiyi belirli bir davranış, tutum ya da özellikle tanımlamak için kullanılır:

çağıw+çu: jurnalci; iftiracı, kışkırtıcı. (TLG: 965).

gün+cü: güncü, hasetçi; kıskanç. (TLG: 965).

hilla+çı: hilebaz; kurnaz. (TLG: 965).

yalğan+çı: yalancı. (TLG: 965).

Qorqaçnı gözü, yalğançını sözü bildirer. “Korkağı gözü, yalancıyı sözü bildirir.” (KTA: 183).

3) Eklendiği isme benimsediği görüşü, düşüncüyü vb. savunanları gösteren isim yapar.

lenin+çi: leninci, Leninist. (TLG: 965).

millet+çi: milliyetçi. (TLG: 965).

4) Hayvan ismi yapar.

balıq+çı: martı (kuşu). (TLG: 965).

çabaq+çı: martı (kuşu). (TLG: 965).

3.1.2.1.12. +çIk

Kumuk Türkçesinde işlek isimden isim yapma eklerinden biridir. Ünsüzünün tonlu biçimi bulunmaz. Ancak ünlüsü, eklendiği kelimenin ünlüsüne bağlı olarak farklılık gösterebilir. Genellikle küçültme anlamı taşır (Pekacar, 2007: 965-966).

qıl+çık: Kılçık (başakta).

buday qılçıq. “buğday kılçığı.” (KTS: 260).

tar+çiq: bir şeye ihtiyaç, zaruret, sıkıntı. (KTS: 323).

Menden ese oğar artıq harc tarıq bolacaq, koy men neçik de yol tabarman,
inimni tarçıq bolup görmeyim. “Onun harcamaya daha fazla ihtiyacı olacak.

Ben nasıl olsa bir yolunu bulurum, kardeşimi darlıkta görmeyeyim.” (DKM: 111).

Talaylı er tarçıqmas. “Talihli er darlık çekmez.” (KTA: 201).

tarçıq bolmak. “Bir şeyin sıkıntısını çekmek.” (KTS: 323).

ne+çik: *Biz enni dünyada neçik yaşarbız?* “Biz şimdi dünyada niçin yaşıyoruz?” (DKM: 193).

3.1.2.1.13. +çII

Pekacar, ekin bir örneğini tespit etmiştir: *qonaqçıl* “misafirperver, konuksever” (2007: 966).

3.1.2.1.14.+dAş

Anlam olarak *birliktelik*, *eşitlik*, *üyelik* ve *yakınlık* ifade eden ve Kumuk Türkçesinde sıkça kullanılan bu ek, Türkiye Türkçesinde özellikle yeni üretilen isimlerde ve terimlerde yaygın bir şekilde tercih edilmektedir.

Kumuk Türkçesinde ekin yalnızca +*daş* biçimi kullanılmaktadır. Pekacar, bu ek için şu örnekleri verir: *anadaş* “öz, anabir; kız kardeş”, *meslekdaş* “hemfikir, dava arkadaşı; meslektaş”, *sırdaş* “samimi dost, sırdaş”, *yoldaş* “arkadaş; yol arkadaşı, yoldaş” (2007: 966).

Kumuk Türkçesinde bu ek, şu örneklerde tespit edilmiştir:

qızar+daş: kız kardeş. (KTS: 265).

Bu vaktini içinde eki de ullu kızardaşı, gögürçünlege de aylanıp, giççi kızardaşını üstünde uçalar. “Bu sırada iki büyük kız kardeş güvercin kılığına girip, küçük kız kardeşlerinin üstünde uçmaya başlamışlar.” (DKM: 172).

qur+daş: dost, ahbap, arkadaş, yoldaş. (KTS: 272).

Dilbar bu sözleni de ayıp, Savboluguz, qaygisız yasağız, qurdaşlarım”,- dep atılıp suvnu aylamasına tüşüp, agıpgete... “Dilbar bu sözleri söyleyip sağ olun, kaygısız yaşayın, kardeşlerim deyip atlayarak suyun burgacına düşüp akar gider...” (TDTEA, Aİ, 2).

*Ekmeğe atıñ yoǵu yaman, tek **kurdaşıñ** yoǵu daǵı da yaman.* “Ekmek için atının olmaması kötü, ama dostunun olmaması daha da kötü.” (KAD: 111).

yol+daş: arkadaş. (KTS: 398).

*sen aytǵan yimik **yoldaş** maǵa kim bolur.* “Senin dediğin gibi bana kim yoldaş olur.” (GB, 107.14).

*Adamǵa añlavsuz **yoldaşdan** qıyın zat yoǵdur.* “İnsana akılsız arkadaştan zor şey yoktur. (TT. Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır.)” (KTA: 43).

3.1.2.1.15. +dAy

Merhan, bu eki *eşitlik eki* kategorisinde değerlendirmiştir. (2008: 34). -mAs, -gAn gibi sıfat-fiil eklerinden sonra da kullanılan bu ek, eklendiği kelimeye “gibi” anlamı katmaktadır.

ulağ+day: “oğlak gibi”. *Bir adamnı da üç gözü yok, meni busa bar! - dep, Külbay süyünüp, **ulağday** oynaqlap yibere.* ” - Hiç kimsenin üç gözü yok, benim ise var! - diye Külbay sevinerek **oğlak gibi** oynayıp zıplamaya başlamış.” (DKM: 35).

çapğan+day: *Ertengi çaq kızarsa, eliñe **çapğanday**, axşamǵı çaq kızarsa, geliniñ ulan tapğanday.* “Sabah hava kızarırsa, halkına düşman saldırmış gibi; akşam hava kızarırsa, gelinin oğlan doğurmuş gibi.” (KTA: 114).

tuvğan+day: *Anadan **tuvğanday** bolmak.* “1.tazelemek. 2.kötü dertlerden kurtulmak, malsız mülksüz olmak.” (KTD: 110). *Harfiyen:* Anadan doğmuş gibi olmak.

sıymas+day: *Qıyınlıq qınıma **sıymasday.*** “Sıkıntı kınıma sığmaz gibi.” (KTA: 178).

3.1.2.1.16. +gA

İşlek bir ek değildir. Ekin, -ğA ve -ge olmak üzere iki şekli vardır. Ek ünsüzü daima tonludur. Pekacar bu eke şu örnekleri vermiştir: *özge* “başka”, *başğA* “başka”, *birge* “birlikte, beraber”, *qaşğA* “leke, sakar (hayvan alnında).” (2007: 966).

baş+ga: Başka. *Adam **başgaların** terisin giye.* “İnsan başkalarının derisini giyer.” (TDTEA, AHH, 3).

bir adamlığa bir türlü özge adamlığa başğa türlü. “Bazı insanlara bir türlü, başka insanlara başka türlü.” (GB, 28.10).

öz+ge: *Sonu yimik tınç bolğay edi bizge özge zatlar da!* “Bundan daha kolay ne var ki!” (DKM: 167).

Arazi enni mağa özge zuqarilerimden ese haqıllı da, ayavlu da görüne. “İrazi şimdi bana diğer arkadaşlarımdan daha akıllı ve daha kıymetli görünüyordu.” (TDTEA, AU, 1).

Amma yaş qahruman Aygazi geleşmişin de biylerden çıkarıp ala, qanlısından öç de ala, özge avur namuslanı da kütmebacara. “Ama genç kahraman Aygazi, nişanlısını beylerden kurtarır ve onlardan intikamını da alır; başka zor işleri de başarır.” (TDTEA, AS, 3).

Bermegen, huya, yüzüğün bergen”,- dep özgeleri. “Vermemiş, yahu, yüzüğünü vermiş diye konuşur başkaları.” (TDTEA, KA, 2).

Özgeleni *laqırına tınlamaq, özüm söylemek çi qaydagı zattır!* “Nerede görülmüş başkalarının konuşmalarını dinlemek veya cevap vermek!” (TDTEA, MSY, 9).

“Sapar yoldaşımdan” da çiçganlar aşap, mucallatları gesepleri qalğan, özgesin özlege üyler etip oltura. “Sapar Yoldaşımı da sıçanlar yemiş, geriye ciltlerinin parçaları kalmış, kapağını kendilerine ev edinmiş, oturuyorlar.” (TDTEA, YG, 2).

3.1.2.1.17. +gılt

İşlek kullanılan bir ek değildir. Eklendiği kelimeye o renge benzeyen anlamı katan sıfatlar yapar (Pekacar, 2007: 966).

qız+ğılt: kızılımsı, kırmızımsı. (TLG: 966).

sar+ğılt: sarımtırak, sarımsı. (TLG: 966).

3.1.2.1.18. +ki, +gl

Aitlik eki olarak karşımıza çıkan bu ek, genellikle Türkiye Türkçesinde kalınlık-incelik ünlü uyumuna uymadığı hâlde, Kumuk Türkçesinde kalınlık-incelik uyumuna uyar. Ancak, sadece *aitlik zamiri* görevinde kullanıldığında ünlü uyumuna uymaz. Bu ek, sıfat ve zamir türünde kelimeler üretir. İki farklı işlevle karşımıza çıkar: İlki, zarflara

eklenerek zaman ve yer anlamı taşıyan sıfatlar yapmak, ikincisi ise *ilgi hâli eki* almış işaret ve belirsizlik zamirlerine eklenerek *ilgi zamiri* adı verilen kelimeler türetmektir.

Pekacar, ekin yalnızca ilgi hâli eki almış isimlere /-ki/ biçiminde eklendiğini belirtir: “meniki, onuki, barısınınki, birewnüki, başğasınınki.” İlgi hâli eki almamış isimlere eklendiğinde ise ek ünsüzü sürekli tonlu olur ve ünlüsü kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak değişir: *ertengi, axşamğı, kitapdağı, üydegi* (2007: 966).

Merhan, bu eki aitlik eki başlığında ele alır. Yalnızca dar ünlülü ve yumuşak ünsüzlü şekliyle (+GI) kullanıldığını ifade eder. (2008: 31).

Bu ekin Kumuk Türkçesindeki örnekleri ve fonksiyonu şunlardır:

1) Zaman bildiren zarflara ve yer-yön zarflarına eklenir ve onlarla alakalı sıfatlar yapar. Bu çeşit kelimeler zamir olarak da kullanılabilir.

ari+gi: tedeki, öteki, öbürki. (TLG: 966).

beri+gi: beriki. (TLG: 966).

bıtır+ğı: geçen yılki. (TLG: 966).

böşükde+gi: beşikteki.

böşükdegi zamanım. “beşikteki zamanım.” (TDTEA, BA, 2).

bugün+gü: bugünkü. (TLG: 966).

endi+gi: şimdiki. (TLG: 966).

erten+gi: sabahki. (TLG: 966).

hali+gi: şimdiki. (TLG: 966).

kökde+gi: gökteki. *Tek olar gözge görünmeygenge bolma yaray, kökdegi yulduzlar gürülleygen yimik his etesen.* “Ama onlar karanlıkta göze görünmediğinden olsa gerek, gökteki yıldızlar vızıldıyor gibi hissediyorsun.” (TDTEA, HD, 12).

örde+ki: yukarıdaki, üstteki. *on daraca özün ördeki eter.* “Kendisini on derece yükseltir.” (GB, 84.10).

tağala+ğı: yarınki. (TLG: 966).

tübünde+gi: dibindeki. *O - deñizni түбіндеgi şahını atı.* “O, denizin dibindeki padişahın aygırı.” (DKM: 141).

tünegün+gü: dünkü. (TLG: 966).

tüsünde+gi: Rengindeki, renkteki. *Tükenlerini boyamış түсіндеgi yanı saqtiyan furackası, ulanga arıv oşay.* “Yeni boyanmış renkteki yeni sahtiyan kasketi, oğlana güzel yakışmış.” (TDTEA, AU, 3).

üstünde+gi: *Dilbarxanım yılavun toqtatıp, esin cıyıp, üstіндеgi toy opraqların çeçip, sandıqqa sala.* “Dilbarhanım ağlamasını kesip aklını toplayıp üstündeki gelinliğini çıkarıp sandığa koyar.” (TDTEA, Aİ, 2).

2) Hâl eklerinden ilgi hâli eki durumunda bulunan, işaret zamiri ve belgisizlik zamirlerine ve diğer isim kökenli kelimelere eklenir ve iyelik, aitlik işlevini kazanır. Bu tür zamirlere ilgi zamiri adı da verilir.

islamını+ki: İslam'ınki. (TLG: 966).

kimin+ki: *Aygazi -Masxarasız, kimniki süyse bolgay edi, erten cavabın gelinin berir.* “Aygazi şaka yapmıyorum, kimin olursa olsun, sabah cevabını verir gelinin.” (TDTEA, AS, 7).

meni+ki: benimki, benim. (TLG: 966).

Vollah, qurdaş, şo urluqnu meni yüreğime de çaçgansan, yürek meniki, bilemen, urluq zaya getirtecek,- dedi. ”-Vallahi arkadaş, o tohumu benim yüreğime de ekmişsin; yürek benim, biliyorum, tohum ziyan olmayacak, dedi.” (TDTEA, AH, 16).

onu+ki: onunki, onun. (TLG: 966).

oxuwxunu+ki: okuyucununki; öğrencininki. (TLG: 966).

özleni+ki: *özleniki tüksüz, yabagısız ekengedir...* “Kendülerininki tüysüz, yapağısız olduğundandır..” (TDTEA, AHH, 3).

özümün+ki: *özümnüki* “Kendiminki, kendimin”;

seni+ki: seninki, senin. (TLG: 966).

yaşın+ki: çocuğunki. (TLG: 966).

3.1.2.1.19. +lAy

Bu ek; –lay, –ley olmak üzere iki şekillidir. İsimlerden zarf yapan bu ek, bazı kelimelerde kalıplaşmıştır: *bayağılay* “önceki gibi”, *birinçiley* “her şeyden önce; ilk olarak”, *sawlay* “diri diri; bütün, baştan aşağı”, *bulay* “böyle”, *olay* “öyle”, *gertiley* “hakikaten, filhakika” (Pekacar, 2007: 966).

a+lay: öyle. (TLG: 966).

Sakinat -Çalmağın alay, çıgarsan? “Sakinat -Amma da yaptın ha?” (TDTEA, AS, 4).

birinçi+ley: - *Ne aytsa da. Aytilgan söz - atilgan oq, - dep, Layla ulanga qarap, birinçiley ircaya.* ” - Ne söylese de. Söylenen söz atılan ok gibidir, - diyerek, Leyla oğlana bakarak ilk önce gülümsedi.” (TDTEA, AU, 5).

bu+lay: böyle. (TLG: 966).

Bulay ulla taşnı yüz adam da yerinden terbetip bolmacak. “Böyle büyük bir taş yüz adam bile yerinden oynatamayacak.” (DKM: 16) .

Şu qarqara köpürden tüşüp getgende bulay qalmag da ulla xadirgün. “Şu gövdenin köprüden düştükten sonra böyle kalması da büyük şans.” (TDTEA, AHH, 5).

bütün+ley: *Şo qızın bet kelpeti, ondağı haybatlıq tamazanı bütünley iriyaga algan.* “Bu kızın yüzü, ondaki cazibe, ihtiyarı tamamiyle kendine bağlıyor.” (TDTEA, MSY, 11).

o+lay: öyle. (TLG: 966).

Meni giççi ulanım olay haqıllı yaş çı: ol dünyadağı bar zatnı bile. “Küçük oğlum öyle akıllı bir çocuk ki! O, dünyadaki her şeyi bilir.” (DKM: 134).

sav+lay: diri diri, canlı olarak. (TLG: 966).

seni savlay kökge göterirmen “Seni canlı olarak göğe yükseltirim.” (GB: 62.11).

şo+lay: şöyle. (TLG: 966).

Sen köp açuvlanma dep şo gişi dağı da şolay aytğan. “Sen öfkelenme demiş. O kişi tekrar öyle demiş.” (GB, 5.8).

-Har ocaqdan bir qınır tuva dep de ayta, tek ol **şolay** yaş tügöl edi- dep, oyga batıp toqtadı.” -Her ocaktan bir kambur, aksi adam doğar derler; ama o, öyle bir çocuk değildi, diyerek düşüncelere daldı.” (TDTEA, HD, 117).

şu+lay: böyle, şöyle. *Çinovnikler bir de şulay yır çılgargan dep heç eşitgenmisen?- dedi.* ”-Memurlar hiç böyle bir şiir yazmıştır diye işittin mi? dedi.” (TDTEA, AH, 13).

3.1.2.1.20. +lAyn

+lAy eki ile -n araç durum ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Zarf türündeki kelimelere eklenir.

saw+layın: diri diri; bütün, hep; baştan başa. (TLG: 966).

yañı+layın: yeniyken, yenilikte. *Namusuñnu yaşlayın saqla, opurağıñnı yañılayın (saqla).* “Namusunu gençlikte koru, elbiseni yeniyken.” (KTA: 151).

yaşlayın: gençlikte, gençken. (TLG: 966).

3.1.2.1.21. +II

Eski Türkçe döneminden bu yana yaygın olarak kullanılmıştır. Genellikle müspet sıfatlar yapar, türettiği kelimeye mensup olma, var olma, içinde bulundurma anlamları verir. Ek Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından bu yana +lɨg, +lig, +lug, +lüg olarak dört şekilde görülür. Kumuk Türkçesinde Oğuzcanın etkisiyle lı, +li, +lu, +lü şeklinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde de +lı, +li, +lu, +lü biçiminde görülür.

Bu ek, /w/ ünsüzüyle biten isimlere yuvarlak ünlülü şekliyle gelir: *tatıwlu* “tatlı, lezzetli”, *perdewlü* “perdeli, zarlı” (Pekacar, 2007: 966).

Kumuk Türkçesinde bu ekin başlıca fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) Sahip olma anlamı veren sıfatlar yapar.

borç+lu: Borçlu, zorunlu, mecbur.

Baylanı yalçıları arba haydap barmaga otkaz etgen son, olanı aqsüyek ulanları getmege borçlu boldu. “Zenginlerin ırgatları arabaları sürmeyi reddettiler; onların yerine asilzade çocukları gitmek zorunda kaldı.” (TDTEA, AH, 11).

devlet+li: nasipli, kısmetli. *Nasipli, devletli bolsun!* “Nasipli, zengin olsun!” (TDEMAS, 34).

döğerçik+li: tekerlekli. *döğerçikli uyalar toqtaygan yerde.* “Tekerlekli yuvaların durduğu yerde.” (TDTEA, AHH, 2).

erev+lü: Büyük; önemli, esaslı.

erevlü tüpgüçnü qap ortasından teş, tök bir yüreke tübek ot. “Büyük bir kütüğü tam ortasından del, dök bir tutam barut içine.” (TDTEA, BA, 8).

nasip+li: Nasipli, kısmetli.

Balam nasipli bolduñ. “Evlâdım, nasibin varmış.” (TDEMA, 688).

Tepni tavusu elge-yurtga bugün eki nasiplini qısmatları bir-birine baylana dep ayan etdi. “Tef sesleri çevreye, bugün iki bahtıyarın kısmetleri birbirine bağlanıyor diye ilân etti.” (TDTEA, KA, 3).

söz+lü: sözlü, sohbetli. *Oçar taşlarda olturagan sabur sözlü, salamat turuşlu tamazajar göz aldıma geldi.* “Yol kenarındaki taşlarda oturan hoş sohbetli, alçak gönüllü saygı değer ihtiyarlar gözümün önüne geldi.” (TDTEA, AU, 8).

tutum+lu: tutumlu. *Yaşavda –tutumlu, qatnaşıvda tatıvlu bol.* “Hayatta tutumlu, münasebetlerinde tatlı ol.” (KTA: 238).

2) Millet, ülke, şehir, hanedan, kuruluş vb. isimlere gelerek bağlılık, ait olma bildiren sıfat ve isim yapar.

dağıstan+lı: Dağıstanlı. (TLG: 967).

gürcü+lü: Gürcü. (TLG: 967).

mahaçqala+lı: Mahaçkalalı. (TLG: 967).

3) Bazı isimlerde kalıplaşmış olarak görülür.

adat+lı: mutad, olağan; geleneksel. (TLG: 967).

albas+lı: cadı. (TLG: 967).

ayav+lu: *ayavlu esdelikleri onu köp gezikler talçıgıp”Uyanma” borçlu etgen.* “Kıymetli hatıraları onu çoğu kere heyecanlandırıp uyanmaya mecbur etmiştir.” (TDTEA, MA, 4).

belgi+li: tanındık; meşhur. (TLG: 967).

*Bu işni bolğanı, bolmağanı **belgili** tügöl, tek bir vilayatnı bir yurtunda yaşayğan Batır dep.* “Bir varmış, bir yokmuş. Bir ülkenin bir yerinde Batır adında biri yaşarmış.” (DKM: 1).

bet+li: *Yamanı eki **betli** gişidir ay eki türlü tili bolağan gişidir.* “Kötüsü iki yüzlü kişidir. Yani iki türlü dili olan kişidir.” (GB, 28.9).

kep+li: *Nece de **kepli** görünüş bar.* “Ne kadar keyifli bir hâlimiz var.” (TDTEA, MK, 1).

süyek+li: *Qoşnu salqmında olturgan mazallı **süyekli**, bazıq boylu Agavum özü de bu tabiatnı bir türlü canı yimik görüne.* “Alacağın gölgesinde oturan iri kemikli, dalyan boylu Dedem, kendisi de bu tabiatın canlı türlerinden birisi gibi görünüyor.” (TDTEA, HD, 2).

tür+lü: *Har gezik denizni başqa **türlü** göremen.* “Her seferinde denizi başka türlü görürüm.” (TDTEA, MSY, 10).

3.1.2.1.22. +...-II ...-II

Bu eki almış kelimeler tekrar gruplarında kullanılır. Pekacar, bu ekle ilgili şu örnekleri tespit etmiştir (2007: 967).

al+lı-gül+lü: muhtelif renklerde,

çiy+li-biş+li: çiğli pişkinli, yarı pişmiş, rengârenk,

mal+lı-mülk+lü: mallı mülklü, varlıklı,

taw+lu-tüz+lü: dağlı ovalı, dereli tepeli,

yuxu+lu-uyaw+lu: uyur uyanık.

3.1.2.1.23. +IIk

Eski Türkçeden bu yana kullanılan en yaygın eklerdendir, isimlerden isim ve sıfat türünde kelimeler yapar. Eski Türkçe döneminden beri şeklen değişmemiştir ve karşımıza dört şekilli çıkar: +lık, +lik, +luk, +lük.

Kumuk Türkçesinde bu ekin başlıca fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1)Yer ismi yapar.

ağaç+lık: ağaçlık, orman. (DKM: 47).

biçen+lik: çayır, çayırılık. *biçenlikge dazı bolup toqtagan ağaç tüpge yetişip çalt atı tuvardı va, onu kişenlep, qoş etmeğe algasadı.* “Çayıra sınır olan ağacın altına gelip çabucak atı koşumundan çıkardı ve onu köstekleyip alacık kurmaya koştu.” (TDTEA, HD, 1).

tegenek+lik: dikenlik. *Aştarxan, Rostov yaqlardan terbenip geleşen bolşevikler şu okruglaga yetişgende tegeneklikden taza avlaqqa çıqgan adam yimik, erkin yürümeğe gerek.* ” Astrahan, Rostov taraflarından hareket ederek gelen Bolşevikler bu gruplara yetiştiğinde dikenlikten temiz meydana çıkan adam gibi serbest yürümek gerek.” (TDTEA, AH, 19).

2) Alet ve eşya ismi yapar.

çiş+lik: şiş kebabı. *Aligışı çişlik asap, bozaga da tiyişli hürmet etip, saldatı yimik esirip yatdı...* “Aligışı, şiş kebabını yiyip bozaya da gerekli hürmeti göstererek asker gibi sarhoş oldu ve sızıp yattı...” (TDTEA, YG, 3).

gün+lük: günlük. *Gök buxari börk, biyik yagalı isxarla gölek, galifeli şalbar, lakuren-xurum etikler, onu har günlük giyimi.* “Astragan kalpağı, yüksek yakalı çuha gömleği, külotu, maroken krom çizimleri onun günlük giyimidir.” (TDTEA, BA, 1).

tünü+lük: baca. (DKM: 47).

3) Soyut isim yapar.

ariv+lük: güzellik.

sözünġnü arivlügeni sebebi işinġni erşilegenden geçdim. “Sözünün güzelliğinden ötürü işini bozmamaktan vazgeçtim.” (GB, 98.2).

esde+lik: hatıra. *Ayavlu esdelikleri onu köp gezikler talçığıp “Uyanma” borçlu etgen.* “Kıymetli hatıraları onu çoğu kere heyecanlandırıp uyanmaya mecbur etmiştir.” (TDTEA, MA, 4).

esen+lik: sağlık, sıhhat.

*Devler, Hintivnü görüp, hoşgeldi berip, bir-birine atıp, bir sahat çaķı zaman yerge tüşme qoymay oynatğan soñ, yerge salıp, **esenlik**, amanlık soraylar.* “Devler karşılarında Hintiv' i gören devler çok sevinmiş ve onu büyük bir mutlulukla karşılayıp bir saat kadar yere bırakmadan onunla oynadıktan sonra yere bırakıp hal hatır sormuşlar.” (DKM: 72).

halek+lik: telaş, endişe; korku. *Bar-gel bulan ata-anasm da qaytarıp qoyamı değen oy girip içime **haleklik** sala.* “Gidip gelmeleri sonucunda ana babası geri çevirir mi diye düşünce kafama girip içime korku salıyordu.” (TDTEA, AU, 4).

süyünmaķ+lık: sevinç. *Payħambarnı şıpatı açılıp köp ari boldu özünü **süyünmaķlığı** betinde görünegen küyde.* “Peygamberin yüzü neşelenip çok güzel oldu, sevinci yüzünde görünecek şekilde.” (GB, 3.2).

şükür+lük: şükür. *şükürlük etsen yaxşı edi deyggen ma'nada mağā biraz açuvlu qaradı.* “Şükretsen iyi olurdu anlamında bana biraz öfkeli baktı.” (TDTEA, AHH, 5).

tüz+lük: adalet, doğruluk. *Aygazi -Qorqma qorur, bar **tüzlükñü** yanlan.* “Aygazi - Korkma korur, var adalet yanlan.” (TDTEA, AS, 5).

yenil+lik: kolaylık, hafiflik. *Bugar **yenillik** bolsun uçun tügülmü dağı, ağaçnı özüm götergenim?! “Buna kolaylık olsun diye değil mi odunları kendim taşımam?! ”* (TDTEA, MK, 1).

4) Topluluk ismi yapar.

aşar+hq: erzak, kumanya. (TLG: 967).

aş+hq: hububat. (TLG: 967).

ösüm+lük: bitki. (TLG: 967).

5) Meslek, görev ismi yapar.

avtor+luq: yazarlık, müelliflik. (TLG: 967).

doktor+luq: doktorluk. (TLG: 967).

6) /-çl/ ekiyle birlikte meslek ve görev ismi yapması daha yaygındır.

bawçu+lug: bağcılık, bahçecilik. (TLG: 967).

palçı+lıq: falcılık işi ve mesleği. (TLG: 967).

pehliwançı+lıq: pehlivanlık. (TLG: 967).

yalçı+lıq: *barıp bir gışige yalçılık edip şo bergen ucrağa bizge aşamağa zat alıp gelseng yahşı dep.* “Birine ücretli işçilik yap onun verdiği ücretle bize yiyecek bir şeyler alıp gelsen iyi olur, demiş.” (GB, 117.8).

7) Miktar bildiren isim ve ölçü ismi yapar.

ay+lıq: (bir) aylık. (TLG: 967).

Aylık uzunluğunu da geniş de bolğan yerge. “Mesafe genişliğinde bir yere yaymış. (GB, 121.9).

cuma+lıq: (bir) haftalık. (TLG: 967).

manat+lıq: (bir) rublelik. (TLG: 967).

ömür+lük: ömür boyu. (TLG: 967).

yıl+lıq: (bir) yıllık. (TLG: 967).

8) Kurum, kuruluş, müessese ismi yapar.

elçi+lik: elçilik. (TLG: 967).

minister+lik: bakanlık. (TLG: 967).

paça+lıq: devlet. (TLG: 967).

3.1.2.1.24. +(I)nçl

İşlek isimden isim yapım eklerinden biridir. Genellikle sayı isimlerinden sıra sayı sıfatları türetmeye yarar. Ünlüyle biten isimlere yardımcı ses olmadan, +nçl şeklinde, ünsüzle biten kelimelere ise yardımcı ünlüyle eklenir. Ek ünlüleri büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumuna bağlı kalarak /ı, i, u, ü / ünlülerinden biri olur: /ç/ ünsüzü daima tonsuzdur; yani dört biçimi kullanılır: - (ı)nçı, -(i)nçi, -(u)nçu, -(ü)nçü. (Pekacar, 2007: 967).

Kumuk Türkçesinde +(I)nçl ekinin başlıca fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) Sayı isim köklerinden sıra sayı sıfatları türetir.

altı+nçı: altıncı. (TLG: 967).

beş+inçi: beşinci. (TLG: 967).

*-Amanxor dört gün dar ağaçda asılıp turma gerek. **Beşinçi** gün oylaşıp qararman!* “Amanhor'un dört gün darağacında asılı durması gerek. Beşinci gün düşünüp bakarım!” (TDTEA, Aİ, 3).

bir+inçi: birinci. (TLG: 967).

*Ne aytsa da. Aytilgan söz - atılğan oq, - dep, Layla ulanga qarap, **birinçiley** ircaya.* “Ne söylese de. Söylenen söz atılan ok gibidir, - diyerek, Leyla oğlana bakarak ilk önce gülümsedi.” (TDTEA, AU, 5).

*Anay meni atamnı **birinci** qatmı.* “Anay, benim babamın ilk karısı.” (TDTEA, MA, 5).

eki+nçi: ikinci. (TLG: 967).

***Ekinci** gün biçenge dağı da köp adamlar geldiler.* “İkinci gün ot biçmeye daha çok insan geldi.” (TDTEA, HD, 12).

*Pitneçi kılada –**ekinçi** yılda.* “Fitneci kılada, ikinci yılda.” (KAD: 205).

dört+ünçü: dördüncü. (TLG: 967).

*tınv almağa mühlet tapmadım dep **dörtünçi** gelgen malāyik aytar.* “Nefes almana mühlet bulamadım der dördüncü melek.” (GB, 59.16).

üç+ünçü: üçüncü. (TLG: 967).

*Qız ulanga belgi etip çorapların bergen”, - dep **üçüncüleri**, bermegen, huya, yüzüğün bergen”, - dep özgeleri.* “Kız oğlana işaretleyip çoraplarım vermiş diye ekler üçüncüleri; vermemiş, yahu, yüzüğünü vermiş diye konuşur başkaları.” (TDTEA, KA, 2).

***Üçüncü** hız busa başdağı şo qısga küyünde qalıp tura.* “Üçüncü çizgi ise önceki o ilk kısa halinde kalmış duruyor.” (TDTEA, MH, 5).

*Asa tayaq, **üçünçü** ayaq.* “Asa, üçüncü ayaktır.” (KTA: 57).

*Qız ulanga belgi etip çoraplar-n bergen”,- dep **üçüncüler**.* “Kız oğlana işaretleyip çoraplarım vermiş diye ekler üçüncüleri.” (TDTEA, KA, 2).

***Üçüncü** hız busa başdağı o qısga küyünde qalıp tura. ”* Üçüncü çizgi ise önceki o ilk kısa hâlinde kalmış duruyor.” (TDTEA, MH, 5).

2) Soru sıfatı türetir.

neçe+nçi: kaçınıcı. (TLG: 967).

3) Sıra ve konum bildiren *orta* “orta” ve *axır* “son” gibi isimlere de eklenir.

orta+nçı: ortanca (evlat). (TLG: 967).

*Ullu ağası oñ yaqdağı yolğa tüşe, **ortançısı** solğa bura.* “Büyük ağabey sağ taraftaki yola girmiş, ortancası sola sapmış. (DKM: 124).

axır+ınçı: sonuncu. (TLG: 967).

3.1.2.1.25. +rAk

Karşılaştırma ve benzerlik sıfatı türetir. Eski Türkçe döneminde işlek olarak kullanılan ek, sonraki dönemlerde işlekliliğini yitirmiştir.

alaşa+raq: alçak, düşük; alçakça. (TLG: 967).

*Yurt yagada yaşaygan yanız qart Şahitni **alaşaraq** otar üyü qarnı tübünde qaldı.* “Köyün kenarında yaşayan yalnız ihtiyar Şahit'in alçak çiftlik evi kar altında kaldı.” (TDTEA, BA, 7).

*Halige yerli bir keren sama avuzun açmagan **alaşaraq** tırqmasuv pusavuç bölekleni yübünden bel çıgardı.* “Şimdiye kadar bir kere bile ağzını açmayan daha alçak tıknaz haydut çalılıkların dibinden bir bel çıkardı.” (TDTEA, MA, 9).

asta+raq: sessizce, yavaşça. (TLG: 967).

giççi+rek: küçük, nispeten küçük. (TLG: 967).

*Taşlangan, tot basgan **giççirek** esgi bıçaq tabulganlı Rahim onca da bek yalqmaygan bolup tura.* “Paslı, küçük, eski bir bıçağı bulalı beri Rahim artık eskisi kadar sıkılmıyor.” (TDTEA, MH, 2).

qısğa+raq: kısa, kısaca. (TLG: 967).

3.1.2.1.26. +sIz

Bu ek, bir şeyden mahrum kalma, yoksun kalma durumunu bildiren, zarf ve isim olarak da kullanılabilen sıfatlar yapar: *abursuz* “saygısız; kendisine hürmet edilmeyen”,

accalsız “ölümsüz”, *bağmsız* “barınaksız, kimsesiz”, *xaparsız* “birdenbire, ansızın.” (Pekacar, 2007: 968).

çalma+sız: sarıksız. (KTS: 96).

dağı da payhammar aytğan çalma bulan kılğan bir namaz çalmasız kılğan yigirma beş namazadan artıqdır. “Yine Hz. peygamber söylemiş: sarıkla kılınan bir namaz sarıksız kılınan yirmi beş namazdan daha iyidir.” (GB, 20.13).

ep+siz: çok, pek, gayet, epey, hayli. (KTS: 121).

Onu epsiz bek süyecek edim! “Onu tarıfsız çok sevecektim!” (TDTEA, AHH, 2).

gebin+siz: nikahsız, evlilik dışı, gayrimeşru. (KTS: 133).

Gülqızını yalnız qoysam, Aygaziden qorqaman, Sakinatını qoysam, bu gebinsizden qorqaman. “Gülqız’ı yalnız bıraksam, Aygazi’den korkuyorum; Sakinat’ı bıraksam, bu nikâhsızdan korkuyorum.” (TDTEA, AS, 7).

gölem+siz: suratsız. *-Hay gölemsiz! Arıq maymun.'-dep qıçırdı.* ”-Hay suratsız! Ark maymun! diye bağırdı.” (TDTEA, MH, 4).

hal+siz: hâlsiz, dermansız. *Gülyaybat gücün salıp mağa bağıp talpındı, onu halsiz bilekleri boynumnu qurladı.* “Gülaybat güçlkle bana doğru atıldı, onun dermansız kolları boynuma dolandı.” (TDTEA, HD, 8).

kanat+sız: kanatsız. *kanatsız kuş kamalması.* “kanatsız kuş kurtulmaz.” (KAD: 155).

küy+süz: keyifsiz. *-Ya, yuvugum Yusup şaxmat uynama çağırğan, özü de, küysüz bolup, üyde.* ”- Ya, dostum Yusuf satranç oynamaya çağırırdı, kendisi de keyifsiz durumda ve evde.” (TDTEA, AU, 1).

nasip+siz: bahtsız, biçare; mutsuz. *O nasiplilege de, nasipsizlege de bir yimik qonur öküre.* “O mutlular için de mutsuzlar için de aynı şekilde bağıırır.” (TDTEA, MA, 11).

on+suz: tatsız, nahoş, lüzumsuz. *Şolay onsuz işni Zaynulabid bir keren Şuraqalada da etgen bolgan.* “Böyle lüzumsuz bir işi Zaynulabid bir kere de Şurakala'da etmiş.” (TDTEA, AH, 27).

oy+suz: düşüncesiz. *-Sen atam töbege har axşam bir belgi salıp turma, bir keren tübek ot salıp qoy,- dedim men de, esime oysuz tüşgen pikrunu aytıp.* ”-Sen babam, kümenin tepesine her akşam bir işaret koyup durma, bir kere barut koyup bırak, dedim ben de aklıma düşünmeden gelen fikri söyleyerek.” (TDTEA, BA, 7).

qaygı+sız: kaygısız. *Dilbar bu sözleni de aytıp, savboluguz, qaygısız yasağız, qurdaşlarım.* “Dilbar bu sözleri söyleyip sağ olun, kaygısız yaşayın, kardeşlerim.” (TDTEA, Aİ, 2).

quyruq+suz: kuyruksuz. *Meni quyruqsuz saqlavçum da semirip, lavlay turup, teşigine haran girdi.* “Benim kuyruksuz bekçim de semirmiş, sallanarak deliğine güçlkle girdi.” (TDTEA, YG, 2).

tariq+sız: gereksiz. *Tarixsiz adam –tariqsız adam.* “Tarihsiz adam, gereksiz adam.”(KTA: 203).

yel+siz: yelsiz, rüzgârsız. *yelsiz günlerde deniz avur işden sofi xax bolganday üyüp qala, birden-bir ullu görüne...* “Rüzgârsız günlerde deniz ağır bir işten sonra şekerleme yapıyormuş gibi uyuyup kalır, daha da büyümüş görünür...” (TDTEA, MSY, 10).

3.1.2.1.27. +suw

İşlek olmayan bu ek, tek şekillidir. İsimlerden zarf ve sıfat türetir.

öktem+suw: gururlu, kibirli. (TLG: 968).

qızğanç+suw: cimri, hasis. (TLG: 968).

salgın+suw: isteksizce, soğuk bir eda ile. (TLG: 968).

üstden+suw: üstünkörü; kibirli, mağrur. (TLG: 968).

3.1.2.1.28. +sılt

Tek şekli olan bir ektir. Renk isimlerine eklenerek o renge benzerlik anlamı katan sıfatlar türetir.

aq+şilt: beyazımsı, beyazımtırak. (TLG: 968).

gök+şilt: mavimsi; yeşilimsi. (TLG: 968).

3.1.2.1.29. +şumal

Tek şekli olan bir ektir. Renk isimlerine eklenerek o renge benzerlik anlamı katan sıfatlar türetir.

aq+şumal: beyazımsı. (TLG: 968).

gök+şumal: mavimsi; yeşilimsi. (TLG: 968).

3.1.2.1.30. +w

Yaygın olmayan, tek şekilli bir ektir. Küçültme ve sevgi anlamı katar. İnsan ve hayvan isimlerinde örneklerine rastlanır.

ağa+w: amcacık. (TLG: 968).

ana+w: annecik. (TLG: 968).

apa+w: valide hanımcık, ninecik. (TLG: 968).

baci+w: teyzecik. (TLG: 968).

bali+w: mandacık. (TLG: 968).

dada+w: amcacık, dayıcık. (TLG: 968).

eçi+w: halacık. (TLG: 968).

gidi+w: keçi yavrusu. (TLG: 968).

3.1.2.1.31. +y

Tek şekilli bir ektir. Çeşitli türde isimler yapar. Eklendiği isme sevgi, saygı, küçültme anlamı katar.

Pekacar, ekin tek şekilli olduğunu söyleyerek farklı fonksiyonlarda kullanıldığını dile getirir. Akrabalık isimlerine gelenler, özel isimlere eklenenler, küçültme ismi yapanlar gibi. (2007: 968).

Merhan ise *atay* “sevgili baba, babacık” ve “ey” hitabının sözcükle kaynaşması sonucunda meydana gelen bu ekin Tatarcada da olduğu gibi sevgi, sempati ve hitap

için kullanıldığını söyler. Bu ek Divanu Lugati't Türk'te de *ataki* "babacığım" şeklinde geçer. (2008: 48).

Kumuk Türkçesinde +y ekinin başlıca fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) Akrabalık bildiren isimlere eklenerek onlara sevgi, saygı anlamı katar.

aba+y: yaşlı kadına sevgi duygulu hitap, büyük anne, nine, ninecik. (TLG: 968).

abay urğan awurtmas. atas. "ninenin eli yumuşaktır. (harf. ninenin vurması acıtmaz.)" (KTS: 21).

Bebey bahana, abay hop. "Bebek bahane, nine hop." (KTA: 81).

abi+y: babacık. (TLG: 968).

apa+y: valide hanımcık, ninecik. (TLG: 968).

ata+y: Babacık. *Kepiñni buzma, atay! Şo tamaşa hayrannı artından biz geterbiz.*
"Keyfini bozma, sevgili babamız! Su garabetin arkasından biz gideriz." (DKM: 121).

Atayım yaşlıq etdi, acay dep Zaynulabidni söyleygeni qulagrma çalınıp getdi.
"Babacığım çocukluk etti, ana diye Zaynulabid'in konuşması kulağıma çalındı birde." (TDTEA, AH, 24).

2) Bazı özel isimlerin sonuna eklenir.

abi+y: erkek özel adı. (TLG: 968).

aba+y: kadın özel adı. (TLG: 968).

ağa+y: erkek özel adı. (TLG: 968).

3) Küçültme isimleri türetir.

qaga+y: tatlı, şekerleme (çocuk dilinde). (TLG: 968).

qalaqa+y: kasket. (TLG: 968).

qapa+y: küçük fes. (TLG: 968).

gartaga+y: tinton, afacan (çok akıllı çocuk). (TLG: 968).

3.1.2.2. Fiilden isim yapan ekler

Fiil kök ya da gövdelerine eklenerek; nesne, varlık ve kavramların isimlerini üreten eklerle “fiilden isim yapan ekler” denir. Kumuk Türkçesinde fiilden isim yapan ekler şunlardır:

3.1.2.2.1. -aç

Sık kullanılmayan bir ektir. Merhan ek hakkında herhangi bir açıklama yapmadan **korqaç** “korkak” örneğini vermiştir. (2008: 49).

korq-aç: Korkak.

*Batır dep, atı igitlikge ayılğan bir ulan da, **korqaç** - kukay Külbay da bolğan.*

“Bir ülkenin bir yerinde Batır adında yiğit bir delikanlı ile Külbay adında korkak biri yaşarmış.” (DKM: 1).

***Qorqaçğa** qatın bolğunça, igitden qalğan qısır bolmaq yaxşı.* “Korkağa kadın (eş) olmaktansa yığitten kısır olmak iyi.” (KTA: 183).

3.1.2.2.2. -Ak

İşlek bir ektir. Ekin çeşitli anlamlarda ve türlerde isimler türettiği görülür: alet, eşya, nesne, insanla ilgili kişilik isimleri, organ isimleri, yer isimleri gibi.

Kumuk Türkçesinde -Ak ekinin fonksiyonları ve örnekleri şöyledir:

1)Aygıt, eşya, nesne ismi türetir.

biç-aq: bıçak. (TLG: 968).

*Xonşu tamaza gelip, Mağa bir **biçaq** berdi:* “Komşu yaşlı koca gelip, bana bir bıçak verdi.” (TDTEA, AH, 1.)

ges-ek: parça, kısım; lokma. (TLG: 968).

*yırlardan **gesekler**.* ”yırlardan parçalar.” (KTS: 135).

***Gesekni** artın quvup, savdan da quru qalğan.* ”Parçanın arkasından koşup bütünden de olmuş.” (KTA: 120).

*‘omar aytğan bir de qayırmas dep yarı **gesek** de alıp.* “Hz. Ömer, hiç önemli değil, demiş, bir kabuk parçasını almış.” (GB, 38.9).

*Kökde hali de tayip bitmegen qaraldm bulut **gesekler** görüne edi.* “Havada hâlâ kaybolmayan kara bulut parçalan görünüyordu.” (TDTEA, HD, 10).

or-aq: orak; ekin biçme. (TLG: 968).

siz-aq: şerit, kuşak; çizgi, hat. (TLG: 968).

2) Eylemi yapan kavramları karşılayan isimler ve insanla ilgili nitelik ismi türetir.

gon-aq: konuk. (TLG: 968).

*Qorqaman anam da yoq, bolmayman **qonaq** alma.* “Korkarım anam da yok, konuk alamam.” (TDTEA, AS, 5).

*- Mitiş, seni bu geçe **konak** üyde yatdırma süyebiz. Sen gelgenli, bir de sağa **konaklık** da etmegenbiz - dey devler.* “Mitiş, seni bu gece konuk evinde yatırmak istiyoruz. Geldiğinden beri seni doğru dürüst ağırlayamadık - demiş devler.” (DKM: 86).

***Qonaqlar** gelgende sama şo çaynikni salma dağı- dey edim men.* “Konuklar geldiğinde şu çaydanlığı getirme, diyordum ben.” (TDTEA, MA, 1).

qaç-aq: çapulcu, yağmacı, soyguncu, eşkıya; kaçak. (TLG: 968).

***Qaçaq** yaşına gelmes, yatıp rahat da ölmes.* “Kaçak yaşına gelmez, yatıp rahat da ölmez.” (KTA: 166).

sars-aq: ahmak, akılsız. (TLG: 968).

tay-aq: değnek.

*qoluna **tayaq** almaq.* ”eline baston almak.” (KTS: 327).

*girip qarasa bir çıpta da bar bir **qumman** da bar bir ‘aşā **tayaq** da üynü müyüşün de ‘ibādat etegen bir şayih da bar.* ”girip bakmış ki bir hasır, bir güğüm, bir asa ve evin köşesinde ibadet eden bir şeyh var.” (GB,69.15).

*Asa **tayaq**, üçünçü ayaq.* ”Asa, üçüncü ayaktır.” (KTA: 57).

3) Organ ismi türetir.

quç-aq: kucak; sine; çevre. (TLG: 968).

*Qudratsız nazik bilekleri bulan onu özünü bavrına tartıp **quçaqlagan** va öpge.* “Güçsüz, zayıf kollarıyla onu bağrına basarak kucaklamış ve öpmüş.” (TDTEA, MSY, 50).

tam-aq: boğaz.

***tamaq** awruw.* ”anjin, boğak.” (KTS: 320).

*yanında ‘aẓābnı malāyikleri sonġ malāyikler şonu cānın **tamağına** getirir.*
”yanında azap melekleri vardır. Sonra melekler onun canını boğazına getirir.” (GB,60.8).

*Aşağan **tamaqğa** ne de girer.* ”Yiyen boğaza ne girmez.” (KTA: 58).

3.1.2.2.3. -Al

Pek işlek değildir. Sıfat ve isim türetir. Pekacar, bu eke şu örnekleri vermiştir (2007: 968):

çaç-al: uzun kıllı, saçı dağınık. (TLG: 968).

çat-al: çatı, iskelet. (TLG: 968).

qur-al: alet, vasıta. (TLG: 968).

sığ-al: mine; emaye. (TLG: 968).

3.1.2.2.4. -AnAk

Kumuk Türkçesinde işlek olarak kullanılmayan bir ektir. Fiilin yaptığı hareketi üzerinde bulundurma anlamı verir.

teg-enek: diken. (TLG: 968).

***Tegenek** çaçğan yüzüm cıymas.* “Diken eken üzüm toplamaz. (TT. Ne ekersen onu biçersin.)” (KTA: 207).

*Şu okruglaga yetişgende **tegeneklikden** taza avlaqqa çıqgan adam yimik, erkin yürümeğe gerek.* “Bu gruplara yetiştiğinde dikenlikten temiz meydana çıkan adam gibi serbest yürümek gerek.” (TDTEA, AH, 19).

*Xars uruğuz Gebekge, çañçılısın **tegenekge** dep qıçıra turgan.* “Alkış vurun Gebek'e, saplansın dikene diye bağırırımı.” (TDTEA, BA, 5).

-*Sen salgan şo dazuga qarap çalaman,- dedi Osman, qolu uzatıp aradagı bir **tegenek** ülkünü görsetip.* ”-Senin koyduğun şu sınıra göre biçiyorum, dedi Osman, elini uzatıp aradaki kara çalıyı göstererek.” (TDTEA, HD, 3).

*Kara **tegenek** bolup çançılmak.* “Kötü, acı sözler söylemek” (KTD: 114).

sığ-anaq: çisenti, ahmak ıslatan. (TLG: 968).

3.1.2.2.5. -AwUç

İşlek bir ek değildir.

aldat-awuç: yalancı, madrabaz, hilekâr. (TLG: 968).

gır-awuç: rende. (TLG: 968).

ürk-ewüç: ürkek. (TLG: 968).

ürkewüç hayvan. “Ürkek hayvan.” (KTS: 359).

yan-awuç: bileği taşı. (TLG: 968).

3.1.2.2.6. -eçi

Merhan tarafından bir örnekte tespit edilmiştir. Merhan, ek için açıklama yapmadan **geleçi** “elçi” örneğini vermiştir. (2008: 49).

gel-eçi: elçi.

*Ulanrı ağaları busa deñiz şahını kızına harisi **geleçisin** yibere, geleçileni har-birisi de özün yibergen ulanrı kızğa maqtay.* “Ağabeyler ise deniz padişahının kızına her biri elçilerini yollamış kızı kendisine istemiş.” (DKM: 204).

***Geleçini** geçikgeni yaxşı.* “Dünürün gecikeni iyi.” (KTA: 119).

3.1.2.2.7. -ç

Türkçenin eski dönemlerinden bu yana işlek olarak kullanılan ek, dönüşlü fiil gövdelerinden isimler türetir. Ek, bazı gramer kitaplarında –nç şeklinde gösterilir. Yalnız, -n- dönüşlülük anlamı ifade eden bir fiilden fiil yapma eki olduğu için biz eki –ç olarak ele almayı uygun görüyoruz.

aylan-ç: dolaşık, dolambaçlı. (TLG: 969).

bezen-ç: süs, ziynet. (TLG: 969).

cirgen-ç: alçak, igrenç, rezil. (TLG: 969).

qızğan-ç: açgöz; hasis, cimri. (TLG: 969).

qorqun-ç: tehlike; korku. (TLG: 969).

Yoruqnu bilgenge yol qorqunçsuz. “Yordam bilene yol tehlikesiz.”(KTA: 254).

Tek, cancanıvar da tabiatnı qorqunçlu, zarallı alamatların his etip haleklenegendey. “Ama hayvanların da tabiatın korkunç, belâlı alâmetlerini hissederek korkuyla ürktükleri gibi.” (TDTEA, HD, 4).

quvan-ç: *Bu hızlar yaşnı süyünçü-quvançı.* ” Bu çizgiler çocuğun sevinci, kıvancı.” (TDTEA, MH, 3).

süyün-ç: *açıp içine giyirdi dep ulla süyünç allāhnı bir kulu eki raka ‘at namaz kılğan zamanda allāhuta ‘ālā aytar tep.* “Açıp içine girdirdi demiş, büyük sevinç Allah'ın bir kulu iki rekât namaz kıldığı zaman Allahuteala şöyle der.” (GB, 11.12).

Bulutdan sofî gün çıkar dey - uzaq qalmay sağa süyünçü xabar gelecek. “Buluttan sonra güneş çıkar dedi - çok geçmeden sana sevinçli bir haber gelecek.” (TDTEA, MA, 15).

yıban-ç: eğlence, neşe, şenlik. (TLG: 969).

Mitis biraz yuhlap tura. Soñ, yalkganğa yıbanç dep, kazanga çekek bulan suv tökme başlay.” Mitiş biraz uyuduktan sonra uyanmış. Canı sıkılmaya başlamış. Can sıkıntısını gidermek için kazana kova ile su doldurmaya başlamış.” (DKM: 78).

Yılqt—yıbançlıq, qoy—baylıq. “Yılkı neşe, koyun zenginlik.” (KTA: 251).

3.1.2.2.8. -çAk

Bu ek dönüşlü fiillere eklenerek isimler türetir fakat işlek değildir. Kumuk Türkçesinde ekin yalnızca tonsuz şekilleri görülür.

bağın-çaq: ayak bileği çıkıntısı. (TLG: 969).

em-çek: meme. (TLG: 969).

Ulan, şossahat üstüne barıp, onu **emçegine** erinlerin tiydirip, “Seni ulanıñ bolmağa süyemen”Degen zatnı aňlata. “Hemen dev anasına hızla yaklaşıp memesine dudaklarını yapıştırıp, “Senin oğlun olmak istiyorum”Demiş.” (DKM: 132).

*etip sonğ şo uyanı içinde özü **emçek** de berip kanatını tübünde kızını saklağan.* “Sonra o yuvanın içinde kendisi meme verip kanadının altında kızı saklamış.” (GB, 103.16).

Yılamayğan yaşğa **emçek** bermes. “Ağlamayan çocuğa meme verilmez. (TT. aynı).” (KTA: 250).

*Anam da mağa qandırıp **emçek** de içirip, yatgan böşüğümnü arbanı üstünde de qoyup, tarlavga girip, atanını yandavuruna tüşdü.* “Annem de beni doyuruncaya kadar emzirip yattığım beşiği arabanın üstüne koyarak tarlaya, babamın yanına gitti.” (TDTEA, BA, 3).

erin-çek tembel. (TLG: 969).

*Zahmat yaşnatar, **erinçeklik** qartaytar.* “Emek geliştirir, tembellik ihtiyarlatır.” (KTA: 256).

qur-çaq: kukla. (TLG: 969).

3.1.2.2.9. -çAn

İşlek olmayan bir ektir. İki şekilde fiil köklerine eklenir: -çan, -çen. Pekacar bu ek için şu örnekleri vermiştir:

iyer-çen: yardımcı unsur (gramer terimi); taraftar.

qosul-çan: melez, katışık, muhtelif cinsten.

uyal-çan: utangaç, çekingen. (2007: 969).

3.1.2.2.10. -çIk

İşlek olmayan bir ektir. Fiillere dört şekilde eklenir: -çiq, -çik, -çuq, -çük. Çoğunlukla /n/ ünsüzüyle biten fiillere eklenir.

aylan-çiq: topaç; dönemeç, viraj. (TLG: 969).

bulğan-çiq: bulanık. (TLG: 969).

*Oktem bolup agagan, yaman **bulgançıq** suvsan.* “Gururla akan yaman bulanık susun.” (TDTEA, Aİ, 2).

maqtan-çıq: övüngen, kendini beğenmiş. (TLG: 969).

***maqtançıq** qız toyda xalqı kületgen.* “Övüngen kız düğünde halkı (kendine) güldürür.” (KTA: 147).

qabar-çıq: kabarcık. (TLG: 969).

üyren-çik: alışkın, alışık. (TLG: 969).

3.1.2.2.11. -gAk

Kumuk Türkçesinde az kullanılan bir ektir. Fiillere iki şekilde eklenir: -ğaq, -gek. Ek, çoğunlukla vasıf isimleri yapar (Pekacar, 2007: 969).

tay-ğaq: kaygan. (TLG: 969).

tul-ğaq: doğum sancısı. (TLG: 969).

tur-ğaq: nöbetçi. (TLG: 969).

yar-guq: zayıf, kuru. (TLG: 969).

3.1.2.2.12. -gl

Eski Türkçe döneminden bu yana yaygın kullanılan bir ektir. Genellikle somut, soyut, araç isimleri türetir.

bil-gi: *Yüznü yartı-yurtu **bilginçe**, birni yaxşı bil.* “Yüzü yarım yamalak bilmektense biri iyi bil.” (KTA: 255).

çal-ğr: tırpan. (TLG: 969).

çap-ğr: satır. (TLG: 969).

iç-ki: alkollü içki. (TLG: 969).

*Amma olanı içegenin va **ıçkide** bolagan laqırın eşitmege qıyın bola edi.* ” Ne var ki, onların içtiğini ve içerken ettikleri lâfları işitmek zor oluyordu.” (TDTEA, AH, 9).

qayğr: dert, acı, keder, ıstırap.

***qayğırğa** qalmaq.* ”kederlenmek.” (KTS: 255).

kaygını menden taydır dep allaāhdan tilegen ūo gūn cum ‘a. ”kaygımı gider diye Allah'tan dilemiş. O gūn gūnlerden cumaymış.” (GB, 74.5).

Qayğı başğa ura. ”Kaygı başa vurur.” (KTA: 173).

qıs-ğa: türlü manalarda, kısa.

qısğa zamanı içinde.”kısa zaman içinde.” (KTS: 262).

yerinde ādamnı ūol yanındağı bir kısğa kaburğanı çığarıp ūondan havvā ‘ğa kaşd etgen. ”yerde Hz. Adem'in sol yanındaki kısa bir kaburgayı çıkarıp ondan Hz. Havva'yı yaratmış.” (GB, 93.5).

sūr-gū: rende. (TLG: 969).

tep-ki: çapa, kazma. (TLG: 969).

3.1.2.2.13. -glç

Genellikle araç- gereç, eşya ismi türeten bu ek, Kumuk Türkçesinde yaygın kullanılır. Bu ek, ünlü uyumlarına bağılyken ünsüz uyumuna uymaz.

aç-ğıç: anahtar. (TLG: 969).

Raiyatnı azabı xannı accalını açğıçı. “Tebaanın azabı (yani azap görmesi), hanın ecelinin anahtarı.” (KTA:188).

bat-ğıç: merdiven. (TLG: 969).

Batğıçnı har başğanıña qara. “Merdivenin her basamağına bak.” (KTA: 79).

bur-ğuç: tıkaç. (TLG: 969).

Cumaysat -Men kakiçlerimni salıp yagayımı otnu, üyde burğuç ağaç yoq çu!” Cumaysat -Ben ayaklarımı atarak mı yakayım ateşi, evde bir parça bile odun yok ki!” (TDTEA, MK, 4).

il-giç: askı. (TLG: 969).

sıyirt-gıç: sığırcık kuşu. (TLG: 969).

süz-güç: üzgeç, kevgir. (TLG: 969).

Bizin yurtda tüpgüç yaqma köp süyeler. “Bizim köyde kütük yakmayı çok severler.” (TDTEA, BA, 7).

uyut-ğuc: maya. (TLG: 969).

yırt-ğıç: yırtıcı (hayvan). (TLG: 969).

3.1.2.2.14. -gIn

Genellikle tek heceli fiil köklerine gelerek fiilin gösterdiği hareketin bir nesnede ya da bir kişide bulunduğunu ve bunun çokça yapıldığını gösteren isimler türetir. Ek, Eski Türkçe döneminden günümüze kadar büyük ünlü uyumuna bağlı kalsa da küçük ünlü uyumu ve ünsüz uyumuna bağlı kalma durumunda farklılıklar gösterir. Türkiye Türkçesinde *-gın, -gin, -gun, -gün; -kın, kin, -kun, -kün* biçimindeyken Kumuk Türkçesinde *-ğın, -gin, -ğun, -gün* biçiminde görülür.

çap-ğın: akın, baskın; saldırı. (TLG: 969).

Çapğın çapsa elge— namusu batır erge. “Saldırı olursa halka, namusu bahadır ere.” (KTA: 96).

pus-ğün: pusu, sürgün. (TLG: 969).

qır-ğın: katliam; telef. (TLG: 969).

taş-ğın: sel, su baskını. (TLG: 969).

uç-ğün: kıvılcım. (TLG: 969).

ges-ğın: keskin; dik, sarp. (TLG: 969).

kız-ğın: kızgın; ateşli; heyecanlı. (TLG: 969).

Aşlıq qaytarıvnu kızğın vaqtisi. “Hububat hasadının kızgın vakti.” (TDTEA, KA, 4).

yaşırt-ğın: sır; gizli, esrarlı. (TLG: 969).

- Gişini zatın yaşırtğın almağa süymeymen! - dey Batır. Ajdahanı bek açuvu çığıp: ”-Hiç kimsenin hiçbir şeyini gizlice almak istemem! - demiş Batır. Ejderha buna çok hiddetlenerek:” (DKM: 23).

3.1.2.2.15. -I

İşlek kullanılan bir fiilden isim yapma ekidir. Eklendiği fiillerden isim, sıfat, zarf ve edat türünde kelimeler türetir.

ayr-ı: ayrı, tek, münferit; müstakil. (TLG: 969).

çurp-u: çalı çırpı, çırpı.

çurpu butaq. "kuru dal." (KTS: 108).

abūsulaymān aytğan bir kart gışini arka ağaçından bir çurpu gesek alğan.

"Ebu Süleyman : "Yaşlı bir kişinin ağacından bir çırpı parçası almıştım. (GB, 47.15).

galq-ı: dam, çatı. (TLG: 969).

öl-ü: ölü. (TLG: 969).

özünü ölü avruvunu içinde meni üstümde bir apası haq bar edi. "Kendisinin ölüm döşeği içinde benim üstümde bir yirmi paralık hakkı vardı." (GB, 48.1).

Tek ölümden qorqmay. "Ama ölümden korkmuyor." (TDTEA, MSY, 11).

Bu yanız ölüleni taşımaq uçun salıngan yol. "Bu sadece ölüleri taşımak için yapılmış yol." (TDTEA, MA, 9).

qatt-ı: katı, sert, (TLG: 969).

-Bir qattu da tügöl, biraz güç salsan,- dep men kişemi çeçip Gülyaybatnı qoluna berdim. "Pek sert de değil, biraz zorlaşan, diye ben kösteği çözüp Gülaybat'ın eline verdim." (TDTEA, HD, 6).

Yoqnu yeri qattu. "Yoksulun yeri sert." (KTA: 253).

tol-u: dolu, tam; ayrıntılı. (TLG: 969).

Esgiv bolup qalmaqılma, qaygılı yetim yaşavga tolu axır salınganga, men endi gertiley de biyke bolup bitgenime tolu küyde inamlıq geldi. "Esikiyip kalmayacağıma, dertli yetim hayatıma tam bir son verildiğine, ben şimdi gerçekten de hanımefendi olduğuma tam bir inanç geldi..." (TDTEA, MA, 6).

3.1.2.2.16. -(I)k

Genellikle fiilin gösterdiği hareketle alakalı özelliği olan isimler ya da fiilin gösterdiği hareketle ilgili nesne isimleri türeten yaygın bir ektir. Ünlüyle biten fiillere doğrudan, ünsüzle biten fiillereyse ünlü uyumuna göre yardımcı ünlü ile eklenir.

Kumuk Türkçesinde -(I)k ekinin fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) Eşya ismi türetir.

ele-k: elek. (TLG: 969).

*Elni avzu **elekdir**.* “Halkın ağzı elektir.”(KTA: 109).

harsille-k: salıncak (harsille- sallamak). (TLG: 969).

küre-k: qazıq kazık, takoz. (TLG: 969).

tara-q: tarak; tırmık. (TLG: 969).

*Xasay **taraqni** çıkarıp alıp, taşlama qaragan.* “Hasay, tarağı çıkarıp alarak atmaya davranmış.” (TDTEA, KA, 2).

töşe-k: döşek. (TLG: 969).

uçur-(u)q: uçurtma. (TLG: 969).

2) Nitelik ismi ve soyut isim türetir.

aç-(ı)q: açık. (TLG: 969).

aqsa-q: topal; kusurlu. (TLG: 969).

*Uzunhaci busa, ariv kız yimik Xasavqalanı çupur da- çupur, soqur da soqur, çolaq da düir **aqsaq** da düir qatınga oşatgan olay adam edi.* “Uzunhaci'nin vekilidir denirdi. Uzunhaci ise, güzel kız gibi Hasavyurt'u çilli mi çilli, kör mü kör, hem çolak, hem aksak bir kadına benzeten, öylesi bir adamdı.” (TDTEA, AH, 18).

arı-q: zayıf, arık. (TLG: 969).

art-(ı)k: fazla, çok. *erten seni şıpatıñg **artık** ariv süyünmaqlıgıñg tışına çıgıp.* “sabah senin yüzün çok fazla güzel sevincin dışına yansıyor.” (GB, 3.4).

biyi-k: büyük. *Munu aldında ağaçlık eki yakğa ayrıla da, bu bir ullu talağa çıgıp qala.* *Qarasa, talanı ortasında, başı kökge yetişgen, **biyik** bir qalalar.* “Sonunda iki yakası ağaçlıklı büyük bir tarlaya çıkmış. Tarlanın ortasında tepesi göğe ulaşan büyük bir kule görmüş.” (DKM: 131).

çiri-k: çürük. (TLG: 969).

esir-(i)k: sarhoş. (TLG: 969).

oyna-q: oynak, afacan. (TLG: 969).

süz-(ü)k: duru, berrak. (TLG: 969).

-Dünyadaki milletleni birisi- asil düğü, birisi **süzük** may, birisi- süyeksiz kışmış. ”-Dünyadaki milletlerin birisi asil pirinç, birisi duru yağ, birisi çekirdeksiz kuru üzüm.” (TDTEA, AH, 16).

taya-q: sopa, değnek. *İtni açuvun ne süyek, ne tayaq basıltar.* “İtin öfkesini ne kemik, ne sopa bastırmaz.” (KTA: 139).

teş-(i)k: delik. (TLG: 969).

o şo bir teşikden ulla atabızni hamarını aldındagı şap tut terekni eki ayrı butagını arasından taba sarqıp çıgıp. “o, şu delikten, büyük babamızın ambarının önündeki büyük dut ağacının iki ayrı dalının arasından süzülüp çıkar.” (TDTEA, BA, 4).

yaz-(ı)q: bedbaht, zavallı, biçare.

seni de anañni da men yazıq etmecekmen. ”seni de anneni de perişan etmeyeceğim.” (KTS: 390).

İşlegenge azıq, işlemegen yazıq. ”İşleyene azık, işlemeyen yazık (zavallı).” (KTA: 137).

Aç da boldum, yazıq da boldum. ”Aç da oldum, fakir de oldum.” (KHY, 24, 23).

3)Somut isim (vücutla, organlarla alakalı isimler) türetir.

qaqır-(ı)q: balgam. (TLG: 969).

şiş-(i)k: şiş. (TLG: 969).

tükür-(ü)k: tükürük, yumru, ur, ödem. (TLG: 969).

Botayurtdan güntuvuşdagı yurt Mutsalavulga tükürük qurugañça zamannı içinde yetişdim. “Botayurt'tan Doğudaki Mutsalavul köyüne tükürük kurumadan yetiştim.” (TDTEA, BA, 4).

üfür-(ü)k: sidik torbası, mesane. (TLG: 969).

yar-(ı)q: ışıq.

yarıq bolup bitgen edi. ”ortalık aydınlanmıştı.” (KTS: 386).

busa nür bolur yarıq berer. ”olursa nur olur, ışıq verir.” (GB, 5.6).

Alim adam elni yarıq çırağıdır. ”Alim insan halkın ışığıdır.” (KTA: 48).

4) Yer ismi türetir.

awla-q: tarla; kır, bozkır. (TLG: 969).

Yaşıl avlaqda ol ullu, bir yerden bir yerge geçegen gül yimik görüne. “Yeşil çayırılıkta o, bir yerden bir yere akan büyük bir gül gibi görünüyor.” (TDTEA, HD, 6).

İzley turup, avlaqqa işleygen yerge bara. “Arayarak tarlaya, çalıştıkları yere gider.” (TDTEA, MSY, 3).

bula-q: kaynak, pınar.

bulaq suw. ”kaynak suyu, memba suyu. (KTS: 83).

bulaq da buan şonu yuvuğunda yaşınıp qarap turğan. ”bir ırmak da varmış, Hz. Musa, onun yakınında gizlenip bakmaya başlamış.” GB, 33.7)

Söz atası— qulaq, suv atası bulaq. ”Söz atası kulak, su atası bulak.” (KTA: 196).

buta-q: *Quşğa gümüş çeltirde turğunça, yalanğaç butaqda yaxşı.* “Kuşa gümüş kafeste durmaktansa sade dalda (durmak) iyi. (TT. Bülbülü altın kafese koymuşlar, “Ah vatanım!”Demiş.)” (KTA: 187).

gısı-q: boğaç, derbent. (TLG: 969).

yuw-(u)q: yakın, yakında.

yuwug mezigil. ”yakın mesafe.” (KTS: 401).

aytar meni sıyılığım haqıuğun bugün sizim mağa yuvuq etermen. ”şöyle der: Benim cömertliğimin hakkı için bugün sizi bana yakın kılıyorum.” (GB, 23.10).

Yürekler yuvuq bolsa, yol yıraqlı bolmas. ”Yürekler yakın olsa yol uzak olmaz.” (KTA: 255).

yayla-q: dağlardaki yazlık otlak, yaylak, mera. (TLG: 969).

3.1.2.2.17. -(I)m

Geçmişten bu yana işlek olarak kullanılan bu ek, genel olarak soyut isimler türetir. Bazı örneklerde somut anlamlı isimler türettiği de görülür. Eski Türkçe, Kumuk

Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde bu ek, ünlüyle biten fiillere doğrudan, ünsüzle biten fiillere yardımcı ünlüyle birlikte eklenir.

Bu ekin Kumuk Türkçesindeki fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) İş, uğraş ismi yapar.

ağ-(ı)m: akış, akım. (TLG: 970).

Balıqçılar şossahat Terik yagaga çabalar, qayıqların onarıp suvga salıp, suvnu ağımı bulan barıp Dilbarnı süyegin tabalar, süyekni çıkarıp, Terik yagaga salalar. "Balıkçılar hemen Terik kıyısına koşarlar; kayıklarını hazırlayıp suya indirip, suyun akış yönünde gidip, Dubar'ın cesedini bulurlar." (TDTEA, Aİ, 3).

alda-m: aldatma, iğfal (etme). (TLG: 970).

bağ-(ı)m: bakım, bakma, hizmet. (TLG: 970).

böl-(ü)m: bölme. (TLG: 970).

qayt-(ı)m: dönme, dönüş. (TLG: 970).

2) İşin, uğraşın sonucundan soyut isim türetir.

alda-m: düzen, dolap, hile. (TLG: 970).

bil-(i)m: bilgi; tahsil; eğitim; bilim. (TLG: 970).

gel-(i)m: gelir. (TLG: 970).

sen şoğar köp māl ber köp gelim yaz dep vazır aytğan. "Sen buna çok mal ver, çok kazanç yaz, demiş. Vezir." (GB, 130.1).

qıdır-(ı)m: gezmeyi seven, çok gezen. (KTS: 259).

- Siz adasganmusuz, saytanh bolganmusuz, qıdırım sayak, kark ayaklar? - dep, Kartabay olam toktatip koya. "- Siz aklınızı mı yitirdiniz, tembel aylaklar - diye Kartabay onları azarlamış." (DKM: 138).

qur-(u)m: teşkilât, kurum; duman kurumu. (TLG: 970).

Ara tamga yabuşdurulgan qumuq peçni qızıl kerpiçleri çüyreçüyre aylangan, qara qurumga boyalğan. "Ara duvara yapıştırılan Kumuk

sobasının kızıl tuğlaları ters dönmüş, kara kuruma boyanmış.” (TDTEA, BA, 8).

tüş-(ü)m: ürün, mahsül; kâr, gelir. (TLG: 970).

3)Ölçü ismi türetir.

bayla-m: demet, tutam, bağ. (TLG: 970).

çaqır-(ı)m verst (1,06 km. 'ye eşit uzunluk ölçüsü). (TLG: 970).

tiz-(i)m: sıra, dizi. (TLG: 970).

yar-(ı)m: yarım, yarı, buçuk. (TLG: 970).

Yaxşı neget –yarım devlet. “İyi niyet, yarım devlet.” (KTA: 244).

3.1.2.2.18. -mA

Asıl fonksiyonu iş isimleri türetmek olan ek, kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler de yapmıştır. Eski Türkçede yaygın olarak kullanılmayan bu ek, Kumuk Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Ek Türkçenin bütün dönemlerinde büyük ve küçük ünlü uyumuna uymuştur.

-mA ekinin Kumuk Türkçesindeki fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1)İş ismi yapar.

ayt-ma: söyleme. (GB: 48).

Aytmağa sözüüm köp, tek sakalım yok. “Söylemeye sözüm çok, ama sakalım yok.” (KAD: 71).

Qızlar, yaman xabarnı aytma da yaxşı tügüldür dep, özler de aytmay toqtagan. ” Kızlar kötü haberi söylemek de iyi değildir diye kendileri de söylememişler.” (TDTEA, Aİ, 2).

Sen meni gerti süymey ekensen dep sağa men aytmaga tiyişli edim, tügülmü?

“Senin beni sevmediğini söylesem yalan olmaz, değil mi?” (TDTEA, AS, 6).

Biz onu görme de görmeybiz dep aytma yaray: üydegiler xozgalgınça gete, yatgan sofi gele. “Biz onu görmüyoruz bile desek yeridir: evdekiler hareketlenirken gider, yattkıtan sonra gelir.” (TDTEA, KA, 4).

bar-ma: *Atam-anam avlaq işge barmaga algasap görüne.* “Annem babam tarlaya gitmek için acele ediyor.” (TDTEA, BA, 2).

bas-ma: basma, baskı. (TLG: 970).

ber-me: verme. (GB: 48).

onu yelden, yafuurdan qarqaram bulan yaqlayman, sanlarımnda heç issiv değen zat qalğan busa, sonu da oğar berme qabulman. “onu rüzgârdan, yağmurdan vücudumla koruyorum, vücudumda ısı namına bir şey kalmışsa onu da ona vermeye razıyım.” (TDTEA, HD, 8).

Biz de avliyabız xari, sonu aldına yaşnı bermege yarayım! “Biz de aptalız yahu, onun eline çocuk verilir mi!” (TDTEA, MH, 4).

gel-me: gelme. (GB: 48).

Onu men artda anladım - meni görmeğe adamlar gelme başlaganda. “Bunu ben sonradan anladım, insanlar beni ziyarete gelmeye başlayınca.” (TDTEA, AH, 4).

gez-me: gezinme, gezme. (TLG: 970).

kömek etme: yardım, yardım etme.

- Külbaynı yağına baraman. Oğar bir balah bolğanğa oşay, kömek etme gerek, -der Batır. ”– Külbay’ın yanına gidiyorum. Ona kötü bir şeyler olmuş gibi, yardım etmem gerek, - demiş Batır.” (DKM: 10).

xap-ma: ısırmak. *Bir xapğan bulan it de toymas, birdağı xapma yesi de qoymas.* ”Bir ısırmakla it de doymaz, bir daha ısırmaya sahibi de bırakmaz.”(KTA: 88).

yıla-ma: ağlama, aylayış. *özü köp yılama da yılap aytdı meni anam meni esgermey erge de bargan dağı meni esgermege gişim de.* “Çok ağlayarak: “Benim anam beni hatırlamıyor, kocaya da varmış, beni hatırlayacak başka kimsem de.” (GB, 140.6).

2) Bir hareket sonucunda ortaya çıkan durum, nitelik ismi ve soyut isim yapar.

aylan-ma: girdap; daire; çember; dolambaçlı; geçit. (TLG: 970).

Sonu baganası bulan dejurstvosu yoq günler barıp, özüne de ariv söylep, maşinge de usanıp aylanmaymısan, - dep Arazi toğuşdu. “Onun

bahanesiyle nöbeti olmayan günlerde gidip, kendisiyle güzelce konuşup, arabaya da sevgini belli edip dolaşmıyor musun, - diye İrazi takıldı.” (TDTEA, AU, 3).

Meni yimik gezep aylanma gücü çatmay. “Benim gibi gezip dolaşmaya gücü yetmiyor.” (TDTEA, MA, 14).

bur-ma: kıvrık, kıvrıcık. (TLG: 970).

öl-me: ölüm, ölme. *ölme yuvuq bolganda üyde yalnız Hacı qalıp, özgeler barı da çıqgannı tilegen.* “Ölüm vakti yaklaşınca odada yalnız Hacı'nın kalıp diğerlerinin çıkmasını istemiş.” (TDTEA, MSY, 9).

qoş-ma: birleşik; katışık, melez. (TLG: 970).

quyul-ma: girdap, burgaç. (TLG: 970).

3)Aygıt, eşya, nesne ve yemek isimleri yapar.

çaç-ma: saçma (tüfekte). (TLG: 970).

çal-ma: sarık. (KTS: 96).

Çalmağa qarama, çalğanğa qara. ”Sarığa bakma, sarana bak.” (KTA: 96).

çalma çalmağ cum ‘a gün artık sünnet payhammar aytğan. ”sarık sarmak cuma günü daha iyi sünnettir. Hz. peygamber söylemiş.” (GB, 20.11).

dol-ma: dolma (yemek). (TLG: 970).

sür-me: sürme, rastık. (TLG: 970).

yar-ma: yarma; bulgur. (TLG: 970).

Solara acay, bizin uçu itti xıncallarımız bulan, semiz yüreklerin yarmağa gerekbiz. “Onların ana, bizim ucu sivri hançerlerimizle semiz yüreklerini yarmamız gerek.” (TDTEA, AH, 9).

yaz-ma: yazma, el yazması. (TLG: 970).

4) Hastalık ismi yapar.

çartla-ma: çıban. (TLG: 970).

kökle-me: çıban. (TLG: 970).

göbür-me: deride sulu kabarcık, deride sıvı kesecik. (TLG: 970).

güydür-me: abse, çıban. (TLG: 970).

3.1.2.2.19. -mAç

Fiillere -maç, -meç şeklinde eklenen bu ek işlek değildir. Daha çok alet, eşya ve nesne ismi türetir (Pekacar, 2007: 970).

-mAç ekinin Kumuk Türkçesindeki örnekleri şunlardır:

qıs-maç: mengene, pres, cendere. (TLG: 970).

tüy-meç: halka şeklinde olan iç yağı. (TLG: 970).

uw-maç: uwmaç şorpa “duru çorba”. (TLG: 970).

yır-maç: sökük, delik. (TLG: 970).

3.1.2.2.20. -mAk

Türkçenin en eski dönemlerinden bu yana işlek bir şekilde kullanılan bu ek, fiillere eklenerek hareket isimleri oluşturur. Asıl işlevi hareket ismi yapmak olan bu ek, bazen kalıplaşarak kalıcı isimler de türetebilir.

-mAk ekinin Kumuk Türkçesindeki fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) Fiillerden hareket ismi yapar.

açıq-maq: acıkmak. (TLG: 970).

ges-mek: kesmek. *Yol gesmek demek talamaga çıqmaq demek bola edi.* “Yol kesmek demek, yağmaya çıkmak demektir.” (TDTEA, AH, 18).

kirin-mağ: yıkanmak, banyo yapmak; gusül abdesti almak. *Barsa kuvalaylar sonğ çarhı nas bolmaqdan kirinmağlıq gelip şo gişini qolundan tutup getirip meni yanımda olturtdu.* “Geline onu kovuyorlar. Sonra bedenini kirlerinden arındıran gusül abdesti gelip o kişiyi elinden tutup, getirip benim yanıma oturttu.” (GB, 11.7).

kutğar-maq: kurtarmak. *kutğarmağa da cennetge şolanı giyirmege de göz yumup açmaq kadar zamanda bolur.* “Kurtarması ve onları cennete koyması göz açıp kapayacak zamanda olur.” (GB, 76.9).

qutul-mağ: kurtulmak. *Biz enni dünyada neçik yaşarbiz? Atabızğa ne bet bulan görünerbiz? Yok yok, bu yaşdan ne etip de **qutulmağa** tarıkbız.* ” Biz şimdi dünyada niçin yaşıyoruz? Babamıza hangi yüzle görüneceğiz? Yok, yok bu gençten ne yapıp yapıp kurtulmak zorundayız.” (DKM: 144).

min-mek: binmek. (TLG: 970).

*Yelkesine **minmek**.* “Birinin dalına binmek, zulüm etmek” (KTD: 116).

ölçe-mek: ölçmek. (TLG: 970).

qara-maq: bakmak. (TLG: 970).

qorq-maq: korkmak. *Qaburlar, qaygı, **qorqmaqlıq**, yılamaq yaxşdıgma yorala.* “Mezarlar, kaygı, korku, ağlamak iyiye yorulur.” (TDTEA, MA, 15).

süy-mek: sevmek; istemek. (TLG: 970).

tınla-maq: Dinlemek. *Özgeleni laqırına **tınlamaq**, özüüm söylemek çi qaydagı zatsız!* “Nerede görülmüş başkalarının konuşmalarını dinlemek veya cevap vermek.” (TDTEA, MSY, 9).

yap-maq: kapatmak. (TLG: 970).

yaşa-maq: yaşamak. ***Yaşamaq** uçun aşamalı, aşamaq uçunyaşamalı tügöl.* “Yaşamak için yemeli, yemek için yaşamalı değil.” (KTA: 238).

yet-mek: ermek, ulaşmak. *Muradına **yetmek** uçun Sapar yoldaşdan dualar da oxup, Aligışı yolga tüşgen.* “Muradına ermek için Sapar Yoldaş'tan dualar da okuyup Aligışı yola çıktı.” (TDTEA, YG, 2).

yıla-maq: ağlamak. *Qaburlar, qaygı, qorqmaqlıq, **yılamaq** yaxşdıgma yorala.* “Mezarlar, kaygı, korku, ağlamak iyiye yorulur.” (TDTEA, MA, 15).

yalq-maq: sıkılmak, bunalmak; usanmak. *Aldın de ende, har zaman tügöl, bir vaqtilerde **yalqmaqlıq** ne ekenni de bilmey turdu.* “Eskiden olup da her zaman değil, arada bir sıkıntı nedir bilmediği zamanlar da oluyordu.” (TDTEA, MH, 2).

yoluq-maq: rastlamak. *Laylaga yoluqmaq üçün, yoluqganda söylemek üçün nece türlü plan quraman.* “Leyla 'ya rastlamak ve rastladığımda konuşmak için kaç türlü plan kuruyordum.” (TDTEA, AU, 1).

2) Kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler yapar.

as-maq: asmak, idam etmek; darağacı. *Ariden politsiyalar - acemler asmaqnı qurşap alıp toqtagan.* “Öteden polisler, acemler darağacını kuşatmış bekliyorlar.” (TDTEA, Aİ, 1).

bat-maq: yapışkan çamur; bataklık. (TLG: 970).

il-mek: düğüm, ilmek, ilmik. (TLG: 970).

qar-maq: çengel, kopça; olta. (TLG: 970).

tar-maq: kol, brans, alan. (TLG: 970).

İnanıgız, munda yalğan yoq, şo tarmaqdagi pahmum hali de sönmegen.
“İnanın, bunda yalan yok, bu sahadaki yeteneğimi hâlâ yitirmedim.”
(TDTEA, BA, 3).

Gelgen soqmagıbızın tabip bolarday hal yoq edi: özekni eki de betinden tarmaq-tarmaq bulğanç suvlar aga edi. “Aşağı indiğimiz patika bulunacak gibi değildi: derenin iki yanından kol kol bulanık sular akıyordu.” (TDTEA, HD, 7).

3.1.2.2.21. -mUq

İşlek kullanılamayan bu ekin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri vardır (Pekacar, 2007: 970).

bula-muq: un çorbası. (TLG: 970).

Zamanı gelgende, bulamuqğa tiş sınar. “Zamanı gelince un çorbasıyla da dış kırılır.” (KTA: 256).

burşu-muq: geceleyin koyun, at vb. sürüsü yerleştirilen açık alan. (TLG: 970).

qara-muq: toprakta açılma, ark (sulama için). (TLG: 970).

3.1.2.2.22. -(I)n

Kumuk Türkçesinde fiilden isim yapan işlek eklerden biridir. Ünlüyle biten fiillere doğrudan, ünsüzle biten fiillere yardımcı ünlü alarak eklenir.

Ekin Kumuk Türkçesindeki örnekleri şunlardır:

bora-n: tipi, kar fırtınası. (TLG: 970).

Eki ögüzüm aranda, ne qaygım bar boranda degenley paraxat qışlay edik. İki öküzüm ahırda, ne kaygım var fırtınada?” dedikleri gibi kışı geçirirdik.” (TDTEA, BA, 7).

bur-(u)n: burun.

burun teşikler. ”burun delikleri.” (KTS: 84).

burnunġ da qorqmay turup bolman bu dengnġizleni içinde dep. ”gagandan da korkarım demiş, anka: başka ne yapalım.” (GB, 112.16).

Güzgüge köp qarağan bulan, qıyır burun tüz bolmas. ”Aynaya çok bakmakla eğri burun düzelmez.” (KTA: 126).

buw-(u)n: afsal, eklem; hece. (TLG: 970).

cıy-(ı)n: toplantı. (TLG: 970).

Ullu cıyınını eteginde olтурğunça, giççi cıyınını töründe olтур. “Büyük toplantının kenarında oturmaktansa küçük toplantının başında otur.” (KTA: 218).

Cıyın cinler bulan qıyın. “Toplantı, cinlerle zor.” (KTA: 95).

er-(i)n: dudak.

ernin-burnun çüyürmek. ”surat asmak (veya ekşitmek), yüzünü buruşturmak.” (KTS: 122).

til yaman zat bolmaq uçun şoğar eki qapu etgen tişler de erinler de. ”dil, kötü bir şey olduğu için ona iki kapı yapılmış dişler ve dudaklar.” (GB, 23.13).

Bizin tişibiz tutmağannı, xalqnı erni tutmay. ”Bizim dişimizin tutmadığını (geçmediğini) halkın dudağı tutmuyor (yani bizim saklayamadığımız sözü halk hiç saklamıyor).” (KTA: 89).

gel-(i)n: gelin. (TLG: 970).

*Ḳabūl etip cennetdegi 'oṣmānnı üyüne **gelin** gele.* “Kabul etti. Osman'ın cennetteki evine gelin geliyor.” (GB, 37.1).

*-Cahbatnı **gelini** Mar'yam qıynala,- dedi bu, va uyala turup: - Yaşga, - dep qoşdu.* “Cahbat'ın gelini Meryem hastalanmış, dedi bu ve utanarak: -Doğum yapacak, diye ekledi.” (TDTEA, KA, 4).

*Aygazi -Masxarasız, kimniki süyse bolgay edi, erten cavabın **gelinin** berir.* “Aygazi - Şaka yapmıyorum, kimin olursa olsun, sabah cevabını verir gelinin.” (TDTEA, AS, 7).

oy-(u)n: oyun; hile, aldatma, hilekârlık. (TLG: 970).

***Oyunumnu** uşata!* “Oyunumu beğenir!” (TDTEA, AH, 2).

qıy-(ı)n: zor, güç, çetin.

***qıyın** tapşuruw.* ”zor ödev, zor vazife.” (KTS: 263).

*hikmatı sebebi iblisge **kıyın** etmek 'āzābnı artıq etmek uçundur.* ”hikmeti, sebebi iblise sıkıntı vermek, onun azabını artırmak içindir.” (GB, 32.9).

*Qızğançını malın **qıyinsız** aşar.* ”Açgözün malını emeksiz (hazıryiyici) yer.” (KTA: 179).

*Şamsuqumarru, Apaybiykerü bu **qıyınlı** gününde olaga canı avruy, ortaqqılıq ete.* “Şamsuqumar'ın, Apaybiyke'nin bu zor gününde onlara canları yanar, acılarına ortak olurlar.” (TDTEA, Aİ, 3).

quw-(u)n: tehlike işareti, tehlike; panik. (TLG: 970).

sar-(ı)n: şarkı; türkü; mani. (TLG: 970).

***Sarın** sapsız da manalı.* “Mani sapsız da manalı.” (KTA: 191).

saw-(u)n: sağmılık hayvan; sağma, sağım. (TLG: 970).

tüt-(ü)n: duman. (TLG: 970).

*Anlap bolmay köpler **tütünsüz** güygen.* “Anlayamadan çokları dumansız yanmış.” (TDTEA, AH, 4).

*Onu avzundan çiqgan **tütün** gömmek şişaday taza havada sargılt bulut gesek yimik köp zaman sarqa, son asta bulan yayıllıp havaga sinip yeqbola.*

“Onun ağzından çıkan duman, masmavi, cam gibi temiz havada sarımtırak bulut parçacığı gibi uzun zaman süzülüyor, sonra yavaşça dağılarak havaya karışıp yok oluyor.” (TDTEA, HD, 2).

tüy-(ü)n: düğüm. (TLG: 970).

uz-(u)n: *On yağın ulla padiozavodnu binası, abzarın begetgen baruları, sol yagmda yanur suvlar oya turup teren tatavul etip qoygan **uzun** qaqa yelegenge göre, o yolda dağı ari beri ayrılma imkanlıq yoq.* “Sağ tarafta büyük Padiozavod binası, avlunun berkitilmiş parmaklıkları, sol tarafta yağmur sularının oyarak derin bir kanal hâline getirdiği uzun uçurum bulunduğu göre, o yoldan da öteye beriye ayrılmaya imkân yok” (TDTEA, MA, 9).

yal-(ı)n: *Ajdaha buğar **yalın** yibergen, tek Batır yalından da korkmağan.* “Ejderha ona ateş, püskürtmüş, ama Batır ateşten de korkmamış.” (DKM: 24).

yaş-(ı)n: yıldırım; şimşek. (TLG: 970).

yay-(ı)n: yayın balığı. (TLG: 970).

yaw-(u)n: yağmur. (TLG: 970).

3.1.2.2.23. -(I)nql

İşlek olmayan bu ekin -(ı)nqı, -(i)nki, -(u)nqu, - (ü)nkü olmak üzere dört şekli vardır. Bazı vasıf isimlerinde görülür (Pekacar, 2007: 971).

aw-(u)nqu: eğik, meyilli, yanayatık. (TLG: 971).

*arba oñ yağqa **awunqu** bolğan.* “Araba sağ tarafa yatmış. (veya meyillenmiş.)” (KTS: 49).

büldür-(ü)nkü: belirsizce, belli belirsiz. (TLG: 970).

göter-(i)nki: yüksek, yüce, ulvi. (TLG: 970).

*Men tavuşumnu **göterinki** etdim, güçlü silldim.* “Ben sesimi yükselttim, kuvvetlice sarstım.” (TDTEA, KA, 4).

sal-(ı)nqı: sarkık. (TLG: 970).

3.1.2.2.24. -(İ)ş

Kumuk Türkçesinde işlek eklerden biridir. Ünsüzle biten fiil köklerine ünlü uyumuna göre yardımcı ünlüyle eklenir. Genellikle fiil ismi yapan bu ek, kalıplaşarak kalıcı isimler de türetebilir (Pekacar, 2007: 971).

Kumuk Türkçesinde bu ekin fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1)Fiil ismi türetir.

al-(ı)ş: alış, alma. (TLG: 971).

çığ-(ı)ş: çıkış, çıkma. (TLG: 971).

gel-(i)ş: geliş. (TLG: 971).

yazıl-(ı)ş: yazılış, yazılma. (TLG: 971).

yürü-ş: yürüyüş, yürüme. (TLG: 971).

Yürüşün yol bilsin, turuşun qol bilsin. “Yürüyüşünü yol bilsin, duruşunu el bilsin.” (KTA: 255).

2) Kalıplaşma yollu fiille ilgili çeşitli kalıcı isimler yapar.

al-(ı)ş-ber-(i)ş: alış veriş. (TLG: 971).

arala-ş: melez, katışık. (TLG: 971).

aytıl-(ı)ş: telâffuz. (TLG: 971).

beril-(i)ş: yayın. (tv, radyo). (TLG: 971).

güntuw-(u)ş: doğu. (TLG: 971).

rızkı talab etip güntuvuşğa günbatışğa yetginçe bardım. “Rızık talep edip doğudan batıya kadar gittim.” (GB, 59.11).

oyna-ş: sevgili. **oynaş tutmaq:** sevgili edinmek (KTS: 219).

qarğ-(ı)ş: kargış, beddua. (TLG: 971).

Yersiz qarğış yetişmes. (yerin tabar.) “Yersiz beddua erişmez. (yani haksız beddua, isabet etmez.) (yerini bulur-söyleyene döner.)” (KTA: 248).

qayğır-(ı)ş: taziye. (TLG: 971).

qurul-(u)ş: inşaat; düzen, rejim. (TLG: 971).

tanı-ş: tanış, tanıdık. (TLG: 971).

ur-(u)ş: savaş; kavga. (TLG: 971).

Gemede gемеçi bulan uruşma. “Gemide gemici ile kavga etme.” (KTA: 120).

Atasını qattı uruşuvun alğınca, meni yımışaq sözlerimni alsın dep, bugar aytdım. “Babasının azarını işitmeden önce benim yumuşak sözlerimi dinlesin diye buna söyledim.” (TDTEA, AH, 9).

yem-(i)ş: yemiş, meyve. *Munda ol bavnu görge, üynü yağında busa yayılğan ullu hali, halini üstünde türlü-türlü aşlar, yemişler bolğan.* “Orada o bağı görmüş, evin yanında ise serili büyük bir halı ve halının üstünde türlü türlü yiyecekler, yemişler görmüş.” (DKM: 20).

3.1.2.2.25. -(X)t

Yalnızca *umut* “umut, ümit” kelimesinde görülür.

um-(u)t: *Allāhnı rahmatından umut da üzme etge gunahı esine.* “Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez, işlediği günah aklına.” (GB, 65.3).

Umutları çort kırılmak. “Muradına erememek, isteğine kavuşamamak” (KTD: 116).

Etine umut etip, şorpasından da quru qalğan. “Et umup çorbasından da mahrum kalmış.” (KTA: 117).

Yuvurt tögülse yuğu qalar, ayran tögülse nesi qalar? “Yoğurt dökülürse artığı kalır, ayran dökülürse nesi kalır?” (KTA: 254).

3.1.2.2.26. -(I)w

Bu ek, Türkiye Türkçesindeki /-mA/ ekinin görevlerini üstlenmiştir. Kumuk Türkçesinde de /-mA/ eki vardır, ancak çoğunlukla kalıcı isim türetmiştir. Bu eki Kumuk Türkçesinin iş ismi yapan eki olarak tanımlamak doğru olacaktır.

Merhan ekin; mastar eklerinden biri olarak da isimlendirilebileceğini, fiillerden hareket ismi türetmenin yanı sıra bağımsız anlamlı sözcükler de türettiğini söyler ve şu örnekleri verir: *aşavun* “yemek yemesini”, *talav* “rastlama”, *qorquvnu* “korkunun” vb. (2008: 48).

Ekin Kumuk Türkçesindeki fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1)Fillerden iş ismi türetir.

abdıra-w: şaşkınlık, şaşırma. (TLG: 971).

aç-ıw: açma, açış. (TLG: 971).

añla-w: anlama, kavrama. (TLG: 971).

awru-w: hastalık. *Bayar avruvdan avruğanğa bağımcı netsin.* “Bayar hastalığından hastalanana bakan kişi ne yapsın.” (KAD: 81).

sonğ ölü avruvdan avruğan zamanda eki gişini getirip yalçı tutğan. “Ölüm hastalığına yakalanınca iki ikişiyi getirip ücretli işçi tutmuş.” (GB, 68.14).

betle-w: başa kakma; ayıplama. (TLG: 971).

boya-w: boyama. (TLG: 971).

sayla-w: seçme, oy verme. (TLG: 971).

yıla-w: ağlama, ağlayış. (TLG: 971).

Bir yanından ulanma talçıqan, bir yanından adam tapmay yılavnu tamagina tıgılıp aylanagan anaga xonşusu Sepixan yoluğa. “Bir yandan oğluna üzülüyor, bir yandan da adam bulamıyor ağlayışı boğazına takılıp dolanırken anneyle komşusu Sepihan karşılaşır.” (TDTEA, AU, 7).

yoluğ-uw (< yoluq-uw) karşılaşma, görüşme. (TLG: 971).

2) Kalıcı soyut isim ve fiilin hareketini gösteren isim yapar.

aç-uw: öfke, hiddet, gazap, hınç, kızgınlık.

açuwun çığarmaq. ”kızdırmak, öfkelendirmek, hiddetlendirmek, çıldırtmak.” (KTS: 24).

açuw ne bolur. ”acı nedir ?” (GB, 32.12).

Cahilni açuwu sözünde bolur. ”Cahilin öfkesi sözünde olur.” (KTA: 94).

añla-w: bilinç, şuur; idrak. (TLG: 971).

-*Xapmay, doslar bola,- dedim men, şo yaqdan artıq **anlavum** bar yimik.* ”-
kırmıyor, dost oluyorlar, dedim ben, bu konuda çok bilgim varmış gibi.”
(TDTEA, HD, 6).

awru-w: hastalık, illet, maraz.

*yel **awruw**.* ”romatizma.” (KTS: 48).

*sonġ ölü **avruvdan** avruġan zamanda eki gişini getirip yalçı tutġan.* ”ölüm
hastalığına yakalanınca iki ikişiyi getirip ücretli işçi tutmuş.” (GB, 68.14).

*Qulaq sañırav— yartı avruv, yürek sañırav gerti **avruv**.* ”Kulak sağırılığı yarı hastalık,
yürek sağırılığı gerçek hastalık.” (KTA: 185).

aya-w: merhamet. (TLG: 971).

ķorku-w: korku. *Şaharnı barularını üstüne daġı da köp ķaravullar salmaķnı buyurġan
soñ da, **ķorkuvnu** gücünden şo geçe kirpik ķaķmay çıġa.* “Hemen şehir
surlarının üstündeki nöbetçi sayısının arttırılmasını emretmiş. Buna rağmen
korkusundan bütün gece göz kırpmadan sabahı etmiş.” (DKM: 158).

*Kara **ķorkuvlar** bermek.* “Çok korkutmak”. (KTD: 114).

sana-w: sayı, adet. (TLG: 971).

*Sonu bilsen, şo xasapda har gün qırılğan xalqñı **sanavun** da bilip
bolarsan.* “Bunu bilersen, o mezbahada her gün kınlan insan sayısını da
bilebilirsin.” (TDTEA, AH, 10).

sına-w: sınav, test; deney, tecrübe. (TLG: 971).

siri-w: sürü.

*turna **siriw**.* ”turna sürüsü.” (KTS: 297).

***sirivden** bir koynu tutġan sonġ koyçu gelip çıġarıp alġan.* ”sürüden bir koyunu
tutmuş. Sonra çoban gelip koyunu kurtarmış.” (GB, 54.15).

*Batġan qozu **sirivnü** batdırır.* ”Batan kuzu sürüyü batırır.” (KTA: 79).

tala-w: yağma, talan, çapul. (TLG: 971).

terge-w: dikkat. *Balıq terenni (süyer), adam **tergevnü** süyer.* “Balık derini, insan
dikkati sever.” (KTA: 75).

yaşa-w: yaşam, hayat. *Esgiv bolup qalmaqıma, qaygılı yetim yaşavga tolu axır salınganga, men endi gertiley de biyke bolup bitgenime tolu küyde inamlıq geldi.* “Esikiyip kalmayacağıma, dertli yetim hayatıma tam bir son verildiğine, ben şimdi gerçekten de hanımefendi olduğuma tambir inanç geldi...” (TDTEA, MA, 6).

Bir-bir cahiller busa yanı yaşavnu tatıvun tabip turaganda geteler -değen oy yüre in talpındıra edi. “Bazı gençler ise yeni yeni hayatın tadını almaya başlamışken gidiyorlar gibi düşünceler canını sıkıyordu.” (TDTEA, MSY, 13).

yora-w: tahmin, zan; dilek. (TLG: 971).

3)Kalıcı somut isim yapar.

boya-w: boya. (TLG: 971).

çığ-ıw: şiş, tümör, çıban. (TLG: 971).

sal-ıw: düğünde davetliler tarafından verilen para hediyesi. (TLG: 971).

tala-w: kötü tabiatlı tümör. (TLG: 971).

4)Yer ismi türetir.

oy-ıw: oyuntu, çukur. (TLG: 971).

tarla-w: tarla. (TLG: 971).

Böşüğü-m-nem bulan meni de alıp, ata-anam eki at arbabızın Aqtaş özenin yagasındaki arpa tarlavubuzga bagıp haydadılar. “Beşiğimle falan beni de alıp annemle babam iki atlı arabamızı Aktaş ırmağının kenarındaki arpa tarlamıza doğru sürdüler.” (TDTEA, BA, 3).

yat-ıw: yatma yeri, ocağın yatmağa yarar çıkıntısı. (TLG: 971).

yayla-w: yayla. (TLG: 971).

3.1.2.2.27. -wUç

Düz ünlülü biçimi olmayan ekin -wuç, -wüç olmak üzere iki şekli vardır. Yaygın kullanılan bir ektir (Pekacar, 2007: 917).

Ekin Kumuk Türkçesinde fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1) Fiillere eklenerek alet ve eşya isimleri türetir.

bulğa-wuç: kürekçik. (TLG: 971).

küyle-wüç: gübre. (TLG: 971).

pusa-wuç: avcı, pusucu. *Biraz zamanga **pusavuçlar** busagan küyünde dört de yaqga qulaq saldı.* “Bir müddet avcıların pusuya yatmaları gibi dört bir tarafa kulak verdiler.” (TDTEA, MA, 9).

sebi-wüç: püskürgeç. (TLG: 971).

tırna-wuç: tırmık; tarak. (TLG: 971).

tüyre-wüç: toplu iğne. (TLG: 971).

2) Fiillere eklenerek insana ait alışkanlıkları, karakter, huy belirten isim ve nitelik isimleri türetir.

oyna-wuç: oyun düşkünü. (TLG: 971).

terge-wüç: eli sıkı. *Eri **tergevüç** bolsa, qatunu urlavuç bolur.* “Kocası(nın eli) sıkı olursa, karısı hırsız olur.” (KTA: 112).

urla-wuç: hırsız. (TLG: 971).

*Eri tergevüç bolsa, qatunu **urlavuç** bolur.* “Kocası(nın eli) sıkı olursa, karısı hırsız olur.” (KTA: 112).

yıla-wuç: sulu göz, çok ağlayan. (TLG: 971).

3) Fiillere eklenerek gramer terimleri türetir.

bayla-wuç: bağlaç. (TLG: 971).

belgile-wüç: niteleyici, belirleyici. (TLG: 971).

3.1.2.2.28. -wUk

İşlek olmayan bu ek, iki şekillidir: -wuq, wük. Eklendiği fiillerden çeşitli isimler türetir.

çaçıra-wuq: Damla, serpinti. (TLG: 971).

çertle-wük: sındık. (TLG: 971).

Harisi çertlevük çaqı burçaq xamxarti yapıraqlanı gülleler yimik teşip-teşip çığa başladı. “Her biri fındık kadar iri dolu taneleri, dulavratotu yapraklarını mermi gibi delik deşik etmeye başladı.” (TDTEA, HD, 7).

çırma-wug: sarmaşık. (TLG: 971).

sızla-wug: çıban. (TLG: 971).

yañıra-wug: yüksek ve tiz, çınlayan (ses). (TLG: 971).

3.1.2.2.29. -wUr

İşlek olmayan bu ekin -wur, -wür olmak üzere iki şekli vardır. Eklendiği fiilllerden çeşitli isimler türetir.

bulğa-wur: karışıklık, düzensizlik. (TLG: 971).

tala-wur: çapul, yağma, soygun. (TLG: 971).

O zaman *talavurga* çıqgan, artında miri atlısı da bulan Abdurşid 'i sayev dep bir mıçıgışlı bar edi. “O zaman talana çıkan, arkasında bin atlısıyla Abduraşid İsayev adında bir Çeçen vardı.” (TDTEA, AH, 18).

Haplay değende de haplay çı, bir de başga tügül abzarga talavur rüşgenden. “Havlama öyle böyle değil, sanki avluya baskın yapılmış gibiydi.” (TDTEA, KA, 4).

3.1.3. Birleşik İsimler

Birleşik isimler, en az iki kelimenin öz anlamı dışına çıkmasıyla ya da öz anlamını korumasıyla birleşen; yeni bir varlığa, kavrama, nesneye karşılık gelen kelimelerdir. Yeni anlam kazanan bu kelimeler, tek bir kelimeymiş gibi değerlendirilirler.

Çalışmamızda, birleşik isimlerden sıfat ve zarf işlevinde olanlar da ayrı tutulmamış; tek kelime durumunda olmaları göz önünde bulundurularak çeşitli kelime gruplarından oluşan birleşik kelimeler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu bölümde önce dil bilimcilerin birleşik isimler hakkındaki görüşlerine değinilecek daha sonra birleşik isimler konusu ele alınacaktır.

Ergin, birleşik isimler hakkında şu görüşleri bildirir: “Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye

beraber ad olmak için doğrudan doğruya, eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar. Birleşik isimler Türkçede hep has isimlerdir. Bazı yer adları ile ikili üçlü bütün şahıs adları Türkçenin Birleşik isimlerini teşkil ederler: “Afyon Karahisar, Mehmet Kaplan, Ahmet Hamdi Tanpınar, ...” Tanıklamalarda görüldüğü gibi Ergin, özel isimlerden oluşturulan birleşik isimlerin birleşik kelime şekline büründüğünü ayrıca cins isimlerden birleşik isim üretmenin Türkçede imkânsız gibi görüldüğünü; birleşik ismin Türkçede sadece özel isimlerden yapılabileceğini belirtir.

Ergin, birleşik kelime ile birleşik ismi ayırmamız gerektiğini söyleyerek birleşik kelime için; herhangi bir kelime grubunun kelimelerinin tek bir kelime gibi birleşmesiyle ortaya çıkabileceği gibi, birleşmiş bir birleşik isim olabileceği gibi ya da birleşmiş bir isim tamlaması, sıfat grubu, ünvan grubu gibi kelime grupları da olabilir diyerek: hanımeli, ballıbaba, sivrisinek, ayakkabı, yüzbaşı, ... bugün, pisboğaz, ... Haydarpaşa, Büyükkada, Çukurova, örneklerini vermiştir. (2013: 385-386).

Banguoğlu, “Birleşik İsim Tabanları” başlığı altında birleşik isimleri: “1. Adtakımı, 2. Sıfattakımı, 3. Zarf öbeği, 4. Takı öbeği, 5. Çekim öbeği, 6. Bağlam öbeği” olarak ele alır. Banguoğlu bu başlıklardan yola çıkarak; dilimizde en çok birleşik isim üreten kalıbın belirsiz isim tamlaması olduğunu, sıfat tamlaması şeklinde de birçok birleşik isim bulunduğunu, zarf öbeği biçiminde olanların sıfatlara, bazen de zarflara gelmiş zarfların anlamca kaynaşmalarıyla oluştuğunu, takı öbeğinden oluşanların ise ekler gibi bulundukları öbekler de sabit anlamlar olarak meydana geldiğini, çekim öbeği kalıbında olanların ise yer yön halleri ve iki ismin öbekleşmesiyle oluştuğunu, bağlam öbeği kalıbında olanların ise aynı, zıt ya da ilişkili anlamda olan iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluştuğunu söyler. (1995: 297- 308).

Korkmaz ise birleştirme yoluyla kurulan sözler içinde birleşik isimlerin önemli bir yer tuttuğunu; Türkiye Türkçesinde kişi ve yer gösteren özel isimler ile cins isimlerin bir bölümünün bu yolla oluştuğunu belirterek, birleşik isimleri; “1. ad + ad, 2. ad tamlaması, 3. sıfat tamlaması, 4. öteki kelime grupları” olmak üzere dört gruba ayırır.

Korkmaz bu başlıkları şu şekilde ele alır: “A. Ad+Ad Yapısındaki Birleşik Adlar: Özel adlar oluşturan bu tür birleşik adlar, hiçbir gramer ilişkisine bağlı olmadan doğrudan doğruya şahıslara verilen iki veya daha çok addan oluşmaktadır: Abdülhak Şinasi Hisar, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, ...” “B. Ad Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar: Belirtisiz ad tamlamaları birleşik ad kurmaya pek elverişli

olan gramer kalıplarıdır. Birçok cins adı ile bir kısım yer adları bu yolla oluşmuştur. Yalnız yer yer, özellikle yer adlarında, birleşği oluşturan adın sonundaki iyelik ekinin eriyip kaybolduğu örnekler de vardır: Adapazarı, âdemoğlu, ... Gayrettepe(sı), şiş kebab(-bı).” “C. Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik Adlar: Türkiye Türkçesindeki somut ve soyut birleşik adların birçoğu da sıfat tamlaması kalıbındadır. Bir adın önüne getirilen bir sıfatın, eklendiği adla anlamca birleşip kaynaşarak kendisinde o niteliğin bulunduğu anlamda yeni birleşik adların oluşmasına yol açmıştır. Sıfat tamlaması kalıbı da dilimizin işlek birleştirme yollarındandır: acı badem, açık göz, akdarı, alabalık, alaca karanlık...” “Ç. Öteki Kelime Grupları ve Cümle Biçimindeki Birleşik Adlar: Bu grupta yer alan birleşik adlar; bir adla bir sıfat-filin, bir adla bir çekimli filin, iki çekimli filin, iki fil kökünün veya bir cümlenin kaynaşmasından oluşmuştur. İçlerinde özel ad olanlar da vardır: ağaçkakan, ağaçkesen, çobanaldatan...” (2017: 259-267).

Kumuk Türkçesindeki birleşik isimleri ele alırken, Korkmaz’ın birleşik isimleri ele aldığı başlıklardan faydalanarak şu şekilde gruplandırdık:

1) İsim+ İsim Yapısındaki Birleşik İsimler:

birbiri < biri + biri. “birbiri”. (GB: 319).

*Yatğan tutğan şo sâ‘at kız aylı da bolğan **birbirinden** köp süyüngen.*

“Yatmış, kalkmış. O anda kız hamile kalmış. İkisi de çok sevinmiş.” (GB, 110.5).

neçik < neçe + ök. soru zam. “nasıl, ne suretle, ne şekilde.

neçik olay da. “nasıl olsa, her halde, ne olursa olsun.” (KTS: 208).

tünegün < tün + e + gün. “Dün.” (KTS: 345).

*gelip katununa aytğan **tünegün** işlegen biyge bugün de.* “gelip karısına:”Dün çalıştığım beye bugün de çalıştım.” (GB, 117.16).

soñugün < soñ + u + gün. “cumartesi.” (KTS: 299).

*Cumagün yavsa, **soñugün** açılır; soñugün yavsa, ne gün açılır?* “Cuma günü yağsa cumartesi günü açılır, cumartesi günü yağsa ne zaman açılır?” (KTA: 95).

2) **İsim Tamlaması Kalıbındaki Birleşik İsimler:** Bu başlık altında ele aldığımız bazı birleşik isimlerin, ilk kelimesinin ya da her iki kelimesinin gerçek anlamını yitirdiğini görüyoruz.

baqayapıraq “sinir otu.” (KTS: 60).

otluqtaşı “çakmak taşı.” (KTS: 218).

Otluqtaşı— *tübek, oq-cayası— top batırlanı.* “Çakmak taşı yiğitlerin tüfeğidir; oku yayı da, topudur.” (KTA: 157).

öztöreçe “Keyfince davranan, kendi bildiğini okuyan.” (KTS: 226).

özbaşına “keyfince, keyfine göre, canının istediği gibi.”

özbaşına qalmaq. “ele avuca sığmaz olmak, söz dinlemez olmak.” (KTS: 226).

şo gişi kızgançı gişi dep yanğız özbaşına du ‘ā ete dep. “o kişi bencildir. Sadece kendisi için dua ediyor demiş.” (GB, 9.8).

yeryüzü “yeryüzü, dünya.” (GB: 442).

şūr çalganda yeryüzü tüptüz bolup qalğan uçun ne tav yok ne töbe yok. “Sur çaldığında yeryüzü dümdüz olduğu için ne dağ var ne tepe var.” (GB, 78.7).

Kumuk Türkçesinde takısız isim tamlaması bulunduğu için böyle kurulmuş birleşik isimlerde iyelik eki hiç görülmez.

balcibin “bal arısı.” (KTS: 59).

Balcibin de işlemese tişnemey. “Bal arısı da çalışmazsa yiyemez.” (KTA: 451).

buzawtiş “zool. danaburnu.” (KTS: 85).

cumagün “cuma günü.” (KTS: 93).

Cumagün günlege oşamas. “Cuma günü günlere benzemez.” (KTA: 739).

geçorta “gece yarısı.” (KTS: 132).

giyigot “bot. Geyik otu, kekik (otu).” (KTS: 138).

göktaş “göktaş, bakır sülfatı.” (KTS: 139).

göz'yaş “gözyaşı.”

göz'yaş tökmek. “Gözyaşı dökmek, ağlamak.” (KTS:144).

içgiyim “çamaşır.” (KTS: 161).

kendiraş “kenevir tohumu, kendir tohumu.”

kendiraş haliwa. “Kenevir tohumundan yapılan helva.” (KTS: 176).

müyüşbaş “ürkürük adam, merdümگیرiz adam, evinde oturmayı seven, hep evde oturan, evden çıkmaz, sokağa az çıkan.” (KTS: 204).

müyüzburun “bilgiç. Gergedan.” (KTS: 204).

onbaş “esk. Ekip başı, grup başı, posta başı (işte).” (KTS: 213).

otbaş “ocak, şömine.” (KTS: 218).

Otbaş alda oy gelir. “Ocak başında düşünce gelir.” (KTA: 156).

qarağay “diyal. Çam (ağacı).”

qarağay taqta. “Çam tahtası.” (KTS: 248).

Qarağay uzun busa da, özeği özden tügül. “Çam ağacı uzun olsa da özü özden değil.” (KTA: 168).

qızıyaş “kız çocuğu.” (KTA: 319).

On beşindeki qızıyaş —ya erde gerek, ya yerde gerek. “On beşindeki kız çocuğu ya erde gerek ya yerde gerek. (TT. aynı)” (KTA: 1570).

qozuqulaq “kuzukulağı.”

qozuqulaq şorba. “Kuzukulağı yemeği.” (KTS: 269).

sütbaqa “kara kurbağası.” (KTS: 305).

taşqabak “taş kabağı.” (KTS: 325)

tañçolpan “sabah yıldızı, Zühre, Venüs, Çulpan, Çoban Yıldızı.” (KTS: 321).

Tañçolpan— tañmı elçisi. “Tañçolpan sabahın habercisi.” (KTA, 2242).

taşkömür “taş kömürü.”

taşkömür şaxta. “Kömür ocağı, taş (veya maden) kömürü ocağı (veya madeni).” (KTS: 325).

yanbaş “yanı başı.” (KTA: 346).

Yazğan bolur yanbaşda. (KTA: 246).

yazbaş “baharın başı, bahar başları, ilkbahar, bahar başlangıcı.” (KTS: 390).

Cahillik — yazbaş, qartlıq — qara gün. “Gençlik bahar, ihtiyarlık kara gün.” (KTA: 94).

yerqaş “eyer kaşı.” (KTS: 351).

Ayrılma süygen dosunu **yerqaşın** tiler.”Ayrılmak isteyen, dostunun eyer kaşını ister.” (KTA: 398).

3) Sıfat Tamlaması Kalıbındaki Birleşik İsimler: Bu başlık altında ele aldığımız bazı birleşik isimlerin, ilk kelimesinin ya da her iki kelimesinin gerçek anlamını yitirdiğini görüyoruz.

ayazbaş “kel, dazlak (kafalı).” (KTS: 52).

Eki ayazbaş bir taraqni üstünden yabuşğan. “İki kel, bir tarak için kavga etmiş.” (KTA: 883).

Başkir “Başkurt (Rusya’da yaşayan Türk halklarından birisi).” (KTS: 64).

biraz “biraz, az.” (KTS: 75).

aşap bitmege biraz kalganda siydiğim bar dep yada özge bahana bulan. “bitirmeye az kala şıkıştım diyerek ya da başka bahaneyle.” (GB, 68.11).

birdağı “Bir daha.” (KTS: 75).

sonğ paça birdağı tabun adamlığa buyurğan yaşni bir kayık bulan eltip dengizni ortasına taşlağız dep. “Sonra kral yine bir grup adama, çocuğu bir kayıkla götürüp denizin ortasına atın diye emretmiş.” (GB, 126.13).

Bir tolğan savut birdağı tolmas. “Bir dolan silâh (veya kap) bir daha dolmaz. (KTA: 640).

böttöben “yüzükoyun.” (KTS: 81).

Özgege çoñur qazğan, özü tüşer böttöben. “Başkasına çukur kazan kendi düşer başaşağı.” (KTA: 162).

ekiyüzlü “ikiyüzlü.”

ekiyüzlü adam. “İkiyüzlü adam.” (KTS: 118).

erqardaş “erkek kardeş.” (KTA: 289).

Qaçırğa: ”Ataŋ kimdir?” — dep sorağanda: “Anamnı erqardaşı at”, — dep cavap bergen. “Katıra”Baban kimdir?”Diye sorduklarında “Anamın erkek kardeşi at.”Diye cevap vermiş.” (KTA: 166).

gönçariq “çarık (tabakalanmış yekpare deriden imal edilmiş köylü ayakkabısı). (KTS: 140).

Gönçariğın er çariq, erinmeseñ eki qayt (ekini et). “Deri çariğın er çariğı, üşünmezsən iki kere dön (veya iki yap).” (KTA: 122) .

inçebel “zarif genç kız (harf. ince bel).” (KTS: 164).

itnigün “pazartesi.” (KTS: 168).

neçaqı “kaç, ne kadar.” (KTS. 208).

Neçaqı aylandırsañ da, yaman etden yaxşı pilav bolmas. “Ne kadar uğraşsan da kötü etten iyi pilav olmaz.” (KTA: 1542).

onçaqı < o+ n + çaqı. “onca, o kadar, o kadar çok.”

yel onçaqı güçlü tügül. “rüzgar o kadar güçlü değil.” (KTS: 213).

qaraçaç “kara saç, siyah saç, kara saçlı, siyah saçlı.” (KTS: 248).

qaraquş “kartal, kara kuş.” (KTS: 249).

Qaraquş yañur yavsa balaların, buz yavsa başın ayavlar. “Kartal, yağmur yağarsa yavrularını, dolu yağarsa başını korur.” (KTA: 12).

qattigün “pazar günü.”

olar qattigün geldiler. “Onlar pazar günü geldiler.” (KTS: 254).

qayınağaç “diyal. akağaç.” (KTS: 256).

qırqayak “kırkayak.” (KTS: 261).

Qıdırma sayaq— qırqayaq. “Dolaşma aylak, kırkayak. (veya Aylak dolaşmak, kırkayağın işi).” (KTA: 176).

qırqbuwun “atkuruğu.” (KTS: 261).

qoşqaş “çatık kaş.” (KTS: 268).

sariçumçiq “kanarya.” (KTS: 288).

sasıqgözen “kokarca.” (KTS: 289).

suvserpiç “süzgeçli kova.” (KTS: 304).

Qırıyında bulağı barnı suvselpiçi boş bolur. “Yanında pınarı olanın süzgeçli kovası boş olur.” (KTA: 177).

süyrücibin “sivrisinek.” (KTS: 306).

Bilegenge süyrücibin de saz, bilmeygenge naqıra-zurnay da az. “Bilene sivrisinek de saz, bilmeyene davul zurna da az. (TT. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.)” (KTA: 83).

taxşaharlı “başkentli.” (KTS: 327).

telicibin “yaban arısı, eşek arısı.” (KTS: 329).

Telicibin bal etmes. “Eşek arısı bal yapmaz.” (KTA: 207).

teliyañur “sağanak, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur.” (KTS: 329).

Teliyañur tez toqtar. “Sağanak yağmur tez kesilir. (KTA: 207).

üycanlı “ev işlerini iyi idare eden, evine ve ailesine iyi bakan.” (KTS: 361).

yalanayaq “yalın ayak.” (KTA: 378).

Yalanayaqğa yañur bahana. “Yalın ayağa yağmur bahane.” (KTA: 229).

4) Öteki Kelime Gruplarından Oluşan Birleşik İsimler

Korkmaz (2017: 259-267), bu gruptaki birleşik adların bir ad ile bir sıfat-fiilin, bir ad ile bir çekimli fiilin, iki çekimli fiilin, iki fiil kökünün veya bir cümlelin kaynaşmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Bu bölümde, Kumuk Türkçesinde bahsedilen kelime gruplarıyla oluşan birleşik fiillerin yanı sıra, bir unsuru yabancı kökenli isim olan ya da her iki unsuru yabancı kökenli isimden oluşan birleşik isimlere de yer verilmiştir.

a) Bir adla isim-fiilden oluşan birleşik isimler

günbatış “batı.” (KTS: 146).

*rızkı ıalab etip gıntuvuşğa **günbatıuşğa** yetginçe bardım.* “Rızık talep edip doğudan batıya kadar gittim.” (GB, 59.11).

gıntuvuş “doğu.” (KTS: 147).

*rızkı ıalab etip **gıntuvuşğa** günbatıuşğa yetginçe bardım.* “Rızık talep edip doğudan batıya kadar gittim.” (GB, 59.11).

b) Her iki unsuru isim-fiil olan birleşik isimler

alış-beriş “alışveriş, ticaret.”

alış- beriş etmek. “Alış veriş yapmak.” (KTS: 31).

c) Türkçe isimle yabancı kökenli ismden oluşan birleşik isimler

alatopan “T. Ala + Ar. tufan fırtına, tufan, kasırğa, bora.

alatopanın *alamatları.* “Fırtınanın alametleri.” (KTS: 29).

aşbaz “T. aş + Far. baz esk. aşçı, ahçı.” (KTS: 45).

*nökerlerden kullardan karavaşlardan **aşbazlardan.*** “Hizmetkârları, köleleri, cariyeleri, aşçıları.” (GB, 104.16).

savsalamat “T. sav + Ar. salamat sağ salim.” (GB: 404).

*ğazavattan **savsalāmat** kaytıp gelgen dep.* “Savaştan sağ salim dönüp gelmiş diye cevap vermiş.” (GB, 37.7) .

üyahlü “(üy-ahlü) T.+Ar. aile.” (KTS: 361).

ç) Her iki unsuru da yabancı isimden oluşan birleşik isimler

Hüdhüd “Ar. Hüdhüd, çavuşkuşu, ibibik.” (GB: 362).

hüdhüd *bir gün sulāyman payhammarğa aytğan palan.* “Hüthüt bir gün Süleyman peygambere, Filan gün ben seni.” (GB, 122.11).

livāulhamd “Ar. livau'l-hamd Hz. Muhammed ümmetinin mahşer günü altında toplanacağına inanılan bayrak.” (GB: 381).

*bir süüyünç ayt dep cabrā'ıl aytar sağa cennetden **livāulhamd.*** “Bir müjde ver der. Cebrail, sana cennetten livaulhamd adlı.” (GB: 79.8).

malakulmavt “Ar. ölüm meleği bk. ‘azrā‘ıl.” (GB: 382).

gördüm meni ümmetimden bir gışini cānın almağa malakulmavt gelip.
“gördüm. Beni ümmetimden bir kişinin canını almak için ölüm meleği geldi.” (GB, 10.14).

munkarnakir “Ar. din. Münker ve Nekir, (mezarda ölüleri sorguya çektiğine inanılan iki melek ismi).” (KTS: 203).

malāyīk munkarnakīr geldi sonġ bir tavuş eşitdim meni kulum. “Münker ve Nekir geldi, sonra bir ses işittim. Benim kulum.” (GB, 52.3).

nehaq “Far. nā + Ar. Hak boşuna, boş yere, nafiye, beyhude, haksız yere, nahak yere, sebepsiz yere, kuru kuruya.”

Nehaqmiken yüregimni sesleri? “Boşuna mı acaba yüreğimin sesleri?” (KTS: 208).

şef-povar “Rus. aşçıbaşı.” (KTS: 311).

3.2. İsim Çekim Ekleri

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Türkçe morfolojisinin temel yapı taşlarından biri olan yapım ekleri ele alınmıştı. Yapım ekleri, eklendikleri kelimenin anlamını ve bazen de türünü değiştirerek kalıcı bir anlam ilişkisi kurarlar. Buna karşılık, çekim ekleri, kelimelere yalnızca geçici işlevsel anlamlar kazandırır ve bu tür bir kalıcı ilişki oluşturmazlar. Çekim ekleri hem isimlere hem de fiillere eklenebilmesiyle dilde geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Bu bölümde özellikle isim çekim eklerine odaklanılacaktır. İsim çekim ekleri, eklendikleri kelimenin temel anlamını korur; ancak kelimenin fiillerle, diğer isimlerle ya da edatlarla bağlantı kurmasını sağlar. Bu tür ekler, cümle içindeki dil bilgisel ilişkilerin düzenlenmesinde önemli bir rol oynar.

Ergin, isim işletme ekleri başlığı altında çokluk eki, iyelik ekleri, aitlik eki, hâl ekleri ve soru ekini ele almıştır. (2013: 18). Bu tezde de çekim ekleri, çokluk, iyelik, aitlik, hâl ve soru eki düzenine göre ele alınacaktır.

3.2.1. Çokluk Eki: -IAr

Çokluk eki Türkçenin bütün dönemlerinde ünlü uyumuna bağlı kalarak isimlere eklenmiştir. Çokluk ekinin asıl fonksiyonu eklendiği isme birden fazla olduğu anlamını vermektir ancak bazı durumlarda ek abartma; yaklaşık, civarında gibi çeşitli anlamlar katmıştır. Bazı örneklerde çokluk ekinin kalıplaştığı görülmüştür.

Kumuk Türkçesinde -lar/ -ler ekinin fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1.-lar/-ler çokluk eki, eklendiği ismin sayısının birden fazla olduğunu belirtir.

adamlar: *Eki gün qatından qorqup üyge barıp bolmay, son **adamlar** maslahat etgende, bir-bir basa turup Aligişi üyge girip eşik alda olturdu.* “İki gün karısının korkusundan evine gidemeyen Aligişi, sonra insanlar teskin edince, tek tek basarak eve girip kapı önüne oturdu.” (TDTEA, YG, 3).

almalar: elmalar. (TLG: 975).

arşanlar: *Arsanlar* avda adamas. “Arşanlar avda şaşırılmaz.” (KTA: 56).

biyler: *Amma yaş qahruman Aygazi geleşmişin de **biylerden** çıkarıp ala, qanlısından oç de ala, özge avur namusları da kütmebacara.* “Ama genç kahraman Aygazi, nişanlısını beylerden kurtarır ve onlardan intikamını da alır; başka zor işleri de başarır.” (TDTEA, AS, 3).

dostlar: *Allah, sen meni **dostlarımdan** saqlağır, duşmanlarımdan men özüm saqlanıрман.* “Allah, sen beni dostlarımdan korusun; düşmanlarımdan ben kendim korunurum.” (KTA: 49).

gemeler: gemiler. (TLG: 975).

gözler: gözler. (TLG: 975).

tawlar: dağlar. (TLG: 975).

tayaqlar: *Giççi aq **tayaqlar** yimik zatlar da çıqdı.* “Küçük beyaz çöp gibi şeyler de çıktı.” (TDTEA, AHH, 2).

şaytanlar: *Şaytanlar* sibişlağanda yimik. “Şeytanlar fısıldaşır gibi.” (KAD: 222).

üyler: evler. (TLG: 975).

yollar: yollar. (TLG: 975).

2. Saati ifade eden sayı isimlerine eklenen çokluk eki, isme “yaklaşık, civarında” anlamını katar.

beşler: *Ol bugün üyge saat **beşler** bola turup qaytdı.* ” O, bugün eve saat beş civarında döndü.” (TLG: 976).

3. Çokluk eki bazen eklendiği isimlerde kalıplaşmıştır.

alipler: alfabe. (TLG: 976).

asmaqlar: idam sehpası, darağacı. (TLG: 976).

botalar: bot. (TLG: 976).

domurlar: mezbaha (domur olarak da kullanılır). (TLG: 976).

qaburlar: kabristan, mezarlık. (TLG: 976).

zuwhanlar: tespih. (TLG: 976).

4. Çokluk ekinden sonra ilgi hâli eki geldiğinde çokluk ekinin ünsüzü olan /r / düşer.

börüleni: *İmansız **börüleni** sanavu-sanı bilinmey, bütün avlaq cicim kesevlerden tolğan yimik, olanı gözlerini yırtıllavuna...* “İmansız kurtların sayısı belli değil, bütün meydan kor parçalarıyla dolmuş gibi onların gözlerinin parıltısından...” (TDTEA, BA, 5).

duşmanlanı: *Duşmanlanı okları meni eki gözümnü çığargan, men bir zat da görmeymen.* “Düşmanların okları her iki gözümü kör etti, artık hiçbir şey göremiyorum.” (DKM: 4).

gemeleni: gemilerin/gemileri. (TLG: 975).

yemleni: *Şogar atamnı haman da yaxşı saqlanagan, qış-yazı bulan sayılamlı **yemleni** üstünde turagan, şo sayalı kürlüğünden biyiy turup yürüygen gök- şumalları yegile.* “O arabaya babamın daima iyi bakmlı, yaz kış seçkin yemlerle beslenen, o sebeple kuvvetinden oynayaduran gök öküzleri koşulur.” (TDTEA, MA, 6).

quşlanı: *kuşlanı kartları hukmu etegen yerinde olturup çağırıp buyurgan.* “Kuşların yaşlılarının hüküm vereceği yerde oturup emir vermiş.” (GB, 110.10).

tawlanı: dağların/dağları. (TLG: 975).

üyleni: evlerin/evleri. (TLG: 975).

5. Çokluk ekinden sonra yükleme eki geldiğinde çokluk ekinin son ünsüzü olan /r/ düşer.

hayvanlanı: *otnu aşayğan hayvanlanı da Allah yaratğan!* “Otu yiyen hayvanları da Allah yaratmış.” (DKM: 64).

üyekleni: *üyekleni öbe, quçaqlay.* “Cenazeleri öpüp kucaklarlar.” (TDTEA, Aİ, 3).

6. Çokluk ekinden sonra yönelme hâli geldiğinde çokluk ekinin son ünsüzü olan /r/ düşer.

almalağa: elmalara. (TLG: 975).

apserlege: *Zaynulabidler, olanı yaxşı yuvuq gelmeye qoyup, apserlege bağıp qızdırıp atışıp yibere.* “Zaynulabidler onların iyice yaklaşmasını bekleyerek zabitleri kıştırıp ateş ediyorlar.” (TDTEA, AH, 18).

başgalaga: *Gulay anlavlul adamlanı doktorlar köp süye, - dedi vraç başgalaga yah salaganday.* ”- Böyle anlayışlı insanları doktorlar çok sever, - dedi doktor diğerlerine cesaret verir gibi.” (TDTEA, AU, 2).

biçenlege: *Sofi yel yaygan, suv agızgan biçenlege bir ahamiyatlı işni dalilin çıkaraganday uzaq zaman qarap turup, krujkasın içmey yerge salıp:* “Sonra rüzgârın dağıttığı, suyun akıttığı otlara önemli bir işin delilini ortaya çıkarıyormuş gibi uzun zaman bakarak maşrapasını içmeden yere koyup.” (TDTEA, HD, 10).

bulutlaga: *Şu kökge, bulutlaga, erkin uçup aylanagan can-canıvarga qaraganda yüreğime maslahatlıq tüşe edi.* “Şu göğ, bulutlara, özgürce uçan kuşlara bakınca kalbime sükûnet geliyordu.” (TDTEA, KA, 1).

ellege: *Cumaysat (qapudan çıgıp) -Vuv, ersi bolduq ellege! Bu ne görünüş?* “Cumaysat (Kapıdan çıkarak) -Oy, rezil olduk el âleme! Bu ne hâl?” (TDTEA, MK, 1).

gemelege: gemilere. (TLG: 975).

gişilege: kimselere. (GB: 73).

gişilege hoş geldigiz dep soraşa bolğan meni atamnı kardaşı bolğansan dep ayta bolğan men seni konaq etemen gel. “Hoş geldiniz diyerek karşılar, benim babamın arkadaşımışsın ben seni gel, misafir edeyim.” (GB, 68.8).

gözlege: gözlere. (TLG: 975).

gözyaşlaga: *Nürhayat şolay sorap, gözyaşlaga tolğan gözlerin mağa tikdi.* “Nürhayat böyle sorarak yaşlarla dolan gözlerini bana çevirdi.” (TDTEA, MSY, 8).

hızlaga: *Özge günlerde yimik, hali de taşdağı har türlü hızlaga, tamaşa suratlaga qarap toqtadı.* “Başka günlerde olduğu gibi şimdi de taştaki türlü türlü çizgilere, garip şekillere baktı durdu.” (TDTEA, MH, 1).

üylege: evlere. (TLG: 975).

yollağa: yollara. (TLG: 975).

3.2.2. İyelik Ekleri

İyelik ekleri, isimlere gelerek aitlik anlamı katan, ismin yani nesnenin neye, kime ait olduğunu belirten eklerdir.

Kumuk Türkçesinde iyelik eklerinin şahıslara göre kullanım örnekleri şunlardır:

Teklik 1. Şahıs İyelik Eki: -(X)m

Kumuk Türkçesinde bu ekin -(ı)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m olmak üzere dört şekli vardır. Ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüzle biten kelimelere bir yardımcı ünlü aracılığıyla eklenir. Çoğunlukla ekin yardımcı ünlüsü, ünlü uyumlarına uyar.

açıvum: *Meni onca da açıvum çıqdı çı, hatta özümnden purmansız.* “Ben öyle öfkələndim ki kendimi kaybedip olmuyor musun?” (TDTEA, KA, 5).

agavum: *Osman Agavumnu totuya krujkasına çağır töge turup:* “Osman Dedemin çinko maşrapasına şarap dökerek.” (TDTEA, HD, 10).

alağanım: *Altı alağanım da, beş bergenim de yok.* “Altı alacağım da, beş vereceğim de yok.” (KTA: 50).

anam: *Cumaysat -Meni çı xari ogar tügöl, anam esime tügüp yılayman, ol ölmegen busa, men sağa xarlı bolup qalmas edim dep.* “Cumaysat -Ben ona değil, annem aklıma geldi de onun için ağlıyorum; o ölmeseydi ben sana muhtaç kalmazdım diye.” (TDTEA, MK, 3).

atam: *-Atam çıqdı,- dedi Ali. ”-Babam çıktı, dedi Ali.”* (TDTEA, MH, 5).

butum: *Bu ne xabar, butum-qolum qartıllay.* “Bu ne haber, elim ayağım titriyor.” (TDTEA, Aİ, 2).

göfiüm: *Mağa adatdan çıq, xalqqa sözge qal, tek meni göfiümnü al deymisen?* “Bana; âdeti boşver, halkın diline düş, ama benim gönlümü al mı diyorsun?” (TDTEA, AS, 8).

gücüm: *Meni gücüm az.* “Benim gücüm az.” (TDTEA, AHH, 3).

kepim: *Çaq da ariv, kepim de xoş.* “Hava güzel, keyfim de hoştu.” (TDTEA, MA, 7).

özüm: *bir ulla paçanı ulanıman özüm de paçaman dep.* “Bir kralın oğluyum, kendim de kralım demiş.” (GB, 108.2).

qolum: *Manalayıma qolumnu sallp da qaradım.* “Alnıma elimi götürerek de baktım.” (TDTEA, AH, 24).

süygenim: *Ananıgız, süygenim bileğime ukol etip bitginçe süyüngen canım yettinçi köklerden aylanıp geldi.* “Ananınız, sevdiğim bileğime iğne vurunca sevinçten canım yedi kat gökleri dolaşarak geldi.” (TDTEA, AU, 2).

tüşüm: *Tüşümde deñizden taba gün çıgıp gördüm.* “Rüyamda denizden güneşin çıktığını gördüm.” (DKM: 120).

yoldaşlarım: *Sapar yoldaşlarıma aldanıp men üyümnü yıqdım!..* “Sapar yoldaşlarıma aldanıp ben evimi yıktım!..” (TDTEA, YG, 1).

yüreğim: *Baraman gülledey, yüreğim şeker gemire.* “Gidiyorum mermi gibi, yüreğim şeker kemiriyor.” (TDTEA, BA, 3).

zuqarım: *Sen, Hacı, meni zuqarimsen.”*Sen, Hacı, benim kuzenimsin.” (TDTEA, MSY, 8).

Teklik 2.Şahıs İyelik Eki: -(X)ŋ

Kumuk Türkçesinde bu ekin -(i)ŋ, -(i)ŋ, -(u)ŋ, -(ü)ŋ olmak üzere dört şekli vardır. Ünlü ile biten kelimelere doğrudan, ünsüzle biten kelimelere bir yardımcı ünlü aracılığıyla eklenir. Çoğunlukla ekin yardımcı ünlüsü, ünlü uyumlarına uyar.

ayağıŋ: *Sanap bas ayağıŋnı, oylap söyle sözüŋnü.* “Dikkatli bas ayağımı, düşünüp söyle sözünü.” (KTA: 190).

aytarıñ: *Seni dağı yas aytarıñ bolmasın.* “Senin bile yas tutanın olmasın.” (TDEMAS, 36).

barmağıñ: *Har yapsarğa barmağıñ suqsan, ya yılan, ya alpelek tiger.* “Her deliğe parmağını sokarsan ya yılan ya akrep sokar.” (KTA: 131).

betiñ: *Örge qarap tükürme, qayıp betiñe tüşer.* “Yukarı doğru tükürme, dönüp yüzüne düşer. (TT. Rüzgâra tüküren kendi yüzüne tükürür.)” (KTA: 161).

burnunğ: *burnunğ da qorqmay turup bolman bu denğnğizleni içinde dep.* “Gaganda da korkarım demiş. Anka: başka ne yapalım.” (GB, 112.16).

eriñ: *-Seni eriñ Batırmurzayev bolgan busa, men sağa etegenni görer edin, - dep qolun tapançaga eltdi...* “Senin kocan Batırmurzayev olmuş olsaydı sana yapacaklarımı görürdün, deyip elini tabancasına götürdü...” (TDTEA, AH, 26).

kepiñni: *-Kepiñni buzma, atay! Şo tamaşa hayranı artından biz geterbiz.* Keyfini bozma, sevgili babamız! Su garabetin arkasından biz gideriz. (DKM: 121).

xonşuñ: *Xonşuñnu sağa sökgen, xonşuñ seni de söger.* “Komşunu sana kötüleyen, komşuna seni de kötüler.” (KTA: 228).

üyüñ: *Kalkı yağañ tulansız, tutğan üyüñ ulansız.* “Çatın kiremitsiz, tuttuğun ev oğlansız.” (KAD: 155).

yoldaşın: *Gülqız -Gerti ayta. Nege dağı yoldaşınnu qoyup gele edin?* “Gülqız -Doğru söylüyor. Niye arkadaşını bırakıp geldin?” (TDTEA, AS, 5).

yuvuğun: *Seni yuvuğun - Batır.* “Senin dostun Batır.” (TDTEA, AHH, 4).

zuqariñ: *- Muna, sen aytagan zuqarin geldi, prikazm bulan, ayt odar özünñü planlarñnu, - dedi.* “İşte, senin söylediğin arkadaşın geldi, tezgâhıyla, söyle ona planlarını, - dedi.” (TDTEA, AU, 6).

Teklik 3.Şahıs İyelik Eki: -X, -sX

Ünsüzle biten kelimelere +X, ünlüyle biten kelimelere +sX biçiminde eklenir.

antı: *ant etse vallāhi men camā‘at namaz kıldım dep şo gişini antı yalğan bolmas.* “Vallahi ben cemaatle namaz kıldım diye yemin etse o kişinin yemini yalan olmaz.” (GB, 14.13).

avurlugu: *Bu hayvanga ağacını avurlugu* *tamanlıq etmeymedi, sırtında özün de oralmasan?!* “Bu hayvana ağacın yükü yetmiyor muydu ki sen de sırtına binmişsin?” (TDTEA, MK, 1).

başın: *Arslanmurzanı muradı -Amarocornu süyegin dört gün dar ağaçda saqlap, beşinci gün başın gesip, Taşgeçivge qanldarına yibermekbolgan.* “Arslanmurza'nın muradı, Amanhor'un cesedini dört gün darağacında tutarak beşinci gün başını kesip Taşgeçiv 'e, kanlılarına göndermekmiş.” (TDTEA, Aİ, 3).

çeçekleri: *Yaznı çeçekleri çögürnü qıllarıdır.* “Yazın çiçekleri çögürün telleridir.” (KTA: 247).

dun'yasi: *Gücü yetgenni dun'yasi...* “Gücü yetenin dünyası...” (TDTEA, AHH, 4).

ebi: *Sakinat -O zaman da ebi tabular, tek ayıp bizde qalmas.* “Sakinat -O zaman bir çaresi bulunur. Ama suç bizde kalmaz.” (TDTEA, AS, 6).

ekisi: *Sofi olar ekisi de külep yiberdiler.* “Sonra ikisi de kahkahayla gülüverdiler.” (TDTEA, MH, 5).

etegi: *Ullu cıyınını eteginde oturğunça, giççi cıyınını töründe otur.* “Büyük toplantının kenarında oturmaktansa küçük toplantının başında otur.” (KTA: 218).

gözleri: *Nadir Paşa uyandı, tek ayığıp bitmey, gözlerin oqalap terbedi.* “Nadir-paşa uyandı, ama ayılamadan gözlerini ovuşturdu.” (TDTEA, KA, 4).

halın-havqatın: *Halın-havqatın, gücün-quvatın tas etgen qarqaram da, unu tögülgen dorbaday boşagan.* ” Hâlini vaktini, gücünü kuvvetini kaybeden bedenim de, unu dökülmüştorba gibi boşaldı.” (TDTEA, MA, 13).

işi: *Qatinga bulay aqça tüşgende, ozoqda, Aligişini işi de har zaman xot bola bolgan.* “Kadının eline bunca para geçince, elbette, Aligişi'nin de işi iş idi.” (TDTEA, YG, 2).

kirpikleri: *Onu uzun-uzun altın kirpikleri Rahimni betinqolun sıypadı, asta bulan qarqarasma sinmeğe başladı.* “Güneşin uzun, altın kirpikleri Rahim'in elini yüzünü sıvazladı, yavaş yavaş gövdesine sinmeye başladı.” (TDTEA, MH, 1).

muradı: *Mal dey turup baş getgen, **muradına** kim yetgen?* “Mal diye durup baş gitmiş, muradına kim yetmiş.” (KTA: 147).

ortançısı: *Ullu ağası oñ yaqdağı yolğa tüşe, **ortançısı** solğa bura. Giççi inisi busa, atın tuvra barağan yolğa baqdırıp, tebindirip haydap yibere.* “Büyük ağabey sağ taraftaki yola girmiş, **ortancası** sola sapmış. Küçük kardeş ise, atını düz giden yola sürmüş.” (DKM: 124).

ortası: *ullu anabızın körük üyünü **ortasına** yarıq sebeley.* “Büyük annemizin ekmek evinin ortasına ışık saçar.” (TDTEA, BA, 4).

özü: *Men onu çay içegen küyüne, **özü** çaynikden suqlanagan küyde suqlanıp qaray edim.* “Ben onun çay içmesine, kendisinin çaydanlığa hayran olması gibi hayran olarak bakardım.” (TDTEA, MA, 2).

qolu: *Rahim uzatılıp ikinci qonaqın **qolun** da tutdu.* “Rahim uzanarak öteki konuğun elini de tuttu.” (TDTEA, MH, 4).

sanavu: *Sonu bilsen, şo xasapda har gün qırılğan xalqın **sanavun** da bilip bolarsan.* “Bunu bilirsən, o mezbahada her gün kınlan insan sayısını da bilebilirsin.” (TDTEA, AH, 10).

sebebi: *Dilbarxamm Nurupatga, Zubaydatga sır bermey, üstüne üyde giyegenbulay bolğan.* “Dilbarhanum'un Nurupat'a, Zubaydat'a sır vermeden üstüne evde giydiği giysilerini de giyip bir şey bilmiyormuş gibi beklemesinin sebebi şöyleymiş.” (TDTEA, AI, 2).

sözü: *Mustapa şayıxm **sözün** tınlap, ”Ali” Dep qoygan.* “Mustapa şeyhin sözünü dinleyerek”Ali” adını koymuş.” (TDTEA, BA, 2).

tavusu: *Şuv-şuv, şuv-şuv”Dep, avlaqdağı yüz türlü maqamga bolat çalgını özüne xas **tavusu** da qoşuldu.* “Şıv şıv, şıv şıv”Diye, kırlardaki yüz türlü melodiye çelik tırpanın kendine has sesi de katıldı.” (TDTEA, HD, 3).

tişleri: ***Tişlerin** qıcırata turup, çıdama qaradı.* “Dişlerini gıcırdatarak dayanmaya çalıştı.” (TDTEA, MSY, 11).

*-Muna qararsan, men şo kükaynı öltürmesem! - dep Hacı **tişlerin** aşayganı esimde.* “-İşte görürsün, ben şu korkak rezili öldürmezsem! diye Hacı'nin dişlerini kemirmesi hâlâ aklımda.” (TDTEA, MSY, 8).

tüsü: *Köknü tüssüne qarama, yerni tüssüne qara.* “Göğün rengine bakma, yerin rengine bak.” (KTA: 143).

yüreği: - *Ay seni, qoysana solanı yüreği tüz tügül...* ”- Boşversene, onun kalbi temiz değil..” (TDTEA, AU, 7).

yüzü: *Cumaysat -Qara hali, bir de yüzün sama baqdıramı?* “Cumaysat -Bak şimdi, yüzünü bari çevirmez mi?” (TDTEA, MK, 3).

uyası: *Oram yabuşuvda yançılğan it uyasına yetmeğe alğasar.* “Sokak kavgasında dövülen köpek yuvasına gitmeye acele eder.” (KTA: 155).

Bazı kelimelerde, ek yığılması mevcuttur. İki teklik 3. şahıs iyelik eki üst üste gelebilir.

birisi: *Birazdan qızlam birisi çıgıp geldi.* “Birazdan kızların birisi çıkıp geldi.” (TDTEA, MSY, 3).

Üstündegilerden birisi atnı ere de turup quva, birevü ekev busa yırlay gele.
“Üstündekilerden birisi ayakta atı dehliyormuş, öteki ikisi türkü söyleyerek geliyor.” (TDTEA, KA, 2).

Çokluk 1.Şahıs İyelik Eki: -(X)bXz

Kumuk Türkçesinde bu ekin -(i)bız, -(i)biz, -(u)buz, -(ü)büz olmak üzere dört şekli vardır.

aldıbiz: *Gerti ayt dep hamadan değen yerge yetişgen zamanda aldıbizğa* ‘arab çıgıp kapılanı tonadılar. “Hamadan adlı yere geldiğimizde önümüze Araplar çıkıp kafiyei yağmaladılar.” (GB, 25.7).

atayurtubuz: *Axşamlar ay har zamanda bizin atayurtubuznu töbesinde görüne.*
“Akşamları ay her zaman bizim köyümüzün tepesinde görünür.” (TDTEA, BA, 4).

börübüz: *Köp itler yançğan börübüz.* “Çok itleri mahveden kurdüz.” (KAD: 180).

ekibiz: - *Aylançlar değen ne, süysek ekibiz de oqday oqday etip bolacaqbız, dağı gelgende, anlat çı mağa.*”- Dolambaçlar dediğin ne ki, istesek ikimiz de ok gibi oluruz, tekrar geldiğinde, bana anlat.” (TDTEA, AU, 8).

gönübüz: *Nege tügül, bizin kületdi, gönübüzünü açdı.* “Çünkü bizi güldürdü, gönlümüzü açtı.” (TDTEA, MSY, 6).

inibiz: - Yağari **inibiz**, biz çi sağa şonça tiledik, su bulakğa tiyme dep, hali suvnu yırağdan taşıma tüşecek, - dey. ”- Canımız kardeşimiz, kuyuya elini sokmamani rica etmiştik, şimdi suyu uzaktan taşımak gerekecek, - demişler.” (DKM: 104).

kakiçibiz: *Aygazi -Kakiçibizni sındırar, yada Gülqızın çaçların yulqar edi.* “Aygazi - Bacaklarımızı kırar veya Gülkız'ın saçlarını yolardı.” (TDTEA, AS, 3).

küyübüz: *Giççi yaşman. Üy bek paşman gelişmey küyübüzge.* “Küçük çocuğum: Ev çok kederli anlaşımadığımız yerimize.” (TDTEA, AH, 3).

qorqabız: - *Vollah, qorqabız haygevlügübüzden, - dedi ol;* ”- Vallahi, korkuyoruz ahmaklığımızdan, - dedi o.” (TDTEA, MA, 16).

tişibiz: *Bizin tişibiz tutmağanni, xalqni erni tutmay.* “Bizim dişimizin tutmadığını (geçmediğini) halkın dudağı tutmuyor.” (KTA: 89).

yeribiz: *Bizin yeribizge girmese bir zat da etmeymen.* “Bizim yerimize girmeseler hiç bir şey yapmam.” (TDTEA, AHH, 3).

yürekleribiz: *Yanurnu bizge yazığı çıqdımı ne de yürekleribizni açsın dep turdumu, o bir de bolmagan zat yimik.* “Yağmurun bize merhameti mi geldi, yoksa yüreğimiz mi açılsın dedi, hiç yağmamış gibi kesildi.” (TDTEA, HD, 8).

Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki -(X)gXz

Kumuk Türkçesinde bu ekin - (ı)ğız, -(i)giz, - (u)ğuz, - (ü)güz olmak üzere dört şekli vardır.

atığız: *Sizin atığız onu atma oşap çıqsa, özügüzünü atıgızdan küsmeklik bolacaq.* “Sizin adınız onun adına benzer çıkacak olsa, adınıza nefret doğacak.” (TDTEA, AH, 25).

birigizni: *Busa, birigizni de xatiri qalması için, barın da bir çaraga çıkarıp, aldım salıgı!* “O hâlde, ikinizin de hatırı kalmaması için hepsini de bir kaba döküp önüme koyunuz!” (TDTEA, MA, 5).

içigiz: *Nege dese, şeytan enni sizin içigizde.* “Niye dersiniz, şeytan şimdi sizin içinizde.” (TDTEA, BA, 5).

inigizmen: - *Siz meni ağalarımsız, men sizin inigizmen, - dey Mitiş.* ”- Siz benim ağabeylerimsiniz, ben sizin küçük kardeşinizim, - demiş Mitiş.” (DKM: 102)

xonşuguz: *Xonşuguzdagı qızını nece ucuz etesen? - dedim.* “Komşumuzun kızını neden küçük düşmüyorsun? - dedim.” (TDTEA, AU, 3).

üyügüz: *Aygazi -Ay üyügüz yığılmasın sizin de, sizin masxalarığınızı da.* “Aygazi - Vay eviniz yıkılmasın sizin de, sizin şakalarınızın da.” (TDTEA, AS, 8).

Çokluk 3. Şahıs İyelik Eki:-ları

Çokluk 3. şahıs iyelik eki Kumuk Türkçesinde isimlere -ları, -leri biçiminde eklenir.

barmaqları: *Bacarğannı barmaqlarından bal tamar.* “Beceriklinin parmaklarından bal damlar. (KTA: 73).

erinleri: *süyemen degen zatnı aňlataUlan, şossahat üstüne barıp, onu emçegine erinlerin tiydirip, seni ulanıñ bolmağa.* “Dev anasına hızla yaklaşıp memesine dudaklarını yapıştırıp, senin oğlun olmak istiyorum demiş.” (DKM: 132).

gesekleri: *Üyde qoyup çıqgan ”Sapar yoldaşımdan” da çiçganlar asap, mucallatları gesekleri qalğan, özgesin özlege üyler etip oltura.* “Evde bırakıp çıktığım Sapar Yoldaş 'ımı da sıçanlar yemiş, geriye ciltlerinin parçaları kalmış, kapanı kendilerine ev edinmiş, oturuyorlar.” (TDTEA, YG, 2).

gözleri: *Gözlerinde süyüvnü yıltını yoq..., - dedi ol az burulup.* “Gözlerinde sevginin pırıltısı yok..., - dedi o biraz dönerek.” (TDTEA, AU, 3).

qayıqları: *Balıqçılar şossahat Terik yagaga çabalar, qayıqların onarıp suvga salıp, suvnu ağımnı bulan barıp Dilbarnı süyegin tabalar, süyekni çıkarıp, Terik yagaga salalar.* “Balıkçılar hemen Terik kıyısına koşarlar; kayıklarını hazırlayıp suya indirip, suyun akış yönünde gidip, Dubar'ın cesedini bulurlar.” (TDTEA, Aİ, 3).

şıpatları: *Ahlünü şıpatları qar yimik aq bolup maşşarnı ahlüsüne özlerden.* “Halkın yüzleri kar gibi beyaz olur. Mahşerin halkına onlardan.” (GB, 16.16).

tükenleri: *Eltgen aşlığın, mayın, yünün, etin de satıp, bazarnı aylanıp yerleşgen kupetsleni tükenlerine alğasay.* “Götürdüğü hububatını, yağını, yünü,

etini de satıp pazarın çevresine yerleşen tüccarların dükkânlarına koşar.”
(TDTEA, MA, 6).

töbeleri: *Gülyaybat işde ma'nasız aylana: etgen biçen töbeleri avup qala.* “Gülaybat işinde anlamsız uğraşıyor: yaptığı ot yığınları yıkılıveriyor.” (TDTEA, HD, 2).

yessileri: *Olanı yessileri barı da munda edi.* “Onların sahiplerinin hepsi de burada idi.”
(TDTEA, AH, 25).

3.2.3. Hâl Ekleri

İsimleri isimlere, fiillere, edatlara bağlayan isimlerin diğer kelimelerle ilişkisini sağlayan hâl ekleri; isim çekim ekleri içerisinde mühim bir yer tutar.

Kumuk Türkçesinde isim hâl ekleri şunlardır:

3.2.3.1. Yalın hâl: (Ø)

İsmi hâl eklerinden herhangi birini almayan ismin başka bir ögeye bağlanmamış hâlidir. Pekacar, yalın hâl ile ilgili şu örnekleri vermiştir (2007: 977):

taw: dağ.

tawum: dağım.

geme: gemi.

gemem: gemim.

gemer: (senin) gemin.

üyübüz: evimiz.

üyügüz: eviniz.

üylerigiz: evleriniz.“

hayvan: *Ğarasa, biyini [biyni] yerinde bek tiziv ot bar, bir de hayvan tiymegen tın yer.* “Köy sınırının diğer tarafındaki çayırın yemyeşil otlarla kaplı bâkir bir yer olduğunu görmüş.” (DKM: 31).

3.2.3.2. İlgi hâli: +nX

İlgi hâli eki isimler arasında bir anlam ilişkisi kurar. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de eksiz bir şekilde kurulabilir. Kumuk Türkçesinde -ni, -ni, -nu, -nü olmak üzere dört farklı biçimde kullanılır.

Kumuk Türkçesinde ilgi hâli eki ve yükleme hâli eki (üçüncü şahıs iyelik ekli isimler hariç) aynı biçime sahiptir, ekin dört şekli vardır; -nı, -ni, -nu, -nü: **almanı** “elmanın”, **ekçini** “keçinin”, **yolnu** “yolun”, **üynü** “evin”. Ayrıca /w/ ünsüzüyle biten isimler, düzlüğü olsalar bile ekin yuvarlak şekillerini alır: **tawnu** “dağın”, **aytıwnu** “atasözünün”, **itiwnü** “ütünün”, **giyewnü** “damadın” örneklerini verir. (Pekacar, 2007: 977).

Kumuk Türkçesinde ilgi hâli ekinin fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1. Belirtili isim tamlaması oluşturur.

arbanı üstü: “arabanın üstü” *Anam da mağa qandırıp emçek de içirip, yatgan böşügümnü arbanı üstünde de qoyup, tarlavga girip, atanını yandavuruna tüşdü.* “Annem de beni doyuruncaya kadar emzirip yattığım beşiği arabanın üstüne koyarak tarlaya, babamın yanına gitti.” (TDTEA, BA, 3).

aznı xadiri: “azın kadri” *Aznı xadirin bilmegen, köpnü xadirin de bilmes.* “Azın kadrini bilmeyen, çoğun kadrini de bilmez. (TT. Azı bilmeyen çoğu hiç bilmez.)” (KTA: 72).

çaynikni qızılı: “çaydanlığın kırmızısı” *Men Moskvada çaynikni qızılı bolsun dep tügül, seni şulay artıq avaralardan azatlamaq uçun, ullusu bolsun dep izley edim, - dep de qoşaman.* “Ben Moskova'da çaydanlığın kırmızısı olsun diye değil, seni böyle aşın zahmetlerden kurtarmak için, büyüğü olsun diye arıyordum, diye de ekliyorum.” (TDTEA, MA, 1).

duşmanlanı oları: “düşmanların okları” *Duşmanlanı oqları meni eki gözümnü çığargan, men bir zat da görmeymen.* “Düşmanların okları her iki gözümü kör etti, artık hiçbir şey göremiyorum.” (DKM: 4).

dünyanı güzgüsü: “dünyanın aynası” *Tarih dünyanı gözel güzgüsü.* “Tarih, dünyanın güzel aynasıdır.” (KAD: 226).

erenleni qolu: “erkeklerin eli” *Qız erenleni qolundan birdağı qutulgan, dört ayaqlanıp, xumnu qolları bulan xotgap, onu tabip, çaçlarına salgan.*

” Kız erkeklerin elinden bir daha kurtulmuş, dört ayaküstünde kumlan elleri ile tırmalayarak tarağı bulup saçına takmış.” (TDTEA, KA, 2).

hakimni buyruğu: “yöneticinin buyruğu” *Bacarıvsuz hakimni buyruğu güçlü bolur.*
“Beceriksiz yöneticinin buyruğu güçlü olur.” (KTA: 73).

kimni arqası: “kimin sırtı / arkası” *Cumaysat -Seni arqangda, seni! Tek sen özün kimni arqasındasan dağı, qağı baş?* “Cumaysat -Senin sırtında, senin! Peki sen kimin sırtındasın yahu ahmak kafa?” (TDTEA, MK, 1).

köpürnü tübü: “köprünün altı” *Şo köpürnü tübünde çi temir bağana da bar.* “O köprünün altında bir de demir direk var.” (TDTEA, AHH, 5).

mağşarnı avlağı: “mahşerin meydanı” *payhammar aytğan kıyāmat gün barı da günleni mağşarnı avlağına çıkarır.* “Peygamber (şöyle) demiş: Kıyamet günü, bütün günleri mahşerin meydanına çıkarır.” (GB, 16.12).

özünü atı: “kendisinin adı” *Oyga batıp, ullu sari taşga tiklenip toqtagan Rahim özünü atın eşitgende, tavuşga bagıp buruldu.* “Düşüncelere dalarak büyük sarı taşa gözlerini diken Rahim, kendi adını işitince sesin geldiği yöne doğru döndü.” (TDTEA, MH, 1).

qavumnu haqı: “kavmin hakkı” *Sen bileşen, bizin qavumnu haqında osal xabar çıqmagan bir zamanda da...* ”-Sen biliyorsun, bizim sülâlemiz hakkında hiç kötü lâf çıkmamıştır...” (TDTEA, MSY, 8).

Şixammat qadini burnu: “Şihammat Kadi'nin burnu” *Hali barıp aşlıgımnı haqrn Şixammat qadini burnundan çıkarmasam men er gişi rügülmen-, dedi.* “Şimdi gidip hububatımın hakkını Şihammat Kadi'nin burnundan getirmezsem ben er kişi değilim, dedi.” (TDTEA, YG, 2).

suvnu ağımı: “suyun akışı” *suvnu ağımı bulan barıp Dilbarnı süyegin tabalar, süyekni çıkarıp, Terik yagaga salalar.* “suyun akış yönünde gidip, Dubar'in cesedini bulurlar.” (TDTEA, Aİ, 3).

terekleni salqını: “ağaçların serinliği” *Bayağı adatıbnı etip, issi gün işden sofi abzardagı terekleni salqınına olturğanbız.* “Her zamanki âdetimizi yerine getirip, sıcak bir gün işten çıktıktan sonra avludaki ağaçların serinliğine oturduk.” (TDTEA, AU, 10).

toqnu gözü: “tokun gözü” *Açnı gözü ekmekde, toqnu gözü hikmatda.* “Açın gözü ekmekte, tokun gözü hikmette.” (KTA: 42).

üynü terezesi: “evin penceresi” *Üynü terezesi bavga açıla.* “Evin penceresi bahçeye açılıyor.” (TDTEA, AS, 3).

yolnu tübü: “yolunun altı” *Maşın yolnu tübündegi bir töbeni yağında eki çorapnı birisi tabulup qaldı.* “Makina (tren?) yolunun altındaki bir tümseğin yanında iki çoraptan birisi bulundu.” (TDTEA, AH, 26).

2. İlgi hâli, eksiz de şekide de ifade edilebilir ve belirsiz isim tamlaması kurar.

aḥsam aş “akşam yemeği”: *Ulan aḥsam aşğa bir zat alma dep çığa.* “Oğlan akşam yemeği için bir şeyler bulmaya gitmiş.” (DKM: 190).

terek budağı “Ağaç dalı.” (TLG: 977).

3. /w/ ünsüzüyle biten isimlere son hecesi düz ünlülü olsa bile ekin yuvarlak şekilleri eklenir.

aytıwnu: atasözünün. (TLG: 977).

giyewnü: damadın. (TLG: 977).

itiwnü: ütünün. (TLG: 977).

tawnu: dağın. (TLG: 977).

4. Zamirleri edatlara bağladığı örneklerde vardır.

özünüki: *Hağav halknı avliya eter, özünükin oñ eter.* “Aptal halkı deli eder, kendini doğru eder.” (KAD: 136).

3.2.3.3. Yükleme hâli: -nX

Bu ek, nesnesi olan bir cümlede yani geçişli bir cümlede, yüklemdeki fiilden etkilenen ismin içinde bulunduğu hâldir. Kumuk Türkçesinde -nı, -ni, -nu, -nü olmak üzere dört farklı biçimdedir.

Kumuk Türkçesinde yükleme hâlinin fonksiyonları ve örnekleri şunlardır:

1.İsimlere genel olarak -nı, -ni, -nu, -nü biçiminde ekenir.

ağaçnı: *Ullu görmək yahşı 'amalların aşar ot ağaçnı aşayğan yimik dep.* “Büyük görmek amelleri yiyip bitirir, ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi.” (GB, 26.12).

avzunnu: *Tüz aytmaşan, qıs avzunnu!* ”- Doğru konuşmuyorsun, kapa çeneni!” (TDTEA, AU, 7).

bilmeygenni: *Bilmeygenni soramaq –adamlıq.* “Bilmediğini sormak insanlık. (TT. Bilmemek değil, öğrenmemek ayıp.)” (KTA: 85).

çaynikni: *Qonaqlar gelgende sama şo çaynikni salma dağı- dey edim men.* “Konuklar geldiğinde şu çaydanlığı getirme, diyordum ben.” (TDTEA, MA, 1).

dazunu: *Agavum ogar çalgısın göterdi, tek çalgısın üttü qılavun qızgandımı, ne de dazunu buzma süymedimi, qoydu.* “Dedem ona tırpanını kaldırdı, ama tırpanın keskin kilağına mı kıyamadı yoksa sınırı mı bozmak istemedi nedendir, bıraktı.” (TDTEA, HD, 3).

gişini: *Cumaysat -Heç anlap bolmayman şu gişini.* “Cumaysat -Hiç anlayamıyorum şu adamı.” (TDTEA, MK, 1).

gözlerifini: *-Nete edin, gözlerifini kisene salganmı edin?* “Ne yapıyordun, gözlerini cebine mi koymuştun?” (TDTEA, AHH, 5).

işni: *-Tilevüm meni- sen yaşır şu işni.* ”-Dileğim benim, sen gizle bu işi.” (TDTEA, MSY, 8).

Külbaynı: *Munda adamnı iyisi bar! - degen. Ayuv busa, art ayaklarından ereturup, kalkıdağı Külbaynı görgeñ.* “Burada insan kokusu var! - demiş. Ay ise, arka ayakların üstünde yükselerek damdaki Külbay'ı görmüş.” (DKM: 39).

qutugunnu: *Qadarlar-aytalar, hali Aligişini qutugunnu berçisindenyalqıp türabız dep.* “Radarlılar söylerler, Aligişi'nin Tütün tabağını versene'sinden usandık artık, diye.” (TDTEA, YG, 26).

söznü: *Şo söznü bir de uşatmay edi.* “Bu sözü hiç sevmiyordu.” (TDTEA, MH, 5).

maşinni: *-Nadir-Paşanı turguzuguz. Yaqsın maşinni...* ”-Nadir-paşayı kaldırın, çalıştırsın arabayı....” (TDTEA, KA, 4).

terenni: *Balıq terenni, adam tergevnü süyer.* “Balık derini, insan dikkati sever.” (KTA: 75).

tüzlüknü: *Aygazi -Qorqma qorur, bar tüzlüknü yanlan.* “Aygazi -Korkma orman, var adalet yanlan.” (TDTEA, AS, 5).

umukürsünnü: *Umukürsünnü san etmey qoyganbız.* “Umukürsün'ü saymayıp bırakmışız.” (TDTEA, AH, 27).

yılavnu: *-Tilevüm meni- sen yaşır şu Yılav yılavnu götermes, yılav gişini de öltürmes.* “Ağlama ağlayışı yüceltmez, ağlama kişiyi de öldürmez.” (KAD: 273).

yolnu: *Yolnu har çaqırım yagasında degenley smtaşlar orala.* “Yollarda adım başı mezar taşları dikiliyor.” (TDTEA, BA, 4).

2. Üçüncü teklik ve üçüncü çokluk şahıs iyelik eki almış olan isimlerden sonra ek +n şeklinde kullanılır.

atın: (onun) atını, adını. (TLG: 977).

çaçların: *Şoğar göre Cayran-biyke özünü altın çaçların gesip, olardan arkan etgen va deñiz atnı boynuna baylağan.* “Bundan dolayı Cayranbiyke altın gibi olan saçlarını kesip, onlardan urgan yapmış ve deniz aygırının boynuna bağlamış. (DKM: 209).

gözün: (onun) gözünü. (TLG: 977).

işin: (onun) işini. (TLG: 977).

süyegin: *Arslanmurzanı muradı -Amarocornu süyegin dört gün dar agaçada saqlap, beşinci gün başın gesip, Taşgeçivge qanldarına yibermekbolgan.* “Arslanmurza'nın muradı, Amanhor'un cesedini dört gün darağacında tutarak beşinci gün başını kesip Taşgeçiv 'e, kanlılarına göndermekmiş.” (TDTEA, Aİ, 3).

3. Belirsiz nesnelerde yükleme hâli eki olmaz.

alma: *Alma yedim.* “Elma yedim.” (TLG: 977).

kitap: *Kitap oxudum.* “Kitap okudum.” (TLG: 977).

4. /w/ ünsüzüyle biten isimlere son hecesi düz ünlülü olsa bile ekin yuvarlak şekilleri eklenir.

aytıwnu: atasözünün. (TLG: 977).

giyewnü: damadın. (TLG: 977).

itiwnü: ütünün. (TLG: 977).

tawnu: dağın. (TLG: 977).

3.2.3.4. Yönelme hâli: -gA

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine yaklaştığını, yöneldiğinin göstermek için isim yönelme hâli ekini alır. Bundan dolayı fiilin hareketi kelime gruplarına veya cümlede yönelme hâli eki alan isme doğrudur. Başlıca fonksiyonu isimleri fiillere bağlamaktır.

Kumuk Türkçesinde yönelme hâli eki aslen /-gA/ biçimindedir, ancak çeşitli durumlara göre dört farklı biçimde kullanılır: “-ğa, -ge; -a, -e, -n-a, n-e; -ğar, -ger” (Pekacar, 2007: 978).

Kumuk Türkçesinde söz konusu yönelme hâli eklerinin kullanıldıkları yerler şunlardır:

1.Kumuk Türkçesinde yönelme hâli eki aslen -gA şeklindedir. Yalın isimlere ve çokluk eki almış isimlere yönelme hâli eki -gA şeklinde eklenir:

absiyahga: *Bu xabar xaparsızdan Absiyahga yayılıp gete.* “Bu haber hemen Absiyah 'a yayılır.” (TDTEA, Aİ, 1).

aytaganga: - *Toba, bu ayttaganga, yüregiñi seniki tüz tügöl: ”- Tövbe olsun, bu söylediğine, senin kalbin temiz değil.”* (TDTEA, AU, 7).

bizge: *Bizge tiymes bu xalqnı ziyanları.* “Bize dokunmaz bu halkın ziyanları.” (TDTEA, AS, 5).

bozaga: *Aligişi çişlik asap, bozaga da tiyişli hürmet etip, saldatnı yimik esirip yatdı...* “Aligişi, şiş kebabını yiyip bozaya da gerekli hürmeti göstererek asker gibi sarhoş oldu ve sızıp yattı...” (TDTEA, YG, 3).

bulağa: *Al, at şonda bir yügünüp yibere. Amma yol hisapsız uzun va çaldırış. Yolda bulağa geçe bola, bular bir yerde konalar.* “Bunun üzerine inek koşmaya başlamış. Yol çok uzun olduğundan bunlar yorgun düşmüşler ve bir yerde konaklamak zorunda kalmışlar.” (DKM: 150).

duşmanga: *Duşmanga sıpatın şonça da bek tutup ölgen ulan bar sağa o.* “Düşmana yüzünü öylesine sağlam tutup ölen delikanlıydı o.” (TDTEA, AH, 8).

erînge: *katunga aytğan şo tabaķnı al erînge aytarsan.* “Kadına bu tabağı al, kocana söylersin.” (GB, 118.13).

günbatışğa: *rızķı talab etip güntuvuşğa günbatışğa yetginçe bardım.* “Rızık talep edip doğudan batıya kadar gittim.” (GB, 59.11).

körükge: *Küneni aşığan körükge barmas.* “Öğününü yiyen, fırına gitmez.” (KAD: 182).

maşinge: *-Ol meni maşinge mindiremen deĝen edi.* “O beni arabaya bindireceğini söylemişti.” (TDTEA, MH, 5).

oramga: *Çaqrıvnu qabul etip, qarqaramnı buyruqlarına da tmlap, oramga çıqđım.* “Daveti kabul edip, bedenimin buyruklarını dinleyip, caddeye çıktım.” (TDTEA, MA, 14).

sirivge: *İtsiz sirivge börü tüşer.* “Köpeksiz sürüye kurt girer.” (KTA: 140).

ulanğa: *Tuvmaĝan ulanğa tutulĝan beşik yumuk.* “Doğmayan çocuğa alınan beşik kapalı.” (KAD: 237).

yerge: *Az yerge barayım.* “Az olan yere gideyim.” (TDTEA, AHH, 2).

2. Yönelme hâli eki 3. şahıs iyelik ekli isimlerden sonra -nA biçiminde kullanılır.

balalarına: *Ana gečekuş, özü görĝen işni balalarına habarlaĝan soñ.* “Anne yarasa, gördüğü olayı yavrularına anlattıktan sonra.” (DKM: 115).

içine: *Aşĝerni içine girip, qılıç urup yibere.* “Askerin içine girip kılıç sallamaya başlamış.” (TDEMA, 682).

qoluna: *Bussahat şu aĝaĝnı satarman da, sanap sappasav bir appasını tutdurarman qoluna!* “Hemen bu odunları satarım da bütün bir akçeyi sayarım avcuna!” (TDTEA, MK, 2).

tübüne: *şo buday terekni түbüne eltip sal dep.* “Şu buğday ağacının dibine götürüp koy demiş.” (GB, 96.2).

3. Yönelme hâli eki tekil 1. veya 2. şahıs iyelik ekli isimlerde ekin ünsüzü düşer ve ek –A şeklinde kullanılır.

ulanıma: *Bir yaş ulan ölgen sonġ şo ulannı anası gelip aytġan meni ulanıma.* “Bir genç ölmüş. Sonra o gencin annesi gelip: Benim oğluma.” (GB, 24.5).

4. Yönelme hâli eki işaret zamirlerinde /-ğAr/ şeklinde kullanılır.

bugar: buna. *bugar turġan sonġ adamlar ġarap yahşı adam görġenler.* “Sonra insanlar buna bakıp iyi bir insan olarak görmüşler.” (GB, 75.6).

Özüne bildirmesem de, meni içimden bugar şaylı yazıġım çıġa. “Kendisine belli etmesem de, içimden ona çok acıyorum.” (TDTEA, KA, 4).

neger: niye, neye. *-Neger tariġ sizge Osmanlar?* ”-Niye lâzım size Osmanlar?” (TDTEA, HD, 10).

ogar: ona. *Ogar etilmegen darmanlar da qalmadı.* “Ona yapılmadık ilâç kalmadı.” (TDTEA, MSY, 9).

şogar: şuna. *-Vollahi balam, Endireydegi qardaşlarım esime tüşġen, şogar talġıġaman,- dedi anabız.* ”-Vallahi yavrum, Endirey'deki kardeşlerim aklıma geldi, şuna endişeleniyorum, dedi annemiz.” (TDTEA, BA, 4).

3.2.3.5. Bulunma hâli: -dA

Bulunma hâli eki /-dA/ şeklindedir: *atda* “atta, isimde”, *tawda* “dağda”, *yolda* “yolda”, *işde* “işte”, *gözde* “gözde”, *üyde* “evde”. 3. şahıs iyelik eki almış isimlerde zamir n’si ortaya çıkar ve ek /-n-A/ şeklinde kullanılır: *atasında* “babasında”, *yolunda* “yolunda”, *işinde* “işinde”, *gözlerinde* “gözlerinde” (Pekacar, 2007: 978).

avlaġda: *ġuruda avlaġda ağaçlarda köp avlar.* “Karada, bozkırda, ağaçlarda çok avcılık yaptım. (GB, 104.10).

bazarda: *Bazarda Amanxor dar ağaçġa ilingen.* “Pazarda Amanhor daraġacına asılmış.” (TDTEA, Aİ, 3).

bizde: *Sakinat -O zaman da ebi tabular, tek ayıp bizde qalmas.* “Sakinat -O zaman bir çaresi bulunur. Ama suç bizde kalmaz.” (TDTEA, AS, 6).

eşekde: *Molla Nasrutdin -Eşekde eşek qılıqlar bolsa ayıpmı, insanman dep turagan sende de bar çı eşek qılıqlar.* “Nasreddin Hoca - Eşekte eşek ahlâkı olsa ayıpmı, insanım diye gezen sende de var eşek ahlâkı.” (TDTEA, MK, 2).

halda: *Agavum çağırı bulan krujkanı tutgan halda, kökden bir zat izleygen yimik başın göterip qaradı.* “Dedem içki dolu maşrapasını tutarak gökyüzünde bir şey arıyormuş gibi başını kaldırarak baktı.” (TDTEA, HD, 10).

oramda: *Oramda gezeygenleni külküsü, şatlığı, mızıkası da çalındı.* “Sokakta gezenlerin gülüşü, mutluluğu, müziği de duyuldu.” (TDTEA, MA, 14).

qayda: *Qayda laqırğa adam görse, qoltuguna şo şancalın da qısdırıp, onu qırıyma bara.* “Nerede sohbet edecek insan görse, koltuğuna o sandalyeyi kısıtırıp, onun yanına gider.” (TDTEA, MA, 14).

taşlarda: *Oçar taşlarda sözlü, salamat turuşlu tamazajar olturagan sabur göz aldım geldi.* “Yol kenarındaki taşlarda oturan hoş sohbetli, alçak gönüllü saygı değer ihtiyarlar gözümün önüne geldi.” (TDTEA, AU, 8).

tirmende: *Tirmende qapçıq yaraşır.* “Değirmende çuval yaraşır.” (KTA: 211).

Yaman tirmende yahşı un. “Kötü değirmende iyi un.” (KAD: 258).

töşekde: *Ol yalnız meniki bolgan edi busa, üyde töşekde yatıp öler edi.* “O sadece benim olsaydı evde, yatağında yatarken ölürdü.” (TDTEA, AH, 8).

üyde: *Ol yalnız meniki bolgan edi busa, üyde töşekde yatıp öler edi.* “O sadece benim olsaydı evde, yatağında yatarken ölürdü.” (TDTEA, AH, 8).

yağada: *Yol yağada yaşasañ, yolavçuğa azıqsan.* “Yol kenarında yaşarsan yolcuya azıksın.” (KTA: 253).

yayuvda: *Yayuvdağı zaya bolmas.* “Sofradaki zayi olmaz.” (KAD: 267).

yerde: *Bu işge acayıp bolup şo yerde tovba etdirip, bugar sünnet namaz da qıldırıp yüreğine haran güçden maslahat saldım.* “Bu işe acayıp şaşırp oracıkta tövbe ettirip buna sünnet namazı da kıldırıp yüreğini güç belâ teskin ettim.” (TDTEA, YG, 2).

yurtda: *Birinci kursnu bitip yurtda kanikullardaman.* “Birinci sınıfı bitirmişim, köyümüzde tatilzeyim.” (TDTEA, KA, 4).

başında: *Eçki aşacağannı başında ot yanar.* “Keçi yiyenin başında ateş yanar. (yani kendisini ele verir.)” (KTA:104).

başlığında: *Haci de üç gece-üç gün başlığında oturup turgan.* “Haci de üç gün üç gece başında oturup beklemiş.” (TDTEA, MSY, 9).

içinde: *içinde ne barnı bilme qıyın.* “İçlerinde ne olduğunu bilmek zor.” (TDTEA, AHH, 2).

kullanı *içinde sav bir kölnü suvu çağı bozası bulanğı habanı da sala.* “Ayrıca **içinde** bütün bir gölün suyu kadar boza ile dolu ibriği getirip önlerine koymuş.” (DKM: 139).

qolunda: *Meni bıçağım!- dep, o ya! Alini qolundagı bıçaqqa uzatıldı.* “Benim bıçağım! diye o çocuk Ali'nin elindeki bıçağa uzandı.” (TDTEA, MH, 5).

tübünde: *Papaxlı tut terekni түбүнде atam atlanı da tuvarıp, yügenlep otlama da yiberip, bişgen arpanı qol bulan ormaga girişdi.* “Papaklı dut ağacının altında babam atları çözüp gem vurarak otlamaya gönderdi, kendisi de eliyle arpa işlemeye girişti.” (TDTEA, BA, 3).

şonda: *halek etsen birlerini tavbasın kabül etgen şonda tavbasın kabül etegenlerden munkar da nakir de.* “Yok etmiş, bazılarının tövbesini kabul etmiş. O sırada tövbesini kabul ettiklerinden Münker ve Nekir de (varmış).” (GB, 12.12).

yağasında: *de bildirgen sen idrīsni cahennemni yağasında.* “Sen İdris'i cehennemin kenarında durdur.” (GB, 99.14)

yağında: *şo kölnü yağında.* “Şu gölün kıyısında”. (DKM: 168).

3.2.3.6. Çıkma hâli: -dAn

Çıkma hâli, kelime grubunda veya cümle içinde fiilin bildirdiği hareketin kendisinden uzaklaşan, ayrılan ismin içinde bulunduğu hâldir. Kumuk Türkçesinde –dAn ekiyle yapılır. Ancak 3. tekil ve 3.çoğul şahıs iyelik ekli isimlerde eki /-n-dan/ biçiminde eklenir. Ekin, Kumuk Türkçesinde genellikle tonlu ünsüzle kullanıldığı görülür. Çıkma hâli ekinin başka bir işlevi kendisinden bahsedilen şeyi “*hakkında*” anlamıyla bildirmesidir. (Pekacar, 2007: 978).

Kumuk Türkçesinde çıkma hâlinin fonksiyonları ve kullanım örnekleri şunlardır:

1.Fiilin bildirdiği hareketin kaynağını, çıkış veya başlangıç noktasını belirtir.

atdan: attan, isimden. (TLG: 978).

aradan: *Aradan yıl da getmegendir, qarayman, Zaynulabid qayıp gele.* “Aradan bir yıl geçmedi, baktım ki Zaynulabid dönmüş geliyor.” (TDTEA, AH, 9).

Arslanmurzadan: *Xalq Dilbarnı da, Amanxornu da süyeklerin üyelerine birge eltme süyüp, idaraga barıp, Arslanmurzadan tilegende, ol bulay degen:* “Halk, Dubar ile Amanhor'un cenazelerini evlerine birlikte götürmek istemiş, İdarehaneye varıp Arslanmurza'dan bunu dileyince o şöyle demiş.” (TDTEA, Aİ, 3).

avuzuñdan: *Avuzuñdan çıqğan sözüñ tatuvlu dolma yimik.* “Ağzından çıkan sözün lezzetli dolma gibi.” (TDEMAS, 567).

beşikden: *‘anķā çomulup beşikden yaşnı alıp havāğa çıkğan.* “Anka dalıp beşikten bebeği alıp havaya çıkmış.” (GB, 103.12).

becenden: *Ata yurtuñnu nasibin aşlıq becenden gör.* “Baba ocağının nasibini tahıl ambarından gör.” (KTA: 62).

gözden: gözden. (TLG: 978).

işden: işten. (TLG: 978).

qolumdan: *-Ne ixtiyarnı bar qolumdan çıkarıp almağa!* ”-Ne hakkın var elimden çekip almaya!” (TDTEA, MH, 5).

şkoladan: *Xozyayqa işde, yaşlar da şkoladan qaytmagan.* “Hanım işte, çocuklar da okuldan dönmediler.” (TDTEA, AU, 8).

tüşden: *Şo sayalı, biraz oylaşıp, Paşav agav түşden tülge abatlandı.* “O yüzden biraz düşünüp, Paşav dayı rüyadan gerçek hayata atladı.” (TDTEA, MA, 15).

xorluqdan: *Haci, sen saqladın meni de, atam-anamru da şo xorluqdan.* “Haci, sen beni de annemi de babamı da korudun bu yüz karasından.” (TDTEA, MSY, 9).

yoldan: yoldan. (TLG: 978).

2. Çıkma hâli eki bazı durumlarda karşılaştırma anlamı verir.

ağasından: *Ol ulla ağasından da buzuk bir halda tabula.* “Onun durumu en büyük kardeşin durumundan daha kötüymüş. (DKM: 144).

iyislerden: *Şo giççi zamanımda yaşagan yerlerde bolagan iyislerden.* “Şu küçüklüğümde yaşadığım yerlerde olan kokulardan, koyunların kokusu.” (TDTEA, AHH, 2).

3. Çıkma hâli eki bazı kullanımlarda “hakkında” anlamı verir.

yaşawundan: *Hali bolğunça Y. Qazaqnı yaşawundan söyleygen mekenli bir dokument bar busa, o da şairni öz yırları, ayroqda, sibirden gelgen kağızları.* “Şimdiye kadar Y. Kazak'ın hayatı hakkında bilgi veren belli bir belge var ise, o da şairin kendi yırları, bilhassa, sürgünden gelen mektuplarıdır.” (TLG: 978).

4. Bazı örneklere bulunma hâli eki fonksiyonunda kullanılır.

kökden: *Agavum çağırı bulan krujkanı tutgan halda, kökden bir zat izleygen yimik başın göterip qaradı.* “Dedem içki dolu maşrapasını tutarak gökyüzünde bir şey arıyormuş gibi başını kaldırarak baktı.” (TDTEA, HS, 10).

5. Çıkma hâli eki bazı kullanımlarda üstünlük anlamı katar.

devlerden: *Devlerden ullusu uzatılıp Mitişni inbaşın kısa.* “Devlerin en büyüğü uzanıp Mitiş' in sol omzunu bastırmış. (DKM: 24).

yalından: *Ajdaha buğar yalın yibergen, tek Batır yalından da korkmağan.* “Ejderha ona ateş, püskürtmüş, ama Batır ateşten de korkmamış.” (DKM: 24).

6. Çıkma hâli eki bazı kullanımlarda sebep bildirir.

korkmaqlıktan: *Korkmaqlıktan Külbay gücü-günü bar çaķı kıçırıp yibere.* “Korkudan Külbay var gücüyle bağırmaya başlamış.”

şondan: *Şondan sofi meni yüreğime suvuqluq tüşdü.* “O sebeple benim yüreğime soğukluk düştü.” (TDTEA, BA, 7).

yaxşılığından: *Sakinat -Seni haşıqlıq otufinu yaxşılığından.* “Sakinat -Senin aşkının ateşinden.” (TDTEA, AS, 6).

7. Eklendiği isimden sonra gelen edatlarla birlikte kullanılarak grup oluşturur.

ertenden berli: *Ertenden berli oxuy turup taza başım da avrup, tüşde Yaxsay suvga kirinmege baraganda, mağa uştuqul yoluqdu va ircayıp:* “Sabahtan beri okumaktan başım iyice ağrıyınca, öğlenleyin Yahsay suyuna

yıkanmaya giderken o hilekâr ile karşılaştım; sırtarak bana:”
(TDTEA, KA, 1).

8. Anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş birleşik fiiller meydana getirir.

Kolundan *geleğenin etmek*. “Elinden geleni yapmak, becerebildiğini yapabilmek.”
(KTD: 115).

Can yerinden *acımak*. “Çok acı duymak, yüreği yanmak, bozulmak.” (KTD: 112).

9. Fiilin hareketinin yerini ve yönünü bildirir.

artından: *Ahmağnı artından da barma, aldından da gelme*. “Ahmağın arkasından da gitme, önünden de gelme.” (KTA: 46).

10. 3. tekil şahıs iyelik ekli isimlerde ek zamir n si alarak ”-ndan” biçiminde eklenir.

atasından: babasından. (TLG: 978).

gözünden: gözünden. (TLG: 978).

işinden: işinden. (TLG: 978).

kolundan: *Kolundan geleğenin etmek*. “Elinden geleni yapmak, becerebildiğini yapabilmek.” (KTD: 115).

kızılından: *agından kızılından tüzünden tavundan üst yanından tüp yanından bir uvuç topurağ alğan*. “Akından, kızılından, ovasından, dağından, üst yanında, alt yanından bir avuç toprak almış.” (GB, 89.1).

şondan: *Al döğerçik qaydan yürüse, art döğerçik de şondan yürür*. “Ön teker nereden giderse, arka teker de oradan yürür.” (KTA: 47).

Şondan *nasibimni tileme çıqanman*. “Ondan nasibimi dilemeye geldim.”
(TDEMA: 698).

amma men ‘ādilli ḥākīm tūgūl busam kıyāmat gün bolğunça şondan tuvğan tuvğanlar da mal’undur. “Ama ben adil ilah olmasam kıyamet günü gelene kadar ondan doğan ve doğacaklar da lanetlenmiştir.” (GB, 14.1).

yollarından: yollarından. (TLG: 978).

3.2.3.7. Eşitlik hâli: -çA

Eşitlik hâli içinde bulunan isim, bulunduğu kelime grubu veya cümlede fiilin gerçekleştirdiği eylemin ne biçimde, nasıl, ne kadar yapıldığının cevabıdır. Kumuk Türkçesinde ek yalnızca tonsuz biçimiyle kullanılır.

Ekin Kumuk Türkçesindeki fonksiyonları ve kullanım alanları şunlardır:

1. Eklendiği isme “kadar” anlamı katar.

munça: *altmuş manat hayırnı da alıp üyge gelgende pāṭımat aytğan munça.* “Atmış manat karını da alıp eve geldiğinde Hz. Fatıma bu kadar.” (GB, 35.6).

şonça: *-Ya, şonça tilegen edim, cavap yazmay bozartıp qoydun, - dep toğuşdum.* ”- Ya, o kadar istemiştım, cevap yazmadan bekletip durdun, - diye takıldım.” (TDTEA, AU, 5).

şunçaqı: *Şunçaqı gen bar baylıqdan ayrılıp.* “Bu kadar zenginliklerden ayrılıp.” (TDTEA, AS, 4).

2. Eklendiği isme “birliktelik” anlamı katar.

birçe: *Hey meni kulum sen za ĩp bolmaḵ bulan birçe sen maḡa türlü.* “Ey benim kulum, sen zayıf olmakla birlikte bana türlü.” (GB, 11.14).

3. Eklendiği isme “, başka, ayrı olarak” anlamı katar.

oṇaça: *Ortaq ögüzden oṇaça (yaman) tana yaxşı (buzav qolay).* “Ortak öküzden ayrı olarak kendi veya tek dana (kötü buzağı) yeğ (iyi). (TT. Ortaklık öküzden başka/ başlı başına buzağı yeğdir.)” (KTA: 156).

4. Eşitlik hâli eki yapım eki olarak da kullanılır.

qumuqça: Kumukça. (TLG: 965).

rusça: Rusça. (TLG: 965).

Men olar bar üyge tepsi alıp girdende, Zaynulabid qırıyndadıḡı birevge orusça söylep tura edi. “Ben onların olduğu eve tepsi ile girdiğimde Zaynulabid, yanındaki birisiyle Rusça konuşuyordu.” (TDTEA, AH, 21).

Türkçe: Türkçe. (TLG: 965).

yaşılça: sebze, zerzevat. (TLG: 965).

3.2.3.8. Vasıta hâli: İsim + bulan

Bu hâl ekini alan isim, bulunduğu kelime grubu veya cümle içerisinde fiilin gerçekleştirdiği eylemin nasıl, ne vakit, hangi araçla yapıldığını belirtir. Kumuk Türkçesinde vasıta hâli *bulan* edatıyla yapılmaktadır.

al bulan: *Al bulan* yaşıl ariv yaraşır, göknü de qoşsa, gözün qamaşır. “Al ile yeşil yakışır, mavi de katılırsa gözün kamaşır.” (KTA: 47).

el bulan: *El bulan* yav bolmak. “Halk ile kavgasız, dostça yaşamak” (KTD: 112).

it bulan: *İt bulan* kuyuğa tüşgendey. “İt ile kuyuya düşmüş gibi.” (KAD: 149).

kök bulan: *kök bulan* yerni arasında. “Gök ile yerin arasında.” (KTS: 182).

Moskva bulan: *Moskva bulan* Mahaçqalanı arası. “Moskava ile Mahaçkala’ nın arası.” (KTS: 37).

prikazm bulan: - *Muna, sen aytagan zuqarin geldi, prikazm bulan, ayt odar özünnü planlarmnı, - dedi.* “İşte, senin söylediğin arkadaşım geldi, tezgâhıyla, söyle ona planlarını, - dedi.” (TDTEA, AU, 6).

tili bulan: *Tili bulan* taş çıyar. “Diliyle taş yığar.” (KAD: 233).

şulaylık bulan: *Qoççaq ulan Şamsuvara şulaylık bulan atasına süt aq deñiz atnı da getirip, özüne deñiz şahnı ariv kızın da ala.* “Cesur oğlan Şamsuvara böylece babasına süt beyaz deniz aygırını getirmiş, kendisine de deniz padişahının güzel kızını almış.” (DKM: 212).

asta bulan: *Onu uzun-uzun altın kirpikleri Rahimni betinqolun sıypadı, asta bulan qarqarasma sinmeğe başladı.* ” Güneşin uzun, altın kirpikleri Rahim'in elini yüzünü sıvazladı, yavaş yavaş gövdesine sinmeye başladı. (TDTEA, MH, 1).

arkası bulan: *Arkası bulan* taş taşımak. “Pek zorlanmak, azap çekmek” (KTD: 110).

artı bulan: *artı bulan* bir yahşılık et. “Ardından bir iyilik yap.” (GB, 42.12).

3.2.4. İsimlerde Soru: -mX

Soru eki Kumuk Türkçesinde genellikle kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına bağlıdır. -mu, -mi, -mu, -mü olarak dört şekilde görülür. Soru eki eklendiği

kelimeye bitişik yazılır. /w/ ünsüzüyle biten isimlerde taban düz ünlülü olsa bile ekin yuvarlak şekilleri eklenir (Pekacar, 2007: 978).

almamı: elma mı? (TLG: 978).

Cumaysat -Ne asap? Seni bitimi aşapmu? “Cumaysat -Ne yiyerek? Senin bitini yiyerek mi?” (TDTEA, MK, 2).

atmı: at mı? (TLG: 978).

İt uluğan bulan ayğa zaral berirmi? “Köpek ulumakla aya zarar verir mi?” (KTA: 141).

gememi: gemi mi? (TLG: 978).

giyewmü: damat mı? (TLG: 978).

işmi: iş mi? (TLG: 978).

itiwmü: ütü mü? (TLG: 978).

nasiplilermi: *Nasiplilermi, nasipsizlermi* - *tepge ne başgadır?* “Mutlular mı, değil mi; tef için ne fark vardır?” (TDTEA, KA, 3).

qutuldumu: - *Meni borcum qutuldumu?* ”-Benim görevim tamam mı?” (TDTEA, MA, 8).

sözdemu: *aytğan sen hali de ‘anķa; aytğan sözdemusan dep yabalaķ.* “Sen hala Anka'nın dediği sözde misin? diye sormuş Baykuş.” (GB, 114.8).

suwmu: su mu? (TLG: 978).

tawmu: dağ mı? (TLG: 978).

tügülmü: *İş olay bolganda, giyev adamlarına bildiregen adat tügülmü?* “İş böyle olunca güveyin yakınlarına bildirmesi âdetten değil midir?” (TDTEA, MSY, 7).

yolmu: yol mu? (TLG: 978).

yoqmu: - *Maķa qullugufi sama yoqmu?* ”- Benimle bir işin yok mu öyleyse?” (TDTEA, AU, 1).

3.3. İsimlerin Semantik Bakımından Sınıflandırılması

Evrendeki canlı cansız her varlığı, insanın düşüncesinde, hayalinde canlandırdığı somut ve soyut tüm kavramları tür olan karşılayan kelimelere isim denir.

Korkmaz isimleri; somut ve soyut adlar, özel adlar, cins adları (tür adları), oluş ve kılış adları olmak üzere üç başlıkta ele almış; somut isimlerden tek varlığa isim olanlara özel ad demiştir. (2017: 229-231).

Çalışmamızda isimleri semantik bakımdan sınıflandırırken *Hakas Türkçesinde İsim* (Kara, 2005) adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

İsimler esas nitelikleri bakımından şöyle gruplandırılır:

3.3.1. Özel İsimler

Tüm varlıklar arasında biricik olan, benzeri bulunmayan varlıkları karşılayan isimlerdir. Özel isimlerin, karşıladıkları varlığın ne olduğunun bilinmesiyle simgesel bir anlamı vardır. Fakat bu simgesel anlam sınırlı, özel bir anlamı karşılar.

Özel isimler şu başlıklar altında sınıflandırılmıştır:

1. Kişi Ad ve Soyadları:

Abdülhüseyn İbrahimov, Atkay Hacamatov, İbrahim Kerimov, Mikayıl Abukov, Şehit Hanum Alişeva, Yırçı Kazak.

Cayranbike (DKM:170), Hintiv (DKM: 179), Külbay (DKM: 186), Şamsuvara (DKM: 193) gibi.

2. Yerleşim Yerlerinin (şehir, kasaba, köy, cadde, sokak) İsimleri:

Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak, Gudermes, Mozdok, Mahaçkala, Buynaks, İzberbaş, Kaspiysk, Kızlar. (Aliyev, 1995: 69).

3. Coğrafi alanlarda (deniz, nehir, ova, göl, dağ, boğaz) verilen isimler:

Kumuk Ovası, Kuzey Osetya, Terek Nehri, Terek Sıradağları, Sunja Nehri.

Terek, Sulak, Ullu-Çay, Hamri-Özen, Şura-Özen ve Manas-Özen (Caferoğlu, 1998: 51).

Asxartav: Ashar Dağı (KTA: 266).

Daclat: Dicle (nehir adı) (GB: 334).

Salatav: (dağ adı) (KTS: 323).

4.Ülke Kıta İsimleri:

Afrika: Afrika. (KTS: 26).

altay (KTS: 33).

şām: şam(ülke adı). (KTS: 415).

5.Millet, Devlet, Topluluk, Boy ve Aşiret İsimleri:

noğay: Nogay. (KTS: 209).

qırğız: kırgız. (KTS: 261)

fars: fars, pers. (KTS: 127).

rūm: rum, romalı. (GB:402).

‘arab: Arap. (GB: 300).

banūisrāil: İsrailoğulları. (GB:311).

6.Astroloji, gök bilimi ile ilgili isimler:

dün'ya: dünya. (KTA: 287).

Ülker: Ülker yıldızı. (KTA: 341).

yulduz: yıldız. (KTA: 353).

tañçolpan: astr. sabah yıldızı, Zühre, Venüs, Çulpan, Çoban Yıldızı. (KTS: 321),

7.Dil, Din, Mezhep ve İnanç isimleri:

busurman: Müslüman. (GB: 325),

cuhut: Yahudi, Musevi. (GB: 329),

islām: islam. (GB: 365).

qırğız til: kırgız dili. (KTS: 261).

Tartarnı tili: Tatar dili. (KTA: 98).

8.Gazete, Dergi, Kitap ismi:

Acam Fara'iz, Dağıstanlı Kadın, Karçıga (çocuk dergisi), Tangçolpan, Temirxaşura, Yoldaş.

3.3.2. Cins İsim

Aynı türden varlıkları toplu bir şekilde anlamdıran, canlı ve cansız tüm varlık ve kavramları karşılayan ortak isimlere cins isim denir. Özel isimler tek bir varlığı karşılar ancak cins isim aynı veya benzer tür içindeki genel isimleri gösterir.

abay: yaşlı kadına sevgi duygulu hitap, büyük anne, nine. (KTS: 21).

abiy: babaya saygılı hitap, baba, abbacık babacığım. (KTA: 21).

ağay: Büyük erkek kardeşe ya da yaşça büyük başka erkeklere hitap ağabey. (KTA: 27).

ana: ana, anne. (KTS: 34).

at I: at. (KTS: 45).

ata: baba, peder. (GB: 303).

balıq: balık. (KTS: 59).

baqayapıraq: sinir otu. (KTS: 60).

börü: kurt. (KTS: 81).

çeçek: çiçek. (KTS:100).

erkek: erkek, adam, erkeklere mahsus. (KTS: 122).

giyigot: bot. Geyik otu, kekik (otu). (KTS: 138).

gül: gül. (KTS: 145).

it: it, köpek. (KTS: 168).

mal: koyun, koç. (KTS: 192).

terek: ağaç. (KTS: 331).

qaraquş: kartal, kara kuş. (KTS: 249).

qoy: koyun. (KTS: 269).

sıyr: inek. (KTS: 295).

süyrücibin: sivrisinek. (KTS: 306).

tawuq: tavuk. (KTS: 327).

yılan: ger-mec. yılan. (KTS: 395).

yüzeldirik: sedef otu. (TLG: 964).

3.3.3. Topluluk İsimleri

Cins isimlerden bazıları çokluk eki almadan, sayıca çok olan bir varlığa isim olmuşlardır. Bir başka deyişle bazı isimler, biçim bakımından tekil olduğu halde, topluluk anlamı taşırlar.

Kumuk Türkçesinde kullanılan belli başlı topluluk isimleri şunlardır:

asger: asker, ordu. (KTA: 266).

cut: çift. (KTS: 93).

egiz: ikiz. (KTA: 288).

küllü: bütün, hep. (KTA: 302).

millet: Ar. millet. (KTA: 324).

orman: orman. (KTA: 307).

siriv: sürü. (KTA: 326).

tümen: on ruble. (KTA: 339).

xalq: Ar. halk. (KTA: 343).

yanaşa: birlikte, yan yana. (KTA: 346).

3.3.4. Somut İsimler

Somut isimler; beş duyu organımızdan herhangi biriyle algılayabildiğimiz, yani elle tutup gözle görebildiğimiz, koklayıp tadabildiğimiz ve duyabildiğimiz varlıkları, nesneleri ifade eden isimlerdir. Somut isimler tekil, çoğul ve topluluk belirten varlıkların isimleri olabilir.

Kumuk Türkçesindeki somut adlar konularına göre şöyle sınıflandırılmıştır:

3.3.4.1. Aile –akraba ilişkileri ile ilgili isimler

abay: yaşlı kadına sevgi duygulu hitap, büyük anne, nine. (KTS: 21).

abiy: babaya saygılı hitap, baba, abbacık babacığım. (KTA: 21).

ağaw: yaşça büyük erkeklere saygılı hitapamca, dayı. (KTA: 27).

ağay: Büyük erkek kardeşe ya da yaşça büyük başka erkeklere hitap ağabey. (KTA: 27).

ana: ana, anne. (KTS: 34).

araçı: aracı, dünür. (KTA: 265).

ata: baba, peder. (GB: 303).

ata-ana: ana baba. (KTS: 45).

bala: çocuk, bebek, yavru. (KTS: 59).

bebey: bebek, yavru çocuk. (KTS: 68).

egiz: ikiz. (KTS: 288).

erqardaş: erkek kardeş. (KTA: 289).

öksüz: öksüz. (KTA: 308).

qayın: kayın (kayınbirader). (KTA: 316).

toray: torun. (KTA: 336).

ulan: oğul, erkek evlat. (KTS: 352).

yetim: yetim. (KTA: 351).

3.3.4.2. Hayvan isimleri

arşlanqaplan: aslan, arşlan. (KTS: 40).

at I: at. (KTS: 45).

ayğır: aygır. (KTS: 52).

balcibin: bal arısı. (KTS: 59).

balıq: balık (KTS: 59).

balıqçı: martı (kuşu). (KTS: 59).

börü: kurt. (KTS: 81).

buzaw: dana, buzağı. (KTS: 85).

çıçqan: sıçan (kemirgen, memeli hayvan). (KTA: 283).

eçki: keçi. (KTS: 117).

eşek: eşek. (KTS: 124)

geçekuş: yarasa. (KTS: 132).

gesertki: kertenkele. (KTS: 136).

giyik: geyik. (KTA: 293).

it: it, köpek. (KTS: 168).

mal: koyun, koç. (KTS: 192).

müyüzburun: bilgiç. Gergedan. (KTS: 204).

ögüz: öküz. (KTS: 221).

qaban: domuz. (KTS:239).

qaraquş: kartal, kara kuş. (KTS: 249).

qarğa: karga. (KTS: 250).

qırqayak: kırkayak. (KTS: 261).

qoy: koyun. (KTS: 269).

qozu: kuzu. (KTS: 269).

quş: kuş. (KTS: 273).

sariçimçiq: kanarya. (KTS: 288).

sasıqgözen: kokarca. (KTS: 289).

sıyr: inek. (KTS: 295).

sütbaqa: kara kurbağası. (KTS: 305).

süyrücin: sivrisinek. (KTS: 306).

tawuq: tavuk. (KTS: 327).

telicibin: yaban arısı, eşek arısı. (KTS: 329).

tonq-tonq: ağaçkakan. (KTS: 338)

tülkü: tilki. (KTS: 345).

tüye: deve. (KTS: 347).

yılan: ger-mec. yılan. (KTS: 395).

3.3.4.3. Bitki isimleri

alabota: kaz ayağı (bitki). (DKM: 161).

alma: elma. (KTS: 32).

as: zool. gelincik. (KTS: 42).

ba'li: kiraz. (KTS: 59).

baqayapıraq: sinir otu. (KTS: 60).

buday: buğday. (GB: 324).

buzawtiş: zool. danaburnu. (KTS: 85).

çaçiv: ekin, tahıl. (DKM: 171).

çeçek: çiçek. (KTS:100).

emen: meşe (KTA: 288).

giyigot: bot. Geyik otu, kekik (otu). (KTS: 138)

gül: gül. (KTS: 145).

gülaylan: ayçiçeği. (KTA: 295).

hayva: ayva. (KTA: 297).

nar: nar (meyvesi ve ağacı). (KTA: 304).

qarağay: çam ağacı. (KTA: 314).

qayınağaç: diyal. akağaç. (KTS: 256).

qıçıtğan: ısırgan otu. (KTA: 317).

qozuqulaq: kuzukulağı. (KTS: 269).

samırsaq: sarımsak. (KTA: 323).

soğan: soğan. (KTA: 326).

tal: söğüt. (KTA: 330).

terek: ağaç. (KTS: 331).

yapıraq: yaprak. (KTA: 347).

yemiş: meyve, yemiş. (KTS: 392).

yılğın: ılgın otu. (KTA: 352).

yüzeldirik: sedef otu. (TLG: 964).

yüzüm: üzüm. (KTA: 355).

3.3.4.4. Coğrafi (yer) jeoloji ve meteoroloji ile ilgili isimler

alatopan: T. Ala + Ar. tufan fırtına, tufan, kasırga, bora. (KTS: 29).

altın: ger-mec. altın. (KTS: 33).

avlaq: kırlar. (KTA: 268).

ay: ay. (KTS: 50).

bağır: bakır. (KTA: 271).

batmaq: yapışkan çamur. (TLG: 970).

batmaqlıq: bataklık. (TLG: 967).

boran: tipi, kar fırtınası. (KTS: 78).

bulaq: bulak, pınar, su kaynağı. (KTA: 280).

bulut: bulut. (KTA: 280).

çoğur: çukur. (KTA: 284).

deñiz: deniz. (KTA: 286).

göktaş: kim. göktaş, bakır sülfatı. (KTS: 139).

gümüş: gümüş. (KTS: 146).

gün: gün; güneş; vakit, zaman (KTA: 295).

günbatış: batı (GB: 59).

güntuwuş: doğu. (TLG: 971).

hava: hava (KTA: 297).

kök: gök, gök yüzü, hava. (KTA: 302).

köl: göl. (KTS: 183).

orman: orman. (KTA: 307).

orun: yer. (KTS: 217).

özen: nehir, ırmak. (KTS: 226).

qar: kar (yağış türü). (KTA: 313).

quyulma: girdap, su çevirisi, burgaç. (KTS: 275).

tañçolpan: astr. sabah yıldızı, Zühre, Venüs, Çulpan, Çoban Yıldızı. (KTS: 321).

taş: taş, taştan. (KTS: 325).

taw: dağ, dağlık. (KTS: 325).

teleyağur: sağanak, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur. (KTS: 329).

töbe: tepe. (KTS: 340).

tüz: düz, doğru, dürüst; ova, düzlük. (KTA: 339).

ülker: Ülker yıldızı. (KTA: 341).

yağa: kenar, kıyı. (KTA: 345).

yağur: yağmur. (KTS: 383).

yar: (sarp) kaya. (KTS: 384).

yaşmin: yıldırım, şimşek. (KTA: 388).

yaz: yaz; ilkbahar (KTA: 350).

yazbaş: baharın başı, bahar başları, ilkbahar, bahar başlangıcı. (KTS: 390).

yel: yel, rüzgâr. (KTA: 350).

yulduz: yıldız. (KTA: 353).

ülker: Ülker yıldızı. (KTA: 341).

3.3.4.5. Ev içinde ve dışında kullanılan eşyalar ile ilgili isimler

açğıç: anahtar. (TLG: 969).

alaçiq: ambar, samanlık. (KTA: 263).

arqan: halat, urgan. (KTS: 40).

becen: ambar. (KTA: 274).

beşik: beşik. (KTS: 71).

biçaq: bıçak. (KTS: 72).

çalğı: tırpan. (TLG: 969).

çaynik: çaydanlık. (KTS: 100).

çomuç: kepçe. (KTS: 106).

daray: tafta, bir tür sert ipekli kumaş. (KTS: 110).

elek: elek. (TLG: 969).

gönçarıq: esk. çarık (tabakalanmış yekpare deriden imal edilmiş köylü ayakkabısı).
(KTS: 140).

harsillek: salıncak (harsille- sallamak) . (TLG: 969).

ine: iğne. (KTA: 299).

kanzi: merdiven. (KTS: 175).

kürek: qazıq, kazık, takoz. (TLG: 969).

otbaş: ocak, şömine.”(KTS: 218).

qap: çuval, torba. (KTS: 246).

qayıq: kayak, sandal. (KTS: 256).

qazan: kazan. (KTS: 258).

suvserpiç: süzgeçli kova. (KTS: 304).

tam: duvar. (KTS: 319).

taraq: tarak; tırmık. (TLG: 969).

tayaq: değnek, sopa, baston. (GB: 67).

teпки: çapa, kazma. (TLG: 969).

tırnawuç: tırmık; tarak. (TLG: 971).

tirmen: değirmen. (KTA: 335).

töşek: döşek. (TLG: 969).

uçuruq: uçurtma. (TLG: 969).

üy: ev, konak. (KTS: 360).

xaba: bakır güğüm; maşrapa. (TLG: 964).

xali: halı. (KTS: 369).

xuma: büyük, çamurdan yapılmış kâse (xum”Kum; toz”). (TLG: 964).

yawlug: baş örtüsü, şal. (KTS: 389).

yerqaş: eyer kaşı. (KTS: 351).

3.3.4.6. Elbise (giysi) , süs, ziynet eşyaları ile ilgili isimler

çorap: çorap. (KTA: 284).

gölek: gömlek. (KTS: 139).

gönçarıq: esk. çarık (tabakalanmış yekpare deriden imal edilmiş köylü ayakkabısı).
(KTS: 140).

halqa: küpe. (KTA: 296).

opuraq: giysi, elbise. (KTA: 307).

oymaq: yüzük. (KTA: 308).

papax: kalpak. (KTA: 310).

ton: kürk, kürk palto veya manto. (KTA: 356).

yawlug: baş örtüsü, şal. (KTS: 389).

yeşsiz: yensiz, kolu olmayan elbise. (KTA: 350).

3.3.4.7. Hastalık ve özür isimleri

aqsaq: topal. (TLG: 969).

awruw: hastalık, illet, maraz. (KTS: 48).

baş awruw: baş ağrısı. (KTS: 63).

çartlama: çıban. (TLG: 970).

çığıw: şiş, tümör, çıban. (TLG: 971).

göbürme: deride sulu kabarcık, deride sıvı kesecik. (TLG: 970).

güydürme: abse, çıban.(TLG: 970).

kökleme: çıban. (TLG: 970).

qıçıv: uyuz. (KTS: 317).

sağırav: sağır. (KTA: 321).

soqur: kör. (KTS: 299).

tilqav: kekeme, konuşmasında kusur olan. (KTA: 335).

tonqu: kambur. (KTA: 336).

tulğaq: doğum sancısı. (TLG: 969).

yürek awruw: kalp hastslığı, kalp krizi. (KTS: 402).

3.3.4.8. İnsan ve hayvan organ isimleri

arqa: arka; sırt. (KTA: 265).

awuz: ağız. (KTS: 49).

barmaq: parmak. (KTA: 272).

baş: baş, kafa, kelle. (KTS: 63).

bawur, -wru: anat. karaciğer. (KTS: 66).

bilek: bilek. (KTA: 275).

boyun: boyun. (KTA: 279).

but: bacak; ayak. (KTA: 280).

buwun: mafsalsal, eklem; hece. (TLG: 970).

çaç: saç. (KTS: 95).

emçek: meme, göğüs. (kadınlarda). (KTS: 120).

eñ: yanak. (KTA: 288).

erin: dudak. (KTS: 122).

göt: kaba et, kıç, popo. (KTA: 294).

göz: anat. göz. (KTS: 142).

göz'yaş: gözyaşı. (KTS:144).

içek: bağırsak. (KTA: 298).

inbaş: omuz. (KTS: 164).

mañalay: alın. (KTA: 303).

müyüz: boynuz. (KTS: 204).

qabaq: kapı; kabak; göz kapağı .(KTA:311).

qaburğa: kaburga. (KTA: 311).

qan: kan (damarlardaki hayatî sıvı). (KTA: 312).

qanat: kanat. (KTS: 244).

qaqırıq: balgam. (TLG: 969)

qaraçaç: kara saç, siyah saç, kara saçlı, siyah saçlı. (KTS: 248).

qarın: karın. (KTA: 315).

qaş: kaş (yüzde); kaş (yüzükte). (KTA: 315).

qulaq: kulak. (KTA: 321).

qursaç: mide, karın. (KTA: 321).

samay: şakak saçları. (KTA: 323).

saqal: sakal. (KTA: 323.)

sırt: sırt. (KTA: 325).

süyek: kemik; ölü, ceset, cenaze. (KTA: 328).

süyksiz: kemiksiz. (KTA: 328).

şişik: şiş, yumru, ur, ödem. (TLG: 969) .

taban: ayak. (KTA:329).

tamaq: boğaz. (KTS: 320).

tamur: damar; kök. (KTA: 330).

tııv: nefes. (GB: 68).

tiş: diş. (KTA: 335).

tobuq: diz; topuk. (KTA: 335).

tonqu: kambur. (KTA: 336).

tükürük: tükürük. (TLG: 969)

uça: kuyruk sokumu. (TLG: 964).

uwu –uu: avuç. (KTS: 356).

frk: sidik torbası, mesane. (TLG: 969)

yal (II): yele. (KTA: 345).

yelin: inek memesi. (KTA: 350).

yürek, -gi: yürek, kalp. (KTS: 402).

3.3.4.9. Yiyecek, içecek isimleri

ayran: ayran. (KTA: 269).

bal: bal. (KTA: 271).

balıq: balık (KTS: 59).

bawur: işlik. (KTS: 66).

bişlaq: peynir. (KTA: 276).

boza: boza. (KTA: 279).

bulamuq: un orbası. (TLG: 970).

apelek: pide gibi küçük ekmek. (KTA: 282).

ay: ay (içecek). (KTA: 283).

udu: börek. (KTS: 107).

dolma: dolma (yemek). (TLG: 970).

ekmek: ekmek. (KTA: 288).

et: et. (KTS: 125).

içki: alkollü içki. (TLG:969).

may: yağ. (KTA: 304).

nah: kesilmiş süt (suyu) .(KTA: 305).

qagay: tatlı, şekerleme (ocuk dilinde). (TLG: 968).

qaymaq: kaymak. (KTA: 316).

quymaq: sahanda yumurta, omlet. (KTA: 322).

qurma: kavurma. (KTA: 321).

süt: süt. (KTA: 328).

şorpa: çorba; sulu yemek. (KTA: 329).

tuz: tuz. (KTA: 338).

tüymeç: halka şeklinde olan iç yağı. (TLG: 970).

un: un. (KTA: 340).

uwmaç şorpa: duru çorba. (TLG: 970).

yarma: yarma; bulgur. (TLG: 970).

yaşılça: sebze, zerzevat. (TLG: 965).

yav (I): yağ. (KTA: 349).

yımirtqa: yumurta. (KTA: 352).

yuvurt: yoğurt. (KTA: 354).

3.3.4.10. Renk isimleri

al I: Kırmızı, al. (KTS: 29).

ala: alacalı, muhtelif renklerde, çeşitli renklerde, karışık renkli. (KTS: 29).

apaq: apak, bembeyaz. (KTA: 264).

aq: ak, beyaz. . (KTA: 264).

aqşilt: beyazımsı, beyazımtırak. (TLG: 968).

aqşumal: beyazımsı. (TLG: 968).

çal: kır, beyazla karışık renk. (KTA: 282).

gök: mavi. (KTA: 293).

gökşilt: mavimsi; yeşilimsi. (TLG: 968).

gökşumal: mavimsi; yeşilimsi. (TLG: 968).

qara: ger- mec. kara, siyah (KTS: 247).

qızıl: kızıl, kırmızı. (KTA: 319).

sari: sarı. (KTS: 288).

yaşıl: yeşil. (KTA: 348).

3.3.4.11. Yer yön ifadeleri ile ilgili isimler

aldından: önünden. (KTA: 46).

bu: bu (işaret zamiri ve sıfatı). (KTA: 279).

dazu: sınır. (KTA: 285).

günbatış: batı. (GB: 59).

geri: geri. (KTA: 292).

güntuwuş: doğu. (TLG: 971).

iç: iç, dış karşıtı. (KTA: 298).

oñ: doğru; sağ (taraf); rahat. (KTA: 306).

ör: üst, yukarı. (KTS: 223).

qır: kır, dışarı, meskûn mahallin dışı. (KTA: 318).

qırıy: kenar, yan. (KTA: 318).

sol: sol. (KTS: 298).

tış: dış. (KTA: 334).

tışğari: dışarı. (KTA: 334).

töben: aşağı, alçak. (KTA: 337).

tömen: aşağı, alt. (KTA: 337).

tüp: alt, dip, aşağı. (KTA: 339).

yağa: kenar, kıyı. KTA: 345).

3.3.5. Soyut İsim

Duyu organlarımızdan hiçbirisiyle algılayamadığımız, madde olarak bulunmayan, sadece akıl, zihin ve hayal yoluyla var olduklarını düşündüğümüz isimlerdir.

Kumuk Türkçesindeki kullanılan bazı soyut isimler şunlardır:

adil: adalet (KTA: 262).

albaşlı: cadı. (TLG: 967).

añlaw: bilinç, şuur; idrak. (TLG: 971).

arivl k: g z llik. (GB: 65).

asill q: asillik, asalet. (TLG: 967).

ayaw: merhamet. (TLG: 971).

awaml q: cahillik, cehalet. (TLG: 967).

awliyal q: aptall k, ahmaklık. (KTS: 48).

ayawsuzlu q: merhametsizlik, amansızlık, gaddarlık. (KTS: 52).

batırl k: yi itlik, bahadırl k. (DKM: 47).

can: Far. can. (KTS: 89).

cirgen ilik: i ren lik, tiksın lık (KTS: 93).

demli: samimi. (KTA: 286).

doslu q: dostluk. (KTA: 287).

erkin: rahat, geni ;  zg r. (KTA: 289).

es: hafıza, akıl, zek . (KTA: 289).

esenlik: sa lık, afiyet. (DKM: 47).

esgiklik: al aklık, baya ılık;  erefsizlik. (KTS: 124).

g   l: g n l; istek, arzu. (KTA: 292).

hanqawlu q: aptall k, ahmaklık, budalalık (KTS: 151).

haql: akıl, zek . (KTA: 296).

haygevl k: aptall k, ahmaklık, budalalık. (KTA: 155).

inam: g ven, itimat, inan . (KTA: 299).

ixtiyar: irade, istek; izin. (KTA: 300).

kasip: fakir, sefil, peri an. (KTA: 301).

 or uv: korku. (DKM: 48).

k y: keyif, haleti ruhiye; tarz, usul; durum. (KTA: 303).

mak r: kurnazlık, hile. (KTA: 303).

maslahat: nasihat; rahat, huzur. (KTA: 304).

namussuz: namussuz, şerefsiz. (KTA: 305).

oñay: çare, rahatlık. (KTA: 307).

oy: düşünce, fikir. (KTA: 308).

öçlük: kindarlık. (KTA: 108).

öktemlik: gurur, kibir. (KTS: 222).

ömür: ömür. (KTA: 309).

paşmanlıq: hüzn, keder, üzüntü. (KTA: 310).

qadar (I): kader. (KTA: 312).

qarımlıq: cimrilik (KTS: 250).

qayğı: dert, acı, keder, ıstırap. (KTS: 255).

qılıq: ahlâk, karakter, mizaç, huy. (KTA: 317).

qızğançlıq: açgözlülük; hasislik, cimrilik (KTS: 265).

qoççaqlıq: mertlik, erkeklik; cesaret (KTS: 266).

qorqunç: tehlike; korku. (TLG: 969).

sır: sır, giz. (KTA: 325).

süyünç: sevinç, mutluluk. (GB: 66).

süyüv: sevgi, sevda, aşk. (KTA: 328).

tergew: dikkat. (KTA: 976).

töre: töre, kanun. (KTA: 337).

tüş (II): düş, rüya. (KTA: 339).

umut: umut, ümit. (KTS: 353).

uyalçanlıq: utangaçlık, sıkılganlık, mahcubiyet (KTS: 356).

üstünlük: zafer, üstünlük. (KTA: 342).

xatir: hatır, saygı, hürmet; güceniklik, dargınlık; acıma, merhamet. (KTA: 344).

xatirsizlik: merhametsizlik, gaddarlık. (KTS: 372).

xayır (I): hayır, iyilik, fayda; iyi, hayırlı, faydalı. (KTA: 344).

xıyanat: ihanet; hain. (KTA: 344).

xorluq: horluk, zelillik, aşağılanma; şerefsizlik, rezalet. (KTA: 344).

xuy: huy, mizaç, tabiat. (KTA: 345).

yah: azim, irade, gayret; şeref; insaf. (KTA: 345).

yamanlıq: kötülük, fenalık. (KTS: 380).

yarewkelik: pohpohçuluk, dalkavukluk. (KTS: 385).

yarlılıq: fakirlik, yoksulluk. (KTS: 386).

yaxşılıq: iyilik. (KTA: 349).

yıbañç: eğlence, neşe, şenlik. (TLG: 969).

yoraw: tahmin, zan; dilek. (TLG: 971).

zar: keder, acı, elem. (KTA: 355).

4. SONUÇ

Bu çalışmada Kumuk Türkçesindeki isimler; yapıları, çekimleri ve anlamları bakımından incelenmiştir. Çalışma sonunda isimlerle ilgili dikkat çeken önemli noktalar şunlardır:

1. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde kelime başındaki /k-/ ve /t-/ sesleri korunmasına rağmen Kumuk Türkçesinde bazı kelimelerde kelime başı /k-/ ünsüzü /g-/; /t-/ ünsüzü ise /d-/ olmuştur. Bu değişimler hem fiillerde hem de isim soylu kelimelerde görülmektedir. Çalışmada Kumuk Türkçesinde isim konusu incelendiği için bu değişimler için yalnızca isim soylu kelimelerden örnekler verilmiştir: *geç* “geç”, *geçe* “gece”, *gerti* “gerçek”, *gölek* “gömlek”, *göz* “göz”, *geme* “gemi”, *güç* “güç, kuvvet”; *dağı* “tekrar, gene, yine”, *damğa* “damga”, *deniz* “deniz”, *dört* “dört (sayı ismi)” *dolma* “dolma (yemek)” vb.

2. Kumuk Türkçesinde takısız isim tamlaması olduğu için bu yolla oluşmuş birleşik isimler de vardır: *balcibin* “bal arısı”, *göktaş* “göktaşı, bakır sülfatı”, *gözyaş* “gözyaşı” *içgiyim* “iç giyimi, iç çamaşırı”, *taşkömür* “taş kömürü” vb.

3. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde *yas* “matem” kelimesi kullanılmaz. Bunun karşılığında *mâtem*, *traur* (Başkurt Türkçesi), *kara*, *aza* (Kazak Türkçesi), *aza* (Kırgız Türkçesi), *matäm*, *traur* (Tatar Türkçesi) isimleri kullanılır (Karşılaştırtmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, 1991: 970). Ancak Kumuk Türkçesinde Oğuz grubu Türk lehçelerine has olan *yas* kelimesi kullanılır.

4. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ek-fiilin geniş zamanının olumsuzu genellikle *emes* kelimesiyle, Kumuk Türkçesinde ise *tügül* “değil” kelimesiyle yapılır.

5. Genel Türkçede yaygın olarak kullanılan eklerin Kumuk Türkçesinde de kullanım sıklığı yüksektir. İsimden isim yapan *-çI*, *-II*, *-IIk* gibi eklerle; fiilden isim yapan *-mA*, *-mAk*, *-(I)ş*, *-(I)k* gibi eklerin Kumuk Türkçesinde kelime türetmede sıkça kullanıldığı görülür.

6. Kumuk Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde kullanılmayan bazı isim yapma ekleri tespit edilmiştir: *-Aw*, *-gilt* ve *-(I)w*.

-Aw eki sayı isimlerinden topluluk sayı isimleri yapar: *birew* “biri, birisi, bir kişi”, *ekew* “ikisi, iki kişi”.

-*gılt* eki, isimlerden bir renge benzer renk adları türetir: *qızgılt* “kızılımsı”, *sargılt* “sarımsı”.

-(*I*)w eki ise fiillerden iş ismi türetir ve Türkiye Türkçesindeki -*mA* ekiyle aynı işlevi görür: *boyaw* “boyama”, *yılaw* “ağlama” *anlaw* “anlayış”. Kumuk Türkçesinde -*mA* fiilden isim yapma eki de vardır, ancak iş ismi yapma görevinde işlek değildir, daha çok kalıcı isim yapma görevinde kullanılır: *yar-ma* “yarma, bulgur”, *yaz-ma* “yazma, el yazması”, *dol-ma* “dolma (yemek), *kökle-me* “çıban” vb. Kumuk Türkçesinin asıl iş ismi yapan eki -(*I*)w ekidir.

7. -*çaq*, -*çek* eki hem fiil hem isim köklerine eklenerek isim türetir: *oyun+çaq* “oyuncak”, *gök+çek* “güzel”; *em-çek* “meme, göğüs”, *yelpin-çek* “hindiba”.

8. Kumuk Türkçesinde çokluk ekinde (-*lAr*) sonra ilgi ve yükleme hâli eki (-*nX*) geldiğinde çokluk ekindeki *r* sesi sistemli olarak düşer: *giççiler* “küçükler”, *giççileni* “küçüklerin, küçükleri”, *ullular* “büyükler”, *ullulanı* “büyüklerin, büyükleri”.

9. Kumuk Türkçesinde *igi* hâli eki ve yükleme hâli eki (üçüncü şahıs iyelik ekli isimler hariç) -*nX* şeklindedir: *arba+nı üstü* “arabanın üstü”; *ağaç+nı aşı* “ağacı yemek”.

10. Kumuk Türkçesinde yönelme hâli eki, Eski Türkçedeki gibi /-*gA*/ şeklindedir: *ulanğa* “çocuğa”, *yerge* “yere” vb. Ancak yönelme hâli eki 3. şahıs iyelik ekli isimlerden sonra -*nA* (*balalarına*: “yavrularına”, *içine* “içine”); teklik 1. ve 2. şahıs iyelik ekli isimlerde -*A* (*ulanıma*: “oğluma”, *atama* “babama”); işaret zamirlerinde -*ğAr* (*bugar* “buna”, *şogar* “şuna”) şeklinde kullanılır.

KAYNAKLAR

- Akca, H. (2012). “Kumuk Sözlü Edebiyatı”. Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi. C.8. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Akca, H. (2018). Kumuk Türkçesiyle Yazılmış Arap Harfli Bir Vaaz Kitabı: Gül Bağça (İnceleme - Metin - Aktarma - Dizin). (1. Baskı). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aliyev, K. (1995). “Kumukların tarihi ve günümüzdeki sorunları”. Avrasya Etüdları, S. 2, 68- 78.
- Bala, M. (1997). Kumuklar. İslam Ansiklopedisi (Cilt. 6, 986-990).
- Banguoğlu, T. (1995). Türkçenin Grameri. (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bay, H. G. (2015). Kumuk Şiirleri (Sarımlar ve Yırlar). Ankara: Mim Reklam.
- Benzing, J. (2012). “Kumuk Türkçesi”. (Çev. İ. Çeneli). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 1993, 165-188.
- Caferoğlu, A. (1998). Türk Kavimleri. (1. Baskı). Ankara: Altınordu.
- Çelebi, E. (2013). Seyâhatnâme. Ankara: Türk Dil Kurumları.
- Erbay, F. (2012). Kumuk Türkçesinden İlk Grameriyle İlgili Tespitler. TÜBAR-XXXII. 60-71.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2015). Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâtî't-Türk. (GirişMetin-Çeviri-Notlar-Dizin). (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumları.
- Ergin, M. (2013). Türk Dilbilgisi. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Hacıyev, A. M. (2002). “Kumukların Tarih ve Kültürü”. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kadirhacıyev, K., Pekacar, Ç., Akca, H. (2002). “Kumuk Edebiyatı”. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. C. 20. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kara, M. (2005). Hakas Türkçesinde İsim. Doktora Tezi (Danışman: Fatma Özkan). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Komisyon (1991). Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I. (1. Baskı). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). (5. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları.
- Kurtuluş, R. (2002). “Kumuklar”. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 26, 372-373. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Merhan, A. (2008). Dört Kumuk Masalı Üzerine Gramer İncelemesi. (1. Baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Öztürk, E. (2007). “Kumuk Türkçesi Deyimleri”. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 2, S.15, 108-127.
- Öztürk, E. (2008). Kumuk Halk Şairi Yırıcı Kazak (Giriş-Metin-Sözlük). (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürk, E., Uyanık O. (2006). Kumuk Atasözleri ve Deyimleri. (1. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Pekacar, Ç. (1997). “Kumuk Türkleri”. Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı, C. 2, S. 16, 2062-2066.
- Pekacar, Ç. (1986). Türkiye Kumukları Ağzı, (Ses ve Şekil Bilgisi), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Pekacar, Ç. (2000). “Kumuk Türkçesindeki Arapça Alıntı Kelimelerde Son Ses /u/ Meselesi ve Türkçe-Arapça İlişkileri”. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri C. II, 1465-1473. Ankara: TDK.

- Pekacar, . (2006). Kumuk Türklerinin Atasözleri (İnceleme-Metin-Dizin). (1. Baskı). Ankara: Meyil Matbaacılık.
- Pekacar, . (2007). “Kumuk Türkçesi”. (Ed. A. B. Ercilasun). Türk Lehçeleri Grameri, C. 886, 939-1008. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekacar, . (2011). Kumuk Türkçesi Sözlüğü. (1. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2005). “Kumuk Türkleri Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri zerine Bir İnceleme”. Kırım Dergisi, C. 13, S.50, 29-39.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad: DUMAN, Neslihan

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2015
Lise	Gazi Çiftliği Lisesi	2011

İş deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018-Halen	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen

